

ISSN 2303-5706

DRUŠTVENI
OGLEDI

Časopis za pravnu teoriju i praksu

Centar za društvena istraživanja - International Burch University

Godina 1 | Broj 1

April, 2014.

IZDAVAČ

Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta

Glavni urednik

Prof. dr Abedin Bikić (Pravni fakultet Sarajevo)

Međunarodni uređivački odbor

Prof. dr Teoman Duman (Internacionalni Burč univerzitet), Prof. dr Jusuf Büyükkay (Fatih univerzitet), Doc. dr Engin Karabulut (Fatih univerzitet), Doc. dr Vesna Baltazarević (Megatrend univerzitet)

Uređivački odbor

Prof. dr Hajrija Sijerčić-Čolić (Pravni fakultet Sarajevo), Prof. dr Suzana Bubić (Pravni fakultet „Džemal Bijedić“ u Mostaru), Prof. dr Enes Hašić (Pravni fakultet Zenica), Prof. dr Nevzet Veladžić (Pravni fakultet Bihać), Doc. dr Zlatan Meškić (Pravni fakultet Zenica), Doc. dr Maja Čolaković (Pravni fakultet „Džemal Bijedić“ u Mostaru), Doc. dr Hamid Mutapčić (Pravni fakultet Tuzla), Doc. dr Zlatan Begić (Pravni fakultet Tuzla), Doc. dr Šukrija Bakšić (Pravni fakultet Zenica), Doc. dr Haris Halilović (Fakultet za kriminalistiku i sigurnosne studije Sarajevo), Mr. sci. Almedina Šabić (Pravni fakultet Sarajevo), Mr. sci. Esad Oruč (Internacionalni Burč univerzitet)

Izvršni urednici

Elvir Čolak, MA (Internacionalni Burč univerzitet), Senahid Kahteran (Internacionalni Burč univerzitet), Mensur Zoletić (Internacionalni Burč univerzitet)

Tehničko uređenje

Internacionalni Burč univerzitet

Štampa

Sabah-print d.o.o.

Tiraž

300 primjeraka

E-mail

drustveniogledi@ibu.edu.ba

Internet stranica

ssrc.ibu.edu.ba

Broj godišnjih izdanja

2

Broj

1/2014

ISSN 2303-5706

“Društveni ogledi – Časopis za pravnu teoriju i praksu” je dostupan u punom tekstu na internet stranici ssrc.ibu.edu.ba

PUBLISHER

Social Sciences Research Center of International Burch University

Editor

Prof. Dr. Abedin Bikić (Faculty of Law in Sarajevo)

International Editorial Board

Prof. Dr. Teoman Duman (International Burch University), Prof. Dr. Jusuf Büyükkay (Fatih University), Doc. Dr. Engin Karabulut (Fatih University), Doc. Dr. Vesna Baltazarević (Megatrend University)

Editorial Board

Prof. Dr. Hajrija Sijerčić-Čolić (Faculty of Law in Sarajevo), Prof. Dr. Suzana Bubić (Faculty of Law „Džemal Bijedić“ in Mostar), Prof. Dr. Enes Hašić (Faculty of Law in Zenica), Prof. Dr. Nevzet Veladžić (Faculty of Law in Bihać), Doc. Dr. Zlatan Meškić (Faculty of Law in Zenica), Doc. Dr. Maja Čolaković (Faculty of Law „Džemal Bijedić“ in Mostar), Doc. Dr. Hamid Mutapčić (Faculty of Law in Tuzla), Doc. Dr. Zlatan Begić (Faculty of Law in Tuzla), Doc. Dr. Šukrija Bakšić (Faculty of Law in Zenica), Doc. Dr. Haris Halilović (Faculty for Criminal Justice, Criminology and Security Studies), Mr. Sc. Almedina Šabić (Faculty of Law in Sarajevo), Mr. Sc. Esad Oruč (International Burch University)

Editorial Assistants

Elvir Čolak, MA (International Burch University), Senahid Kahteran (International Burch University), Mensur Zoletić (International Burch University)

DTP

International Burch University

Print

Sabah-print d.o.o.

Circulation

300 copies

E-mail

drustveniogledi@ibu.edu.ba

Web page

ssrc.ibu.edu.ba

Frequency

Biannually

Current Volume

1/2014

ISSN 2303-5706

“Social Perspectives - Journal for Legal Theory and Practice“ is available in full text on web page ssrc.ibu.edu.ba

DRUŠTVENI OGLEDI

Časopis za pravnu teoriju i praksu

SADRŽAJ

7 UVODNA RIJEČ GLAVNOG UREDNIKA

IZVORNI NAUČNI RADOVI

- 9 Efekti procesuiranja ratnih zločina pred domaćim sudovima na procese pomirenja u Bosni i Hercegovini
Dževad Mahmutović, Vedad Gurda
- 31 Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine
Kadrija Hodžić, Izudin Hasanović
- 57 Ustavni princip vladavine prava i pravo na privatno poduzetništvo
Sedad Dedić, Šukrija Bakšić
- 83 Liberalizam vs. multikulturalizam - uvid u temeljne pojmove i odnose
Dželaludin Hodžić

PREGLEDNI NAUČNI RADOVI

- 105 Od globalnih strukturalnih promjena ka novom konceptu suvereniteta
Nedžad Bašić
- 143 Pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti sa osvrtom na ulogu finansijsko-obavještajnog odjela
Denis Pajić, Sunčica Vežzović

STRUČNI ČLANCI

- 167 Francuska revolucija i Rusoizam – osvrt na uticaj učenja Žan Žak Rusoa na političko djelovanje francuskih revolucionara (1789-1795)
Emina Huseinspahić
- 187 POZIV AUTORIMA

CONTENT

7 FOREWORD BY CHIEF EDITOR

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- 9 The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina
Dževad Mahmutović, Vedad Gurda
- 31 Unresolved constitutional issues in the controversy and disagreement on the state organisation and on the fiscal system of Bosnia and Herzegovina
Kadrija Hodžić, Izudin Hasanović
- 57 Constitutional Principle of the Rule of Law and the Right to Private Entrepreneurship
Sedad Dedić, Šukrija Bakšić
- 83 Liberalism vs Multiculturalism - Insight into the Fundamental Concepts and Relationships
Dželaludin Hodžić

SCIENTIFIC PAPER REVIEWS

- 105 From Global Structural Changes to a New Concept of Sovereignty
Nedžad Bašić
- 143 Money Laundering and the Financing of Terrorist Activities with Emphasis on the Role of the Financial Intelligence Department
Denis Pajić, Sunčica Vežović

PROFESSIONAL PAPERS/ARTICLES

- 167 The French Revolution and Rousseauism - Review of the Impact of Jean Jacques Rousseau's Teaching to the Political Activities of French Revolutionaries (1789-1795)
Emina Huseinspahić
- 187 CALL FOR PAPERS

Poštovani čitaoci,

Čast i zadovoljstvo mi je da u ulozi glavnog urednika predstavim prvi broj časopisa „Društveni ogledi“. Osnivanjem Centra za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta, javila se ideja za pokretanjem naučnog časopisa koji bi predstavljao rezultat potrebe za ukazivanjem na bitna pitanja iz oblasti društvenih nauka, prevashodno prava, u teoriji i praksi. Časopis ima za cilj unapređenje naučno-istraživačkog rada u oblasti pravnih i drugih srodnih društvenih nauka, a namijenjen je svima koji se bave istraživačkim radom, nudeći im mjesto susreta, zbližavanja, premoštavanja različitih stavova i mišljenja, ostavljajući prostor zajedničkom djelovanju.

Uzimajući u obzir specifično pravno uređenje Bosne i Hercegovine, naročito u smislu približavanja evroatlanskim integracijama, časopis ima za cilj savladavanje poteškoća sa kojima se naša država susreće na tom putu, te iznalaženje mogućih rješenja kako u vidu teorijskog poimanja, tako i u praktičnom smislu.

Također, značaj časopisa se ogleda u tome što pruža mogućnost dijaloga na nivou cijele Bosne i Hercegovine i šire, te teži uspostavljanju jedinstvenog naučno-istraživačkog prostora internacionalnog karaktera. To je opredijelilo uređivački odbor da buduće brojeve časopisa selektira po tematskim cjelinama, odnosno aktuelnim pravnim pitanjima s kojima se Bosna i Hercegovina susreće u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.

Zasluge za ovaj veliki projekt pripadaju kolegama sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću i Pravnog fakulteta Univerziteta u Mostaru, a naročitu zahvalnost iskazujemo Internacionalnom Burč univerzitetu, pokrovitelju cjelokupnog projekta.

Glavni urednik
Prof. dr. Abedin Bikić

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Efekti procesuiranja ratnih zločina pred domaćim sudovima na procese pomirenja u Bosni i Hercegovini

Dževad Mahmutović

Assistant professor, Faculty of Law, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.

Email: dzevad.mahmutovic@untz.ba

Vedad Gurda

Assistant professor, Faculty of Law, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.

Email: vedad.gurda@untz.ba

Abstract: During the war in Bosnia and Herzegovina (1992-1995), severe war crimes were committed, including even genocide. The war crimes, committed during the war in Bosnia and Herzegovina (BiH), have been processed at several different levels (from international to local). The paper focuses on the processing of war crimes committed in BiH before domestic, Bosnian courts and the contribution of these processes to the reconciliation process in BiH. We made an empirical research and collected data on the attitude of victims and, for the first time, of perpetrators of war crimes about three research domains: purpose and expectations from war crime processing, subjects' perception of the judicial system in BiH that processes war crimes, and perception of the past results of war crime processing in BiH.

Keywords: war crimes, processing of war crimes, reconciliation

JEL Classification: K14

Article History

Submitted: 18.09.2013.

Resubmitted: 26.11.2013.

Accepted: 26.12.2013.

The following conclusions were made: the subjects express their negative opinion about the proceedings; most subjects expect processing to reveal the truth and contribute to their prevention in the future; all the subjects have a negative opinion about judicial institutions that process war crimes in BiH; subjects believe that the punishments for the crimes do not achieve the purpose of punishing; processing contributed to easing victims' suffering but also helped convicts reject their psychological burden.

Sažetak: Tokom rata u BiH (1992-1995), počinjeni su teški zločini, pa čak i genocid.

Njihovo procesuiranje odvija se na više različitih nivoa. U ovom se radu analizira procesuiranje ratnih zločina pred domaćim, bosanskohercegovačkim sudovima i doprinos ovih suđenja pomirenju u BiH.

Provedeno je empirijsko istraživanje i prikupljeni su podaci o stavovima žrtava i, po prvi put, osuđenika za ratne zločine o tri grupe pitanja: svrha i očekivanja od procesuiranja ratnih zločina, percepcija ispitanika o pravosudnom sistemu u Bosni i Hercegovini koji sudi za ratne zločine i percepcija dosadašnjih rezultata rada na procesuiranju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini.

Zaključeno je sljedeće: ispitanici izražavaju svoje negativno mišljenje o procesuiranju; većina ispitanika očekuje da će procesuiranje otkriti istinu, i doprinijeti njihovoj prevenciji u budućnosti; svi ispitanici imaju negativno mišljenje o pravosudnim institucijama koje procesuiraju ratne zločine u BiH; ispitanici smatraju da se kaznama za zločine ne postiže svrha kažnjavanja; procesuiranje doprinosi ublažavanju patnji žrtava, ali, također, pomaže osuđenima da se oslobode psihološkog tereta.

Ključne riječi: ratni zločini, procesuiranje ratnih zločina, pomirenje

Historija članka

Dostavljen: 18.09.2013.

Revidiran: 26.11.2013.

Prihvaćen: 26.12.2013.

INTRODUCTION

In the 1990s, in the former Yugoslavia, armed conflicts happened which were marked by the eruptions of violence, crimes, and violations of international norms related to human rights, including even genocide. The war crimes which were committed in Bosnia and Herzegovina (BiH) were especially severe.¹

We noticed that there is not an equivalent agreement of the research results in terms of the killed, exiled, wounded and raped persons, destroyed property etc.

On the basis of a rough estimate, we can conclude that, during the war in Bosnia and Herzegovina, one to two hundred thousand persons were killed and 1.5 to 2 million people was exiled. The territories were ethnically cleansed, the material damage is incalculable.² The facts about incidents which happened during the war can be established in several ways. One of them is the processing of war crimes.³ However, besides establishing the truth, that is the formal (process) truth about the nature and character of same war invents, by processing war crimes we also intend to realise (classic) criminal law goals related to the prevention of new crimes by means

¹ A specific confirmation of this claim is the fact that some crimes which happened in BiH were legally qualified as the genocide by various court forums and valid court decisions. Genocide is often marked as "crime over crimes". Compare: Verdict of International court of Justice in case BiH against Serbia and Montenegro on February 26, 2007 (*Verdict of International court of Justice in case BiH against Serbia and Montenegro*, Institute for Research of Crimes against Humanity and International Law, Sarajevo, 2008); Verdict of International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia against Radoslav Krstic in 2004 (Case No. IT-98-33), and Verdicts of Court of BiH against Petar Mitrovic in 2009 (Case No. X-KRŽ-05/24-1), against Milenko Trifunovic, Branko Dzinic, Aleksandar Radovanovic, Slobodan Jakovljevic and Branislav Medan in 2009 (Case No. X-KR-05/24), against Milorad Trbic in 2011 (Case No. X-KR-07/386), and against Radomir Vukovic in 2012 (Case No. X-KRZ-06/180-2).

² Dz. Mahmutovic, "War Crimes in BiH – Punishment and Reparation", L.L.D. thesis on file at the Faculty of Law, University of Tuzla, 2012, 13 – 20.

³ The term "war crimes" shall be used in this paper to denote all criminal acts committed during the war in BiH (1992-1995) defined in Chapter XVII of the Criminal Law of BiH, named "Criminal Acts against Humanity and Values Protected by International Law". See more in: Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20RZ.pdf, 05 July, 2013.

of punishing committers, promotion the rule of law, providing satisfaction for victims and encouraging reconciliation between committers and victims. Processing supports separations of individual from collective responsibility, which is also very important to reconciliation process on the territory where crimes were committed. In terms of the importance of war crime processing in building confidence between people and preventing new conflicts, it is evident that criminal processing subjects, working in war crime processing, bear burden of responsibility.⁴

The definition of the effects of court procedures, meaning processing war crimes which happened in BiH on the processes of reconciliation between committers and victims will be analysed in this paper. However, it needs to be pointed out that this research did not include all court procedures lead so far but only those started and completed before domestic (BiH) judicature. This is important since a certain number of these crimes has been processed before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (hereinafter called ICTY), but also before the courts of other countries in accordance to the principle of universal jurisdiction.⁵

⁴ O. N. T. Thoms, J. Ron, R. Paris, "State-Level Effects of Transitional Justice", *International Journal of Transitional Justice*, 2010, 329–354.

⁵ Here we primarily think of the processes which have been led before the Council for War Crimes of District Court in Belgrade. However, based on the principal of universal jurisdiction, a certain number of cases was processed before German courts (Cases: Jorgic, Sokolovic, Kuslic and Dzajic), Austrian courts (Cvjetkovic case), and Dutch courts (Saric Case). On these cases see more in: Dz. Mahmutović, M. Muharemović, "Prva presuda za genocid u Evropi poslije Drugog svjetskog rata", In: Dozić, A. (ed.): *Monumenta Srebrenica: Knjiga 2. - Srebrenica kroz minula stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica, 2013, 129; B. Pavišić, T. Bubalović, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2013, 78; Š. Haračić, "Tretman kulturnog genocida u međunarodnom krivičnom pravu", *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, 6, 2010, 132.

When it comes to the processing of war crimes before domestic courts, it can be observed in two phases:

Phase 1 This phase covers the period from the moment when war crimes were committed until the moment when the Court of Bosnia and Herzegovina started working. During this period war crimes were processed at entity level courts in the Federation of Bosnia and Herzegovina and in the Republic of Srpska.

Phase 2 This phase started in 2003 when the Court of Bosnia and Herzegovina was established, meaning its Section I for War Crimes. This section has jurisdiction over war crime cases received after March 1, 2003, when it regards that such cases, due to their delicacy, should be processed at the state level. If these cases are not delicate, they will be processed at Entity levels. This Court also has jurisdiction over the processing of cases received from the prosecutor's office of the ICTY, in which charges are still not brought. It also has jurisdiction over the cases received from the ICTY, pursuant to rule 11*bis* of the Rules of Procedure and Evidence, with charges brought before this Court.⁶

⁶ M. Škorić, "Mješoviti međunarodni kazneni sudovi", Zbornik Pravnog fakulteta sveučilišta u Rijeci, 2005, 933-970.

The results of domestic courts and cases of war crimes are summarised and presented in the following tables and charts:

Table 1 – Decisions of courts in BiH related to war crimes

	Local Courts in BiH 1992-2006 ⁷	Court of BiH ⁸		Total
		11bis cases	Normal cases	
Convictions	38	7	46	91
Stopped proceedings	1	0	1	2
Acquittals	12	0	1	13
TOTAL	51	7	48	106

⁷ The table brings the summarized results of the work of local courts by the types of judicial decisions for the period 1992 – 2006. They are based on the data presented in the monograph *Ratni zločini u BiH – pravomoćno završeni kazneni postupci u Bosni i Hercegovini 1992-2006*, ABA/CEELI, Sarajevo, 2006, 19 – 471. In the period 2007-2010, the local courts in Bosnia and Herzegovina pronounced additional 85 legally valid sentences (28 – 2007, 31 – 2008, 20 – 2009 and 6 – 2010). See more in: *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje ratnih zločina od 2005. do 2010. godine*, OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2011, 98 – 102. However, the data is not included in the given tables due to the fact that the information were not available regarding the types of court decisions and phenomenology of processed war crimes in the given period (2007 – 2010).

⁸ The data on the decisions of the Court of Bosnia and Herzegovina are for the period from the year 2005 (when the Court and the Prosecution Office of Bosnia and Herzegovina started their work in full capacity) until February 2012. The data for the period 2005 – 2010 were taken from the paper A. Alić, *Doba istine: presjek rada Odjela za ratne zločine pri Sudu BiH u periodu 2005-2010*, Balkanska istraživačka mreža BiH, Sarajevo, 2010., while the data for the remaining period was obtained by searching the data base of the Court of Bosnia and Herzegovina on validly completed cases, available at www.sudbih.gov.ba (14 April, 2012).

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Table 1 shows that until February 2012, a total of 106 cases for war crimes committed in Bosnia in Herzegovina were completed in domestic courts. Out of all cases completed, 91 cases were completed by final conviction. Processes were stopped in two cases while 13 cases ended in acquittals.

Chart 1 shows cases completed in domestic courts.

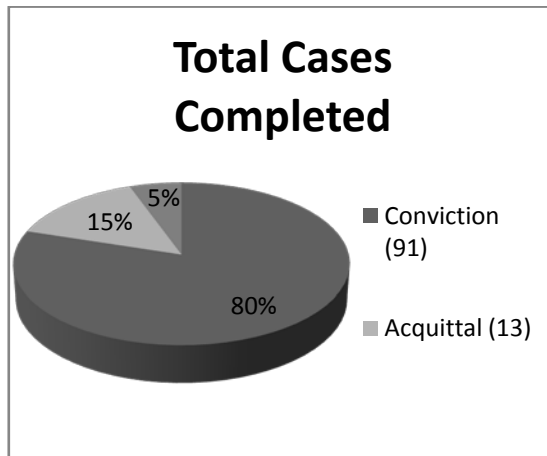

Chart 1 Total Cases Completed

In terms of final convictions, we have to point out that 19 of them were completed by a settlement on confession between defendants and prosecutors, three of which were completed in local courts and 16 in the Court of Bosnia and Herzegovina.

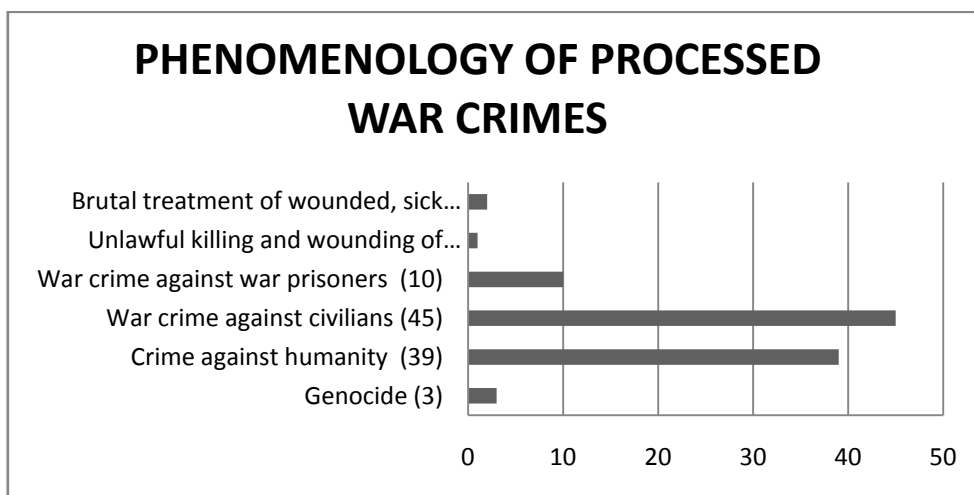

Chart 2 Phenomenology of war crimes processed in BiH

The analysis of phenomenology of war crimes which have been processed before the courts in BiH shows that the most frequent verdicts were for the crimes: *crime against humanity* pursuant to Article 172 of Criminal Law BiH (39%), and *war crime against civilians* pursuant to Article 173 of Criminal Law BiH (45%). The verdicts also included the following: *war crime against war prisoners* pursuant to Article 175 of Criminal Law BiH, *unlawful killing and wounding of enemies* pursuant to Article 177 of Criminal Law BiH, *brutal treatment of wounded, sick people and war prisoners* pursuant to Article 150 of Criminal Law of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, but *genocide* as well pursuant to Article 171 of Criminal Law BiH, as the most serious form of war crimes (3%).

Scope and aim of the paper

The scope and aim of this research is to establish the contribution of processing war crimes to reconciliation between committers and victims of war crimes in Bosnia and Herzegovina.

The following hypothesis was formulated: *War crime processing before Bosnia and Herzegovina courts supports reconciliation.*

Methodology

A. Subjects

This research is specific in terms of its subjects, made of victims and committers. The sample included 233 subjects. It was divided into two parts-one made of war crime convicts (n=72), and other made of war crime victims (n=161).

B. Measuring Instruments

The measuring instrument was made, which included n=13 variables-statements. The subjects expressed their attitude about them by Likert Scale at five levels (I completely agree-I completely disagree). Variables define three research domains: purpose and expectations from war crime processing, subjects' perception about judicial system in Bosnia and Herzegovina which processes war crimes, and perception about the past results of war crime processing in Bosnia and Herzegovina.

C. Conducting the Research

The research was conducted in the period December 2009-2010, in prisons of Bosnia and Herzegovina Federation and the Republic of Srpska, with war crime convicts and war crime victims who were questioned, with the support by the organization of war crime victims.

Research results and discussion

A. First Domain: Purpose and Expectations from War Crime Processing

Table 2 'People will not reconcile until they find out the truth about what happened during the war'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	7	9.7	3	1.9
I mainly disagree	6	8.3	8	5.0
I cannot decide	4	5.6	8	5.0
I mainly agree	21	29.2	37	23.0
I totally agree	34	47.2	105	65.2
Total	72	100.0	161	100.0

War crime processing is the only mechanism used to establish the truth about the war which is marked by war crimes in BiH. The research subjects believe that establishing the truth is the foundation on which reconciliation process in BiH should be built. Over 76.4% of convicts and 88.2% of victims agreed to the following statement: *'People will not reconcile until they find out the truth about what happened during the war'*.

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts
on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Table 3 'War crime processing should prevent war crimes in the future'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	8	11.1	5	3.1
I mainly disagree	4	5.6	2	1.2
I cannot decide	3	4.2	9	5.6
I mainly agree	10	13.9	20	12.4
I totally agree	47	65.3	125	77.6
Total	72	100.0	161	100.0

Both subsamples consider war crime processing very important for prevention of war crimes in the future. When we tested the statement: 'War crime processing should prevent war crimes in the future', we obtained the answers which showed that almost 80% of convicts and 90% of victims agree with it.

Table 4 'War crime trials will enable justice to be satisfied'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I totally agree	16	22.2	28	17.4
I mainly agree	18	25.0	84	52.2
I cannot decide	5	6.9	15	9.3
I mainly disagree	11	15.3	27	16.8
I completely disagree	22	30.6	7	4.3
Total	72	100.0	161	100.0

Table 4 shows the variability of subjects' responses to the statement: '*War crime trials will enable justice to be satisfied*'. About 70% of victims consider this statement to be true. Half of convicts agree while the other half disagrees with this statement.

Table 5 'War crime trials shall contribute to building confidence and promoting reconciliation in Bosnia and Herzegovina'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	23	31.9	13	8.1
I mainly disagree	14	19.4	24	14.9
I cannot decide	7	9.7	16	9.9
I mainly agree	19	26.4	77	47.8
I totally agree	9	12.5	31	19.3
Total	72	100.0	161	100.0

Most victims (around 70%) believe that war crime trials are very important for building confidence and promoting reconciliation. Convicts' answers are dispersed in such a way that around 50% of them agrees and around 39% disagree with this statement.

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts
on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Table 6 'War crime trials shall enable reconciliation between peoples and diffuse ethnic tensions'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I totally agree	17	23.6	17	10.6
I mainly agree	16	22.2	77	47.8
I cannot decide	3	4.2	22	13.7
I mainly disagree	15	20.8	30	18.6
I completely disagree	21	29.2	15	9.3
Total	72	100.0	161	100.0

Convicts again show consistent answers to the formulated statement that war crime trials shall enable reconciliation between peoples and diffuse ethnic tensions, meaning that half of them agree while another half disagrees with it. Victims mainly agree with this statement, but there are certain subjects (14%) who are indecisive when evaluating trials as the reconciliation factor.

B. Second Domain: Subjects' Perception about the Judicial System in Bosnia and Herzegovina that Processes War Crimes

The goals which are set to processing war crimes can be achieved only if the judicial system that processes them is just, impartial, independent, equipped (in terms of material and staff), and that the public has trust in it. We tested how the direct participants in the trials see the system which processes war crimes in Bosnia and Herzegovina through several statements, and the results are given in the following part.

Table 7 'Courts that process war crimes in Bosnia and Herzegovina are neutral and just'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I totally agree	6	8.3	11	6.8
I mainly agree	5	6.9	31	19.3
I cannot decide	9	12.5	44	27.3
I mainly disagree	8	11.1	46	28.6
I completely disagree	44	61.1	29	18.0
Total	72	100.0	161	100.0

The subject subsamples mainly express negative attitudes towards the statement that the courts that process war crimes in Bosnia and Herzegovina are neutral and just. Seventy-two percent of convicts and 45 percent of victims do not agree with this statement. Only around 26% of victims and around 15% of convicts think that the courts are neutral and just.

Table 8 'Courts in BiH that process war crimes should be trusted'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	33	45.8	24	14.9
I mainly disagree	14	19.4	27	16.8
I cannot decide	6	8.3	46	28.6
I mainly agree	12	16.7	52	32.3
I totally agree	7	9.7	12	7.5
Total	72	100.0	161	100.0

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts
on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Over 65% of convicts think that this judicial system does not deserve trust, and over 30% of victims share this belief. Only 26% of convicts and somewhat less than 40% of victims trust the courts.

Table 9 'Courts in BiH that process war crimes are corrupt'

Variable	Convicts		Victims	
	F	%	f	%
I totally agree	37	51.4	33	20.5
I mainly agree	12	16.7	48	29.8
I cannot decide	13	18.1	55	34.2
I mainly disagree	5	6.9	18	11.2
I completely disagree	5	6.9	7	4.3
Total	72	100.0	161	100.0

Both subject subsamples believe that judiciary in BiH is corrupted, whereby 68% of convicts and 50% of victims agree with this statement. There is a large percentage of neutral responses, while a very small percentage of both convicts and victims think that judiciary is not corrupted.

Table 10 'Judges are biased in trials to the members of their ethnic group'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	10	13.9	7	4.3
I mainly disagree	11	15.3	35	21.7
I cannot decide	14	19.4	54	33.5
I mainly agree	9	12.5	45	28.0
I totally agree	28	38.9	20	12.4
Total	72	100.0	161	100.0

Over 51% of convicts and 40% of victims agree with the statement that the judges are biased when it comes to the trials to the members of their own ethnic group. Both subsamples offered a large number of indecisive responses, while below one third of both subsamples disagree with this statement.

Table 11 'Judges are related to the authorities and they cannot or do not want to process the main persons in the social and political life, who committed war crimes'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	4	5.6	7	4.3
I mainly disagree	3	4.2	24	14.9
I cannot decide	7	9.7	43	26.7
I mainly agree	12	16.7	45	28.0
I totally agree	46	63.9	42	26.1
Total	72	100.0	161	100.0

A large majority of convicts (around 80%) and victims (around 54%) agree with the statement that judges are related to the authorities and they cannot or do not want to process the main persons in the social and political life, who committed war crimes. Such attitudes show that the applied sample of subjects largely doubts the independence of the judiciary in BiH.

C. Third Domain: Perception of the Past Results of Work on Processing War Crimes in Bosnia and Herzegovina

It is very important for individual reconciliation, which we believe should be the basic model of reconciliation in Bosnia and Herzegovina, to ease the individuals' suffering which they experienced when the crimes were committed. Trials should contribute to lowering the suffering of both victims and committers, thus encouraging reconciliation between them.

Table 12 'War crime trials shall ease victims' suffering'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I completely disagree	21	29.2	15	9.3
I mainly disagree	11	15.3	24	14.9
I cannot decide	9	12.5	20	12.4
I mainly agree	11	15.3	78	48.4
I totally agree	20	27.8	24	14.9
Total	72	100.0	161	100.0

The attitudes towards the statement that war crime trials shall ease victims' suffering are divided in such a way that 60% of victims expect their suffering to be reduced, after the trial is completed. Convicts mainly do not see a trial as a factor of easing victims' suffering, and 45% of them agree while the same percentage disagrees with this statement.

Table 13 'Since they were processed, war crime convicts felt that they were no longer psychologically burdened'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
I totally agree	9	12.5	9	5.6
I mainly agree	13	18.1	23	14.3
I cannot decide	14	19.4	68	42.2
I mainly disagree	12	16.7	37	23.0
I completely disagree	24	33.3	24	14.9
Total	72	100.0	161	100.0

When asked about processing, in terms of psychological relief, only 30% of convicts agreed to this statement, while around 50% disagree. Victims' answers are dispersed in such a way that the highest number of answers is indecisive (over 42%). This is rather understandable as they are not the ones involved. Almost 40% of victims disagree with this statement.

We also believe that the variable related to punishment is also important for evaluating the contribution of war crimes to reconciliation in Bosnia and Herzegovina. In the verdict in *Lelek* case, the Court of BiH emphasized: "The punishment that completely reflects the seriousness of the crime can contribute to reconciliation".⁹

⁹ First Instance Verdict, *Lelek* (X-KR-06-202), Court of Bosnia and Herzegovina, (First Instance Panel), 23 May, 2008.

The Effects of War Crime Processing before Domestic Courts
on the Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

We asked convicts and victims to give their opinions about punishments pronounced for war crimes. The answers are given as follows:

Table 14 'Attitudes to punishments pronounced for war crimes'

Variable	Convicts		Victims	
	f	%	f	%
Too strict	49	68.1	4	2.5
Mild	4	5.6	48	29.8
I am not thinking about it	11	15.3	33	20.5
Too mild	1	1.4	62	38.5
Just	7	9.7	14	8.7
Total	72	100.0	161	100.0

About 68% of convicts think that the punishment for war crimes is too harsh. The same attitude is given by only 2.5% of victims. It is significant that below 10% of both subsamples think that the punishment is just.

Based on the results presented, we cannot accept the hypothesis that *war crime processing before Bosnia and Herzegovina courts supports reconciliation*.

CONCLUSION

Through an insight into all the research results we can conclude that subjects, by their attitudes about the contribution of domestic criminal proceedings to reconciliation between committers and victims of war crimes in BiH, express their negative opinion about the proceedings.

Most convicts and victims of war crimes expect processing to reveal the truth, and contribute to their prevention in the future.

These subsamples agree less when it comes to the contribution of processing to satisfying justice, building confidence, promoting reconciliation, reconciling between peoples and diffusing ethnic tensions. Victims' responses are mainly aimed at positive contribution, while convicts' responses are equally divided into positive, negative and indecisive.

In addition, almost an entire sample, regardless of their belonging to a certain category (victim-committer (convict)), have a negative opinion about judicial institutions that process war crimes in Bosnia and Herzegovina. Especially negative attitudes were given by convicts, who mainly think that these institutions are not neutral and just, that they cannot be trusted, that they are corrupted, and that they do not process the leading persons from the public and political life, believed to be the most responsible for war crimes. Over fifty percent of victims agree with such attitudes.

Besides this, subjects' perception of justness of the punishment show that the punishments for the crimes do not achieve the purpose of punishing, but that war crime processing is necessary for their prevention in the future.

However, along with negative attitudes regarding war crime processing, we also obtained the answers that processing significantly contributed to easing victims' suffering, but also helped convicts reject their psychological burden.

On the basis of the research results, it is possible to reject the formulated hypothesis that "War crime processing before Bosnia and Herzegovina courts supports reconciliation", which does not give enough optimism when it comes to the contribution of domestic criminal procedures for war crimes in reconciliation between committers and victims of war crimes in BiH.

However, regarding certain objective circumstances affecting processing war crimes in BiH, an important progress was made in its implementation. Better results and higher contribution can be achieved through additional establishment of the causes for such attitudes of the subjects, improvement of relations with the public, better information given to the public regarding the results of processing, and better treatment of the participants in the process, both committers and victims.

REFERENCES

Books:

A. Alić, Doba istine: presjek rada Odjela za ratne zločine pri Sudu BiH u periodu 2005-2010, Balkanska istraživačka mreža BiH, Sarajevo, 2010.

ABA/CEELI, Ratni zločini u BiH – pravomoćno završeni kazneni postupci u Bosni i Hercegovini 1992-2006, Autor, Sarajevo, 2006.

B. Ivanišević, , Odjel za ratne zločine u Bosni i Hercegovini: Od hibridnog do domaćeg suda, Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu, 2008.

B. Pavišić, T. Bubalović, Međunarodno kazneno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2013, 78.

Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina,
http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20RZ.pdf

Dz. Mahmutović, i M. Muharemović, "Prva presuda za genocid u Evropi poslije Drugog svjetskog rata", In: Đozić, A. (editor): Monumenta Srebrenica: Knjiga 2. - Srebrenica kroz minula stoljeća, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica, 2013, 129.

Dz. Mahmutovic,, "War Crimes in BiH – Punishment and Reparation" (L.L.D. thesis on file at the Faculty of Law, University of Tuzla)

Papers:

M. Škorić, "Mješoviti međunarodni kazneni sudovi", Zbornik Pravnog fakulteta sveučilišta u Rijeci, 2005, 933-970.

O.N.T. Thoms, J. Ron and R. Paris, "State-Level Effects of Transitional Justice", International Journal of Transitional Justice, 2010, 329–354.

Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje ratnih zločina od 2005. do 2010. godine, OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2011, 98 – 102.

Š. Haračić, "Tretman kulturnog genocida u međunarodnom krivičnom pravu", Anali Pravnog fakulteta u Zenici, br. 6, godina 3, 2010, 132.

Cases:

Verdict of International Court of Justice in case BiH against Serbia and Montenegro, Institute for Research of Crimes against Humanity and International Law, Sarajevo, 2008

Verdict of International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia against Radoslav Krstic in 2004 (Case No. IT-98-33),

Verdicts of Court of BiH against Milenko Trifunovic, Branko Dzinic, Aleksandar Radovanovic, Slobodan Jakovljevic and Branislav Medan in 2009 (Case No. X-KR-05/24), www.sudbih.gov.ba

Verdicts of Court of BiH against Milorad Trbic in 2011 (Case No. X-KR-07/386), www.sudbih.gov.ba

Verdicts of Court of BiH against Petar Mitrovic in 2009 (Case No. X-KRŽ-05/24-1), www.sudbih.gov.ba

Verdicts of Court of BiH against Radomir Vukovic in 2012 (Case No. X-KRZ-06/180-2), www.sudbih.gov.ba

Verdicts of Court of BiH against Zeljko Lelek in 2008 (Case No. X-KR-06-202), www.sudbih.gov.ba

Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine

Unresolved constitutional issues in the controversy and disagreement on the state organisation and on the fiscal system of Bosnia and Herzegovina

Prof. dr. sc. Kadrija Hodžić
Prof. dr. sc. Izudin Hasanović

Sažetak: *Institucionalna (ne)mogućnost odredbi Daytonskog sporazuma da integriraju politički i ideološki suprotstavljene nacionalne zajednice u demokratsku zajednicu izazvala je različite, često i oprečne stavove „o duhu Daytonu“ i posljedicama ovakvog uređenja po samu održivost društva i države BiH. Autori elaboriraju s jedne strane, neslaganja oko ovakvog državnog uređenja na teorijsko-pravnom i političkom nivou. S druge strane, autori argumentiraju tezu po kojoj ustavno uređenje BiH zanemaruje njenu finansijsku suverenost, iz čega izvlače tezu da je BiH finansijski suverena koliko i jedna konfederacija. U centru pravne debate o državnom uređenju stoje različiti pristupi u raspodjeli nadležnosti između države i entiteta, i organizaciji državne vlasti. U ovoj debati dominirajuće je pitanje treba li se Bosna i Hercegovina smatrati federacijom ili konfederacijom. U neslaganju političkih nacionalnih elita dominira sukob etno-nacionalnih nacrtu o etničkim homogenostima i nacionalnim suverenostima nad svojim teritorijama. Izlaz za opstojnost Bosne i Hercegovine se sagledava sa dva konceptualna nivoa. U prvom se involviranje međunarodne zajednice, prije svega Evropske unije, u oblikovanje promjena Daytonskog sporazuma čini neminovnim. Po drugom, Bosna i Hercegovina će biti prepuštena samoj sebi i moraće sama da pomiri sadašnje nepomirljive razlike svojih nacionalnih političkih elita. U oba slučaja minimum prihvatljivog okvira za sva pravna rješenja trebao bi obuhvatiti uspostavljanje jednakih mehanizama zaštite individualnih kolektivnih prava, ravnopravnost konstitutivnih naroda na cijeloj državnoj teritoriji, uključujući prava nacionalnih manjina, te usvajanje i provođenje međunarodnih povelja i konvencija o zaštiti ljudskih prava.*

Ključne riječi:

Daytonski sporazum, nacionalne političke elite, fiskalna suverenost, fiskalni konfederalizam.

Historija članka

Dostavljen: 18.09.2013.

Prihvaćen: 10.03.2014.

Abstract: *Institutional (in) ability of the Dayton agreement to integrate conflicting national community politically and ideologically in a democratic community, caused different and often conflicting opinions on "the spirit of Dayton" and the consequences of such a regulation on the viability of the Bosnian society and the state of Bosnia and Herzegovina itself. The authors elaborate such disagreements on the system of government on the theoretical, legal and political level, on one hand. On the other hand, the authors give arguments that the thesis that the constitutional order of BiH ignores its financial sovereignty concluding that Bosnia and Herzegovina is financially sovereign as one confederation could be. In the core of the legal debate on state regulation are different approaches to the allocation of responsibilities between state and entities, and to the organization of government. In this debate, the dominant question is whether Bosnia and Herzegovina is considered a federation or a confederation. In the disagreement of the national and political elite, the conflict based on ethno-national conception of ethnic homogeneity and national sovereignty over their territories, is dominant.*

The solution for the viability of Bosnia and Herzegovina is observed through two conceptual levels. In the first one, the involvement of the international community, especially the European Union, in designing the changes of

Dayton seems inevitable. Per second one, Bosnia and Herzegovina will be left to reconcile by herself the present irreconcilable differences of their national political elites. In both cases, the minimum acceptable framework for all legal solutions should include the establishment of mechanisms for the protection of equal individual collective rights, equality of the constituent peoples in the entire national territory, including minority rights, and the adoption and implementation of international charters and conventions on human rights

Keywords: *Dayton, national political kidding, fiscal sovereignty, fiscal Confederatism.*

JEL Classification: K10, K20, K23, K40

Article History

Submitted: 18.09.2013.

Accepted: 10.03.2014.

UVOD

Bosna i Hercegovina ima najkompleksniju strukturu državnog uređenja na svijetu. Daytonski mirovni sporazum (1995) je stvorio neodređenu (federalnu?) državu od različitih nivoa vlasti: državnog centraliteta, dva entiteta, jednog distrikta (Brčko), od čega jedan od entiteta (Federacija BiH) i sam čini federaciju deset kantona. To sve čini da na administrativnim nivoima iznad općina djeluje čak 14 vlada. Uz to, Daytonski sporazum faktički legalizira konstitutivne narode kao tri zasebne etnonacionalne cjeline, implicate legitimirajući njihovu teritorijalnu podvojenost i potičući etnocentrične ideologije kroz izvjesne elemente državnosti entiteta ili kroz nacionalne obrise kantona unutar jednog od entiteta. Ustavni opis ovlasti državnog centraliteta se svodi na vanjsku politiku i vanjsku trgovinu; carinsku i monetarnu politiku; pitanja imigracija, izbjeglica i azila; provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivičnih propisa, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sistema, reguliranje međuentitetskog prijevoza i kontrolu zračnog saobraćaja.¹

„Neobičnost“ bosanskohercegovačkog Ustava, koji je sastavni dio Daytonskog sporazuma proizilazi već iz kriterija njegovog donošenja:² za kritičare Ustav Bosne i Hercegovine je „potpisan pod prinudom“, „nije unutarnji već međunarodnopravni akt“ – „kabinetski (je) proizvod tri političke partije, zapadnoevropske i američke diplomacije“, pa se i ne može podvesti pod kriterij onog što se u pravnoj državi naziva „Ustav“ i „ustavnost“, odnosno ne predstavlja pravni temelj racionalnog upravljanja državom. Kritičari, usto, upozoravaju i na brojne ostale ustavno-pravne nedosljednosti državnog uređenja Bosne i Hercegovine, poput: uvođenja pojma „republika“ za jedan od entiteta dok za državu nema nikakve oznake sem da je „demokratska“; uvođenja složenog parlamentarnog odlučivanja koji ne odražava ključne principe narodne suverenosti i nacionalne ravnopravnosti (međunacionalna ravnopravnost reducirana na konstitutivne narode, dok je nacionalna ravnopravnost konstitutivnih naroda posredovana preko entiteta;

¹ Ustav BiH, član III: Nadležnosti i odnosi između institucija BiH i entiteta.

² Vidi kod: E. Šarčević, *Daytonski sporazum: karakteristike i karakteristični problemi*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, 2009; N. Ikić, Stav katoličke crkve o postdaytonskom razvoju BiH s posebnim osvrtom na stavove biskupske konferencije o ustavnim promjenama, 2010, u: D. Abazović & S. Hammer, *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Dayton*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010; O. Ibrahimagić, *Bosanski identitet i suverenitet*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.

protivrječnost Ustava s obzirom da Preambula protivrječi ustavnom članu 1, stavu 3 kao protivrječnosti Ustava i s 15 međunarodnih povelja i konvencija, naročito u dijelu u kojem normativni dio Ustava ne poznaje *građanina* Bosne i Hercegovine; te mnoštva pravnih normi koje dezorijentiraju primjenu odredbi Ustava o očuvanju suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta sadržanog u članu 3 stavu 5a, itd., i tome slično. Nedvojbeno, ustavna slika je bez presedana u teoriji i praksi ustavnog prava.

Čitav postratni diskurs o strukturi ovakvog državnog uređenja Bosne i Hercegovine odražava okrutnost drame bosanskog složenog identiteta, manifestovanog kroz sukob etno-nacionalnih nacrti o etničkim homogenostima i nacionalnim suverenostima.³ U podršci ovih sukobljenih identiteta srpska politička javnost je već odavno razvila tezu po kojoj je Republika Srpska legitimirala svoj političko-pravni kontinuitet od preddaytonskog perioda (od 1992, proglašavajući se državom srpskog naroda), odnosno da je svoj nacionalno-teritorijalni identitet „unijela“ u Daytonski sporazum; za bošnjačku političku javnost Daytonska struktura Bosne i Hercegovine nema ni historijskog, ni ekonomskog, niti ekonomsko-geografskog opravdanja, već je, naprosto, ozakonila agresiju i genocid na Bosnu i Hercegovinu, dok je za hrvatsku političku javnost Daytonski sporazum sproveden na štetu hrvatskog naroda zbog čega je i aktualiziran zahtjev za trećim entitetom.⁴

Uspostavljena državna struktura izazvala je buru ideološko-političkih i pravno teorijskih rasprava o „duhu Daytona“. Institucionalna (ne)moćnost daytonskih odredbi da integiraju politički i ideološki suprotstavljene nacionalne zajednice u zajednicu demokratske samouprave izazvala je različite, često i oprečne stavove o posljedicama ovakvog uređenja po samu održivost društva i države Bosne i Hercegovine.

Jedan, otvoreniji nivo završava na diskursu o funkcioniranju demokratije (problematiziranje političkih prava i izbornog sistema, stavovi za i protiv konsocijacijske demokratije), funkcioniranju ekonomskog sistema i poticanju ekonomskog razvoja (problematiziranje odsustva jedinstvenog ekonomskog prostora

³ O konstruiranju i djelovanju tih nacrti vidi kod: R. Mahmutćehajić, *Kriva politika: Čitanje historije i povjerenja u Bosni*, Tuzla, Sarajevo, Zagreb, 1998.

⁴ Vidi kod: N. Šaćić, *Uvodno izlaganje na konferenciji „Primjer BiH: održivi koncepti ili stranputice međunarodne zajednice“*, Zbornik radova: Fondacija Heinrich Böll, Ured za BiH, 2007, 26.

i njegovog usklađivanja sa unutarnjim tržištem Evropske unije) i mogućnostima provedbe reforme javne uprave prema standardima Evropske unije. Drugi, zamagljeni diskurs manifestira interese naciokratije za političku i ekonomsku vlast na „svojim“ teritorijima. Pri tome je primjetna ne baš uvijek jasna distinkcija između ideoloških koncepata i teorijskih stavova koji izlaz iz ovakvog stanja vide u neophodnim pravnim, političkim i ekonomskim reformama koje će učvrstiti održivost državnosti Bosne i Hercegovine (brojne su rasprave i prijedlozi o ustavnim promjenama) i onih, koji temeljem legitimiranja političko-teritorijalnog etniziranja razvijaju stav o konfederaciji i nacionalnom samoopredjeljenju, često ispoljavajući prikrivene ili otvorene stavove o disoluciji Bosne i Hercegovine. Međutim, neki, mada usamljeni, rezultati ispitivanja javnog mnijenja u Bosni i Hercegovini (provedeni 2010. godine na uzorku od 600 ispitanika) govore da postoji diskrepancija između otvorenih stavova građana o potrebi da se neke odredbe Daytonskog sporazuma trebalo pretočiti u novu ustavnu materiju i političkih elita iz čijeg se djelovanja ne bi moglo razaznati da li je ustavna reforma uopće moguća.⁵

Zadržavajući se na diskursu o prirodi bosanskohercegovačkog državnog uređenja, zaključujemo da se sveukupno političko i pravno mišljenje zasniva na stavu o neodređenosti državnog uređenja, sa snažnim decentralitetom (iako nema ni konsenzusa o prirodi strukture decentralizacije i centralizacije) i uskim nadležnostima i reduciranim institucijama, i sa vrlo neizvjesnom budućnosti kada je u pitanju politička i ekonomska održivost, odnosno sa vrlo heterogenim konceptima o izlaznim scenarijima mogućih reformi Daytonskog mirovnog sporazuma. Vododjelnicu među najvećim brojem teoretičara ustavnog prava, pri čemu treba imati na umu da su teorijski stavovi autora često derivirani iz ideološko-političkih koncepata političkih elita, čini upravo to određenje “decentraliziranog” oblika državnog uređenja. U nastavku ćemo vidjeti da su jedne političke elite i njima bliski teoretičari (oni koji su na političkoj platformi održivosti državnosti Bosne i Hercegovine) skloniji da Bosnu i Hercegovinu smatraju *federacijom*. Druge političke elite i njihovi teoretičari, koji su inače skloniji osporavanju cjelovitosti Bosne i Hercegovine, su bliže da je označe nekom vrstom *unije s izraženim konfederalnim elementima*.

S obzirom da ćemo u drugom dijelu ovog rada iznositi argumente o (pre)naglašenoj decentralizaciji fiskalne suverenosti države, koji proizilazi iz državnog uređenja, i stavu po kojem je Bosna i Hercegovina finansijski suverena gotovo koliko

⁵ Vidi kod: S. Kukić, 2010, 189-191.

i jedna konfederacija, najprije ćemo razmotriti pristupe onih autora koji referiraju tezi da u slučaju BiH „institucionalno ustrojstvo prevazilazi uobičajenu konstrukciju federalne države i da je više slično konfederaciji.“⁶ U tom se kontekstu državnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine, bilo sa pravno-kritičkog ili sa ideološko-političkog stanovišta, dodjeljuju oznake poput: „konfederacija po karakteru“⁷, „konfederacija po načinu nastanka, obimu nadležnosti i sastavu i načinu odlučivanja“⁸, „unija ili savez država“ odnosno „federalno-konfederalna država“⁹, „neka vrsta asimetrične konfederacije“ ili „asimetrično konfederalna državna zajednica koju tvore Republika Srpska i Federacija BiH“¹⁰, pa čak i „najlabavija moguća konfederacija“ ili „savez država“ ili „realna unija.“¹¹ U slučaju političko-ideološkog ishodišta nekih od prethodnih stavova radi se o razgrađujućem vrijednosnom sistemu političko-pravnih pogleda na strukturu državnog uređenja Bosne i Hercegovine, čemu, naročito, doprinose stavovi jednog broja teoretičara i cjelokupne srpske političke elite iz Republike Srpske, koji iz nedvojbenih ustavnih nadležnosti entiteta, po kojima entiteti „samostalno uređuju organizaciju vlasti sa svim funkcijama i ovlaštenjima koja su izraz suverenosti“, deriviraju stav o Republici Srpskoj kao „državi s ograničenim suverenitetom.“¹² U stranačkim programima srpskih političkih elita konstantan je i eksplicitan stav o Bosni i Hercegovini kao „prostom izrazu nužde i međunarodnih okolnosti“ u kojoj je Republika Srpska „minimum državnosti ovog entiteta“, kao i „o pravu na samoopredjeljenje u slučaju da bude ugrožen

⁶ Vidi kod: B. Kunrath, *Od zaštitne mjere do prepreke za daljnje djelovanje: entitetsko glasanje u BiH*, u: D. Abazović, S. Hammer, „Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 20; G. Marković, *Ideološko-političke koncepcije srpske političke elite o državnom uređenju BiH*, 129-130.

⁷ S. Bose, 2006, navedeno prema B. Kunrath, 20, fn 2.

⁸ S. Savić, *Republika Srpska poslije Dejtona*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 1999, 21-23.

⁹ R. Kuzmanović, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Banja Luka, 2002, 308.

¹⁰ Za ovakvu „asimetričnu konfederaciju“ kaže se da „je na državnoj razini riječ o nekoj vrsti konfederalizacije, a na podržavnoj razini o federalizaciji dijela područja države.“ M. Kasapović, *Konsocijalna ili liberalna demokracija*, „Politička misao“, XLII (5), 2005, 151-152.

¹¹ B. Morait, *Podjela nadležnosti između BiH i entiteta*, Banja Luka, 2000, 60.

¹² Vidi npr, P. Kunić, B. Morait, Ž. Mirjanić, *Pravni aspekti Dejtonskog sporazuma*, EKOM, Banja Luka, 1996, 8-9.

ustavnopravni položaj Republike Srpske u Bosni i Hercegovini.¹³ Identičnosti prethodno iznesenih teorijskih opservacija i stavova političke elite najbolje izražava stav Milorada Dodika, predsjednika Republike Srpske:

„BiH je u ovom trenutku podeljena zemlja. Nema hemije koja je može ujediniti, a to potvrđuje i njena istorija. Što se tiče nas, BiH može da bude uspešna konfederacija ili unija čiji bi entiteti deo svoje državnosti i nadležnosti preneli na zajedničke organe – kao što su vojska, spoljna i monetarna politika.“¹⁴

Jedan dio međunarodnih naučnih krugova, također, tvrdi da Bosna i Hercegovina nije suverena i cjelovita zemlja već segmentirana i podijeljena država pod protektoratom NATO-a i OESS-a, u kojoj je domaća vlast zamijenjena međunarodnom silom,¹⁵ a najžešću kvalifikaciju inferiornosti bosanskohercegovačke državnosti data je ubrajanjem Bosne i Hercegovine u grupu „slabih i propalih država“ u kojoj je jedino „djelatna vlada“ sama međunarodna zajednica.¹⁶

Na federalno-entitetskoj strani, prije svega onaj bošnjačkoj, je manje pokušaja da se nominira izraz za državno uređenje Bosne i Hercegovine. Ideološki-politički koncepti i pravno teorijska mišljenja na ovoj strani zauzimaju suprotnu tezu od srpskih, dijelom i hrvatskih političkih elita i teorijskih pristupa u kojima se umanjuje državni suverenitet centraliteta u ime entiteta, optužujući ih često za opstrukcije i pristupe u kojima se dokazuje da je Bosna i Hercegovina nemoguća država. Neka mišljenja van ovog kruga iznose opasku da „bošnjački autori najčešće izbjegavaju da eksplicitno odrede oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine“ i da se „ograničavaju na isticanje njene državnosti i složenog unutarnjeg uređenja.“¹⁷ Najveći broj ovih autora iznosi tezu da Bosna i Hercegovina „nije ni federacija, ni konfederacija, ni unija, već prosta decentralizirana država.“¹⁸ Kod velikog broja

¹³ O ideološko-političkim koncepcijama srpske političke elite o državnom uređenju Bosne i Hercegovine vidi kod: G. Marković, 2010.

¹⁴ M. Dodik, Nema hemije koja može ujediniti BiH, *Politika*, 31. maj, 2011, <http://www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html>, 25. februar 2014.

¹⁵ Navode o “segmentiranoj državi” koje daju L. Cohen (1995), R. Cramton (2002), P. McMahan (2004), N. Naimark i H. Case (2005) dajemo prema M. Kasapović, 14.

¹⁶ F. Fukuyama, 2005, navedeno prema: M. Kasapović, 14.

¹⁷ G. Marković, 130, fn 15.

¹⁸ O. Ibrahimagić, *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*, izdavač: autor, Sarajevo, 2005, 243; S. Kurtćehajić i O. Ibrahimagić, 2006, 268. U kasnijim tekstovima Ibrahimagić (2010)

autora na ovoj strani redovno se ističe potreba regionaliziranja države teritorijalne strukture Bosne i Hercegovine. Čak štaviše iznose se suprostavljanja (1) bilo kakvoj federalizaciji Bosne i Hercegovine i (2) bilo kakvoj etničkoj podjeli Bosne i Hercegovine, sa podržavanjem „decentralizovane Bosne i Hercegovine po kriterijumu ekonomski održivih regija.“¹⁹ Međutim, među autorima ovog ideološko-političkog koncepta ima i onih koji zauzimaju stanovište da Bosna i Hercegovina, ipak, ima federalno uređenje,²⁰ pa čak i da se radi o „složenoj državi – federaciji sui generis.“²¹

Jedan broj inostranih autora pravi analogiju iz anglosaksonske državopravne doktrine u slučajevima kada je federalni sistem nametnula kolonijalna vlast prije sticanja nezavisnosti kolonije, i karakterizira Bosnu i Hercegovinu kao „federalizam prinudno-zajedno, u kojem međunarodna zajednica čini dobrovoljni element i preuzima ulogu četvrte konstitutivne jedinice.“²²

Problematičnost sukobljenih konceptata i mišljenja je u tome da ne samo da previše dugo traju i da nema približavanja stavova čak ni u promocije građanskih prava u zemlji, već da nema bilo kakve državotvorne vizije koja bi počivala na nekom zajedničkom političkom, historijskom i kulturnom identitetu nacionalnih zajednica, pa se Bosna i Hercegovina doima poput zemlje „ni na nebu ni na zemlji“ u kojoj nema dovoljno snažnih političkih snaga da je uruše, ali ni političkih snaga da je kao višeslojnu nacionalnu zajednicu usmjere ka bilo kojem od oblika mogućeg federalnog državnog ustrojstva.²³ Treba napomenuti da nije malo ni onih autora, domaćih i inostranih, koji nedostatak ovih identiteta pripisuju „namjernim konstrukcijama bosanskog konflikta kao obnove prastare uzajamne etničke mržnje“ koja je uskrsnula 1990-ih godina, a u cilju podjele i stvaranja tri mini države zastupljene na etničkoj zastupljenosti, pa se neusaglašenost političkih elita i pravnih mišljenja o stanju i

svoj stav o decentraliziranosti državnog uređenja preinačuje u sintagmu „prosta visokodecentralizirana država“.

¹⁹ O. Ibrahimagić, 2012, 685.

²⁰ K. Begić, 2001, 29; N. Pobrić, 2000, 320.

²¹ S. Hodžić, 1998; K. Trnka, 2000.

²² Vidi kod: J. Woelk, Balansiranje ideje „ujedinjeni u različitosti“: Federalizam i ustavna reforma u BiH, 2010, u: D. Abazović & S. Hammer, 53-54.

²³ Usp. sa stavovima Woelk-ea (2010), po kome „krucijalno pitanje nije je li federalizam opcija za Bosnu i Hercegovinu, već prije - ako će Bosna ostati država – koja vrsta federalizma je za nju prikladna da bi postala održiva država, spremna da svojim građanima pruži stabilan ambijent i neophodne usluge.“

perspektivama državne zajednice pripisuje „izdajom tolerantne prošlosti Bosne“ i „izdanom tradicijom.“²⁴ O tome svjedoči eksplicitan stav jednog od sudionika političkog diskursa o podjeli Bosne i Hercegovine: „postoje prirodne i razumljive iskonske želje 'bosanskih' Hrvata i Srba za sjedinjenjem sa svojim matičnim narodima.“²⁵ Blaži oblik kritičke opservacije „unesene“ neodrživosti državnog uređenja nalazimo u stavu da institucionalno uređenje Bosne i Hercegovine prevazilazi uobičajenu konstrukciju federalne države upravo zbog konsocijacijskog modela nametnutog izvana.²⁶

Temeljem postojećeg kontraverznog ustavnog uređenja i suprostavljenih ideološko-političkih koncepata i teorijskih mišljenja²⁷, država Bosna i Hercegovina nije u stanju da prije svega ostvari klasične političke funkcije države, niti da vrši savremenu ekonomsku funkciju kojom bi podsticala i usmjeravala promociju tržišne ekonomije i najzad, nije u stanju da odgovori svojim međunarodnim obavezama, u prvom redu onim koje je prihvatila kao članica Savjeta Evrope.²⁸

Empirijska argumentacija inferiornosti državnog ustrojstva (eufimistična naznaka državnog ustrojstva koje je „više slično konfederaciji“) može se svesti na sljedeće:

- 1) Entitetska fragmentiziranja se provode na temelju etničkog i konfesionalnog pripadanja pa je političko organizovanje prepreka političke demokratije i ostvarenju ljudskih prava.
- 2) Razbijanje jedinstvenog ekonomskog prostora, što u fiskalnom kontekstu kroz ustavno ustrojstvo fiskalnog konfederalizma produkuje nedjelotvoran i neefikasan fiskalni sistem.
- 3) Neopravdano visoka javna potrošnja rezultat je finansiranja prekomjernih državnih struktura koje je zemlji donio Daytonski sporazum.

²⁴ J.V.A. Fine i R. Donia (1995), R. Mahmutćehajić, 1998; 2000, N. Malcom, 2011.

²⁵ B. Žepić, *Enigma Bosne i Hercegovine*, Matica hrvatska, Mostar, 2002, 25.

²⁶ B. Kunrath, 2010.

²⁷ Treba istaknuti da ima i teorijskih mišljenja koji ističu da „osnovni problem ustroja BiH nije komplikovanost amandmanskih procedura propisanih Ustavom nego činjenica da mnogi državljani BiH istu ne prihvataju kao svoju domovinu“. L. Balić i M. Izmirlija, 2003.

²⁸ M. Puljić i M. Smajlović, *Ustav BiH – ka novim, funkcionalnim rješenjima*, Sarajevo, 2004, www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/ustav_bih.pdf, 25. februar 2014.

Iako javne finansije prolaze kroz višegodišnji proces reformi, zbog neartikulirane ukrštenosti finansijskih tokova (što proizilazi iz različitih i neuskadenih finansijskih ciljeva na nivoima entiteta – unutar entiteta Federacije BiH još i njenih kantona - i Distrikta Brčko) problemi trenutne situacije u sektoru javnih finansija su:

- 1) odsustvo fiskalne koordinacije;
- 2) disharmonična fiskalna struktura entiteta (Republika Srpska fiskalno centralizirana, Federacija BiH fiskalno decentralizirana);
- 3) više «nivoa fiskalne vlasti» komplicira i poskupljuje administrativno vođenje zemlje (neefikasnog upravljanja javnim rashodima);
- 4) proces upravljanja budžetom nije jedinstven proces;
- 5) nedostatak koordinacije između vladinih agencija i ministarstva finansija;
- 6) kapaciteti nadležnih ministarstava i institucija su oskudni;
- 7) javni sektor koristi različite računovodstvene standarde – što otežava analizu ukupnog javnog sektora i njegovog uticaja na ekonomiju
- 8) nedovoljno identificirani troškovi za zdravstvo, vojsku i obrazovanje, odnosno nejasno (u nekim situacijama i pogrešno) usmjeravane raspodjele sredstava, te neartikuliranih mehanizama socijalne zaštite.
- 9) pogrešno ciljani i znatno uvećani socijalni transferi.

Ovakvo stanje producira nekoliko generalnih posljedica:

- 1) nemoć države ili njenu slabu prihodnu moć,
- 2) fiskalni disparitet, preklapanje finansijskih ingerencija i novčanih tokova,
- 3) s recesijom u posljednjim godinama - produbljeni i dugoročno neodrživi javni budžetski deficiti,
- 4) neefikasnost i prevaziđenost nekih od poreznih oblika (visok stepen njihove evazije),
- 5) porezni propisi u različitim dijelovima BiH su potpuno međusobno neusaglašeni
- 6) to sve ima krajnju posljedicu u pronalaženju rupa u poreznim propisima i vrlo lošoj naplati poreznih prihoda iz svih izvora – na svim budžetskim nivoima u BiH (prema procjenama stepen naplate kreće se najviše do 70 %).

Sve to zajedno stvara teškoće u izgradnji kapaciteta za održivi fiskalni i ekonomski sistem, i zakonodavno i institucionalno harmoniziranje sa razvijenim zemljama, posebno sa Evropskom unijom, uključujući odsustvo vlastitih prihoda države. Iako su pravna i politička pitanja konfederalizma bila tretirana u analizi

ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine (Cf fusnote 1-7), analitički pristup elaboriranju fiskalnog konfederalizma osim u rijetkim slučajevima (Puljić, Smajlović, 2004; Kešetović i Đonlagić, 2006; Lazović-Pita i Pita, 2012) ostao je nedovoljno istražen.

Fiskalni pluralizam kroz fiskalni suverenitet dva entiteta i Distrikt Brčko

Temeljna karakteristika fiskalnog sistema u BiH je *pluralizam* u oblasti fiskalne politike koji samostalno vode: entiteti, Distrikt Brčko, kantoni i općine. Štaviše, entiteti svojim ustavima reguliraju fiskalno uređenje unutar entiteta. Saradnja između ovih nosilaca suvereniteta je slaba i, bez zadiranja u ustavne modifikacije, ne obećava nikakvo poboljšanje. Ustavnim rješenjima su entitetima i Distriktu Brčko dati neprikosnoveni fiskalni suvereniteti, čime se suverenitet države zamjenjuje fiskalnim pluralizmom u domenu fiskalnog sistema i fiskalne politike.

Fiskalne prerogative države Bosne i Hercegovine su limitirane, jer je država nadležna samo za PDV, akcize i carine (tarife). Pored toga, država je nadležna za uvođenje taksa i drugih taksenih pristojbi koje proističu iz rada državnih institucija Bosne i Hercegovine. Znači samo za one sadržaje fiskalne politike koji se odnosi na ubiranje i distribuciju. Svi ostali elementi kao što su fiskalno opterećenje, budžetska politika i svi drugi elementi fiskalne politike od koje zavisi poticanje makroekonomskog razvijaju se van nadležnosti države.

Ako državu Bosnu i Hercegovinu uzmemo kao saveznu (federalnu) državu, jer nije unitarna država (a treći osnovni tip državnog uređenja ne postoji u teoriji i praksi), Bosna i Hercegovina je izričito po Deytonskom ustavu "složena državna zajednica», izrazito komplicirane državne strukture, u kojoj njena dva entiteta imaju karakteristike obilježja države. Bosna i Hercegovina, van sumnje, *ima određena obilježja federacije, ali sa aspekta funkcioniranja državne vlasti i raspodjele finansijskih sredstava – veliki broj obilježja konfederacije. Od privrednih funkcija Ustav propisuje* ovlasti na polju vanjske trgovine, carinske i monetarne unije, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sistema, reguliranje međuentitetskog prevoza i kontrole vazdušnog saobraćaja, dok „sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima.“²⁹

²⁹ Vidi: Ustav Bosne i Hercegovine, član III: Nadležnosti i odnosi između institucija BiH i entiteta.

U slučaju javnih prihoda i rashoda, članom VIII st. 3 Ustava Bosne i Hercegovine, utvrđeno je: “Federacija će osigurati dvije trećine, a Republika Srpska jednu trećinu prihoda koji su potrebni za budžet, osim ako se prihodi ne prikupljaju na način kako je utvrdila Parlamentarna skupština. Iz ove ustavne odredbe, kojom je utvrđen način finansiranja države BiH, vidljivo je da finansiranje ovakve «države» ovisi od njenih entiteta (kao federalnih jedinica), na osnovu čega Bosna i Hercegovina, u pogledu finansijskih sredstava, u potpunosti zavisi od odluka entiteta, jer nema svojih izvornih prihoda. To znači da je “finansijski monopol” oduzet od države BiH i on sada pripada entitetima. Prema tome, *država Bosna i Hercegovina nema finansijsku suverenost*, što je osnovni problem njenog funkcioniranja.

Ona je *finansijski suverena koliko i jedna konfederacija*, odnosno savez država. Upravo je u Ustavu Bosne i Hercegovine i primijenjen “konfederalni model” za dodjelu finansijskih sredstava saveznoj državi. Takvog primjera nema u svijetu!

Tako je Bosna i Hercegovina, već u Daytonskom ustavu, *uskraćena za “monopol finansijske moći”* i na taj način *lišena “svake moći” u realizaciji funkcija države* (odbrana, red i mir, ekonomsko-kulturna i socijalna prava građana). Bez finansijskih sredstava država Bosna i Hercegovina će ostati “nemoćna” država”, a to znači da će finansijski biti suverene njene federalne jedinice - entiteti Federacija BiH i Republika Srpska). Takva država kao što je Bosna i Hercegovina neće biti u stanju da štiti svoje građane jedne od drugih, i njih od entitetskih vlasti, a još manje od drugih država. Ovakvo stanje je neodrživo i *de jure* i *de facto*. Pri tome, Republika Srpska je u fiskalnom smislu centralizovaniji entitet (strukturiran od entitetski nivo vlasti i vlasti jedinice lokalne samouprave općina) dok je Federacija BiH u fiskalnom smislu decentraliziranija (strukturirana od federalnog nivoa vlasti, od deset kantona i lokalnih zajednice – općine u okviru kantona).³⁰

³⁰ Usp. Lazović-Pita i Sanjin Pita, 2012.

Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine

(Pre)naglašena decentralizacija fiskalne suverenosti sa prenošenjem prerogativa u oblasti porezne i budžetske politike na entitete, Distrikt Brčko, kantone i veliki broj subjekata koji odlučuju o svome finansiranju, pokreće za sobom i pitanja *fiskalnih dispariteta*, kao i problema njihovog prevladavanja kroz novi način konstituisanja fiskalnog federalizma u Bosni i Hercegovini.³¹

Modeli fiskalnog federalizma u svijetu i organizovanje javnog finansiranja u BiH

Modeli fiskalnog federalizma

Ako, uslovno, pođemo od finansijskog “suvereniteta federacije” (ako se državna zajednica BiH okvalifikuje saveznom državom - federacijom), bilo bi interesantno uporediti postojeća iskustva (modele) fiskalnog federalizma u svijetu sa stanjem fiskalnog uređenja u Bosni i Hercegovini. Ako prihvatimo da pod *fiskalnim federalizmom* podrazumjevamo fiskalne odnose centralne vlasti i nižih nivoa vlasti, vidljivo je da svi dosadašnji modeli fiskalnog federalizma baziraju na konsenzusu o zajedničkim interesima federalnih jedinica, koji se određuje ustavnim karakterom svake federalne države.³² Mada je pitanje prenosa vlasti s centralnog nivoa na regionalne i lokalne nivoe politički determiniran, važnu ulogu u preraspodjeli fiskalnih nadležnosti igraju i ekonomski kriterijumi efikasnosti fiskalne vlasti na različitim nivoima spram obavljanja fiskalne funkcije. U teoriji i praksi postoji jedinstven stav o minimumu centralnih nadležnosti i javnih funkcija, među kojima se ističu: zaštita teritorijalnog integriteta zajednice, inostrani poslovi, obezbjeđenje sloboda i prava građana; zaštita položaja federalnih jedinica; monetarna politika, te nadležnost i funkcije u vezi sa jedinstvenim društveno-ekonomskim i političkim sistemom države u cjelini.

³¹ Koji je prezentirala Studija o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH, Delegacija Evropske komisije za BiH, Sarajevo, 2003, www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija_izvoraprihoda.p.., 27. februar 2014.

³² R. Bird, 1986, navedeno prema H. Hrustić, 2006, 183.

Primjeri zemalja s fiskalnim federalizmom pokazuju da raspodjela državnih funkcija izražava određeni stepen centralizacije ili decentralizacije funkcija i nadležnosti, pri čemu *raspodjela rashoda* obuhvata raspodjelu između različitih nivoa vlasti (centralna vlast, vlast federalnih jedinica i lokalna vlast), što pokazuje sljedeći pregled:

Tabela 1: Učešće potrošnje različitih nivoa vlasti u ukupnoj javnoj potrošnji u odabranim državama (prilagođen pregled autora)

Federalne država	Učešće javne potrošnje u GDP (u %)	Ukupna javna potrošnja (u %)		
		Centralna vlast	Federalne jedinice	Lokalna vlast
Zemlje sa najvećom potrošnjom centralne vlasti				
1. Tunis	34.0	94.6	-	5.4
2. Kenija	29.3	94.3	-	5.7
3. Čile	32.3	93.8	-	6.2
4. Tajland	21.2	92.3	-	7.7
5. Meksiko	30.2	90.1	7.6	2.3
6. Israel	62.9	90.8	-	9.2
Zemlje sa najmanjom potrošnjom centralne vlasti				
7. Kanada	46.0	41.3	40.3	18.4
8. Danska	57.6	47.1	-	52.9
9. Danska	22.6	47.5	52.5	-
9. Indija	37.4	47.5	28.3	24.2
10. Švajcarska	39.1	52.8	40.4	6.8
11. Australija	43.0	54.7	-	52.9
12. Finska				
Bosna i Hercegovina		15.0 (8.4)	63,0	12,0

Izvor: za zemlje 1-12 prilagođeno prema: *Government Finance Statistics Yearbook*, IMF, Washington, 2000. (prema Hrustić, 2006, str. 187).

Napomena 1: Izračun za BiH: za centralni nivo vlasti prema podacima Uprave za indirektno oporezivanje, za federalne jedinice (entitete i Distrikt Brčko) i lokalnu vlast procjena autora.

Napomena 2: s obzirom na problematičan odnos bosankohercegovačke centralne vlasti i federalnih jedinica po pitanju učešća u ukupnoj javnoj potrošnji, preuzeti podaci iz Statističkog godišnjak IMF su preuređeni tako što je izabrano 6 zemalja sa najvećom i 6 zemalja sa najmanjom ukupnom potrošnjom na nivou centralne vlasti.

U modernom vremenu, argument jačanja fiskalnog položaja centralne vlasti zasnovan je na stavu o efikasnijem vođenju makroekonomske politike s centralnog nivoa i racionalnijem korištenju sredstava, o čemu govore evropska iskustva ukidanja «federalnog dualizma» te transformacije odnosa između federativno uređenih država i njihovih federalnih jedinica. U praksi većine zemalja prihvaćen je model kooperativnog federalizma, u čijoj strukturi važe opće prihvaćena gledišta po kojima je funkcionalno najefikasnije da stabilizaciona i funkcija preraspodjele dohotka budu na nivou centralne vlasti, a alokacijska funkcija na nivou lokalne vlasti.³³ Kombinacija elemenata odvojenih poreskih prihoda i učešća različitih nivoa vlasti u raspodjeli zajedničkih poreskih prihoda, utiče na razlikovanje: (1) modela sa dominacijom participacije ili učešća različitih nivoa vlasti u podjeli zajedničkih poreskih prihoda i (2) modela sa dominacijom odvojenih prihoda ili konkurentnih fiskalnih odnosa, kada i federalna vlast i federalne jedinice imaju pravo uvođenja određenih vrsta poreza, te ostvaruju odvojene prihode. Međutim, u poređenju s drugim federalnim sistemima Bosna i Hercegovina pokazuje znatne razlike: naime, u poređenju sa predhodnim modelima Bosna i Hercegovina ima znatno užu primjenu fiskalnog federalizma i znatno manju javnu potrošnju na nivou centralne vlasti čak i od zemalja sa najmanjom potrošnjom centralne vlasti u svijetu, a učešće javne potrošnje u GDP znatno veće no i u jedne od zemalja koje primjenjuju fiskalni federalizam.

³³ H.S. Rosen, *Javne finansije, Institut za javne finansije, Zagreb, 1999.*

Sljedeći pregled raspodjele i doznačavanje prikupljenih prihoda UIO za posljednju dostupnu godinu (2011) to zorno pokazuje:³⁴

- Na račun minimalnih rezervi u toku 2011. godine izdvojena su sredstava u iznosu od 882.584.950,74 KM, odnosno 15,32% od prikupljenih prihoda za doznačavanje korisnicima.
- Institucijama BiH dodijeljen je iznos od 689.000.000,00 KM,
- Federaciji BiH dodijeljen je iznos od 2.657.753.218,47 KM od čega se iznos od 212.409.000,00 KM odnosi na vanjski dug, a iznos od 2.445.344.218,47 KM, na doznaku na račun budžeta Federacije BiH.,
- Republici Srpskoj dodijeljen je iznos od 1.382.797.531,55 KM, od čega se iznos od 123.945.000,00 KM odnosi na vanjski dug, a iznos od 1.258.852.531,55 KM, na doznaku na račun budžeta Republike Srpske, te,
- Brčko Distriktu dodijeljen je iznos od 148.719.078,91 KM od čega se iznos od 118.890,00 KM, odnosi na vanjski dug, a iznos od 148.600.188,91 KM, na doznaku na račun Brčko Distrikta.

Dakle, centralnim institucijama BiH, po oduzimanju minimalnih rezervi od 15,3 % dodjeljuje se samo 15,1 % ukupno prikupljenih prihoda (sa uključenim rezervama ovo učešće centralnih institucija pada na 8,4 %), što znači da centralna vlast BiH ima daleko manji udio u ukupnim direktnim rashodima od svih poznatih federacija u svijetu, koje, kako pokazuje prethodna tabela na nivou centralne vlasti „troše“ između 41,3 % (Kanada) i 94,6 % (Tunis) ukupnih javnih rashoda.

Preciziranje s raspoređivanjem prihoda od indirektnog oporezivanja u 2011. godini pokazuju kako usljed političke neusaglašenosti u državnom parlamentu strada državni budžet: sredstva za finansiranje rada Institucija BiH ostala su na nivou iz prethodne godine zbog privremenog finansiranja (13%), dok su sredstva za minimalne rezerve doznačena u 2011. veća za 21,1%. U istom periodu, Federaciji BiH doznačena su sredstva veća za 4,1% u odnosu na prethodnu godinu, Republici Srpskoj za 7% i Brčko Distriktu za 5%.³⁵

³⁴ http://www.uino.gov.ba/b/Poslovne_usluge/Prihodi_2011.html, 23. februar 2014.

³⁵ Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, 2011.

Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine

Daytonskim sporazumom je, dakle, u kontekstu raspodjele javnih prihoda fiskalno osnažio entitetske nivoe (63%), a do apsurdna oslabio nivoe centralne (15,1%) i lokalnih vlasti (12%), što su Puljić i Smajlović (2004) komično označili poređenjem „sa čovjekom koji je nesiguran na nogama, sa malom glavom i velikim trbuhom.“

Karl Bild, prvi visoki predstavnik BiH, svojevremeno je izjavio da je Bosna i Hercegovina „*najdecentralizovanija zemlja na svijetu*.“³⁶

Konfederalizirani javni prihodi i rashodi države Bosne i Hercegovine

Država Bosna i Hercegovina, kako smo vidjeli, ima ograničene fiskalne nadležnosti i nema svoju finansijsku suverenost, a fiskalni suvereniteti su preneseni na entitete i Distrikt Brčko. Fiskalna organizacija i upravljanje javnim prihodima i rashodima su asimetrični: u Federaciji BiH je fiskalna uprava je decentralizirana između centraliteta federacije, kantona i općina, a u Republici Srpskoj je strogo centralizovana na nivo centraliteta ovog entiteta i ograničenim ovlaštenjima u općinama.

Na ovaj način konfederalizirani javni prihodi nisu dostatni i održivi finansijski izvori prihoda za institucije države Bosne i Hercegovine. Ovo je suprotno standardnom principu u određivanju prihoda centralne vlasti, budući da u slučaju Bosne i Hercegovine prihodi ne prate državne funkcije, niti se vežu za kriterijum efikasnosti u provođenju javnih funkcija.

U nastavku ćemo prezentirati konfederalnu strukturu javnih prihoda i javnih rashoda u Bosni i Hercegovini, kao i distinkciju između nadležnosti regulisanja porezne politike, uprave i ubiranja poreza i pripadnosti prihoda od poreza.³⁷ Što se tiče strukture javnih prihoda, Bosna i Hercegovina do svojih prihoda dolazi, uglavnom, preko *transfera* sa zajedničkog računa Uprave za indirektno oporezivanje, koji nemaju karakter izvornih prihoda države, a kojeg sačinjavaju prihodi od PDV-a i carina. Transferima se pokrivaju otplate vanjskog duga i, zajedno sa

³⁶ Ovu Bildtovu izjavu prenosi Belloni (2007), a izjava je navedeno prema B. Kunrath, 2010, 20.

³⁷ Više u Studiji o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH, izd. Delegacija Evropske komisije za BiH, Sarajevo, 2003, [www.esiweb.org/pdf/.../EU Studija izvoraprihoda.p...](http://www.esiweb.org/pdf/.../EU%20studija%20izvoraprihoda.p...), 25. februar 2014.

administrativnim taksama, pokrivaju još i operativne troškove državnih organa. Sopstveni prihodi ili "izvorni prihodi" su minorni i sastoje se od administrativnih taksi i prihoda od sopstvenih aktivnosti. Vanjski prihodi, npr. oni po osnovu sukcesije bivše Jugoslavije i međunarodni transferi za finansiranje organizovanja izbora su povremeni i sistemski nedostadni. Entiteti, koji su fiskalno autonomni, po ustavnom određenju pridonose ovim transferima sa omjerom od 2/3 FBiH i 1/3 RS, ali stvarni iznos rezultira iz pregovora između države i entiteta i uključuje složen proces izrade budžeta države i entiteta.

Kada je u pitanju nadležnost, sve poreze, osim carinskih, PDV-a i akcize na pojedine proizvode, reguliraju entiteti ili podentiteti, koji donose zakone o porezima i definiraju osnovu oprezivanja, porezne stope i izuzeće od poreza. Struktura javnih rashoda pokriva operativne troškove zakonodavne, sudske i izvršne vlasti BiH, zatim funkcioniranja službi i agencija na državnom nivou, te servisiranje vanjskog duga.

Kompanijama je na ovaj način generiran problem neusklađene poslovne okoline koja reducira bosanskohercegovački ekonomski proctor i umanjuje njihovu konkurentnu moć s viškom transakcijskih troškova poput dvostrukog oprezivanja i drugim administrativnim ograničenjima kao što su licence, ovjere faktura u prometu da kompanijama iz drugih regija, uvođenje poreskih markica, duge procedure registracije itd.³⁸

Očigledno je da je u Bosni i Hercegovini, zapravo, pitanje fiskalnih nadležnosti i funkcija između entiteta i centralne vlasti koje se u uobičajenim okvirima fiskalnog federalizma svodi na izbor rješenja koje određuje da li će se javne funkcije efikasnije izvršavati na centralnom ili na subcentralnom nivou, svodi na problem fiskalno-finansijske zaštite suverenosti nacionalno zaokruženih teritorija. Iz predhodnog opisa je vidljivo da su državne funkcije minimalne i da ne uključuju nikakve redistributivne odgovornosti ili funkcije podsticanja ekonomskog razvoja. U praksi fiskalnog federalizma fiskalno-finansijske mjere uvijek su politički determinirane, pri čemu su politički ciljevi manje više usklađeni s kriterijumima efikasnosti ostvarivanja javnih funkcija. U Bosni i Hercegovini ovi politički ciljevi isključivo deriviraju iz ideološko-političkih koncepata o državnom uređenju. Time je, s jedne strane, ostvaren „etnički federalizam“ kao „teritorijalni interesni izraz volje određene dominantne grupe na datoj teritoriji (npr. Srba u RS, Hrvati u nekim

³⁸ Š. Alić, 2010, 54.

dijelovima Federacije a Bošnjaci drugim).³⁹ S druge strane, država Bosna i Hercegovina je u pogledu finansijskih sredstava stavljena u ovisnost od odluka svojih entiteta, jer nema svojih izdašnjih izvornih prihoda, a uz to je usud Daytona sasvim relativizirao usklađenost domaćeg s evropskim poreskim sistemom, deformišući fiskalni sistem zemlje u pluralizam fiskalne politike koju, prema dodjeljenim im nivoima fiskalnog suverenitetima, samostalno i bez snažnije koordinacije vode entiteti, Distrikt Brčko, kantoni i općine (što je, npr, na početku 2011. godine zorno pokazano iskakanjem iz zakonske obaveze da entiteti slijede donošenje svojih budžeta nakon donošenja Okvirnog budžeta za Bosnu i Hercegovinu).

ZAKLJUČAK

Na putu dosezanja ekonomske održivosti rasta i makroekonomske stabilnosti, kao istovremenih procesa ispunjavanja standardnih tranzicijskih ekonomsko-socijalnih preduslova za pridruživanje Evropskoj Uniji stoje otvorene ustavne i političke konverze o državnom i fiskalnom uređenju Bosne i Hercegovine, i iz njih derivirane žustre teorijske debate.

Daytonski sporazum je proizveo dva sasvim različita pravna sistema, od kojih je onaj u Federaciji BiH decentraliziran, a u Republici Srpskoj centraliziran. Sa stanovišta fiskalnog sistema i fiskalne politike, prema postojećim ustavnim rješenjima entitetima i Distriktu Brčko su dati neprikosnoveni fiskalni suvereniteti, što za posledicu ima zamjenu fiskalnog suvereniteta Bosne i Hercegovine sa fiskalnim pluralizmom. Sa stanovišta funkcioniranja vlasti i raspodjele finansijskih sredstava, to državi Bosni i Hercegovini daje veliki broj obilježja fiskalnog konfederalizma. Ekonomske posljedice prevlasti etničkog kriterija u konstituisanju Bosne i Hercegovine sa podijeljenim tržištem i etnički provedenom privatizacijom jesu skupa (visoki transakcioni troškovi funkcioniranja države i visoki budžetski deficiti) i nefunkcionalna država.

Neslaganja oko ovakvog državnog uređenja se vode na pravnom i političkom nivou. U centru pravne debate o državnom uređenju stoje različiti pristupi u raspodjeli nadležnosti između države i entiteta, i organizaciji državne vlasti. U ovoj debati dominirajuće je pitanje treba li se Bosna i Hercegovina smatrati federacijom ili konfederacijom?

³⁹ J. Woelk, 54.

U neslaganja političkih nacionalnih elita dominira sukob etno-nacionalnih nacra o etničkim homogenostima i nacionalnim suverenostima nad svojim teritorijama. Srpska i hrvatska političke elita se zalažu za federalno-konfederalni oblik državnog uređenja u kome entiteti (a hrvatska politička elita proteže svoj zahtjev za trećim entitetom) zadržavaju pa čak i proširuju svoju izvjesnu državnu suverenost. Za bošnjačku političku elitu najprihvatljivija bi bila federalna uređenost sa regionalnim teritorijalnim organiziranjem.

Date ustavne kontraverze, iako su bezmalo prepoznate na svim stranama, u relacijama postojećih ideoloških konstrukcija su gotovo nepremostive. Razilaženja na nivoima pravne teorije i nivoima interesa suprotstavljenih nacionalnih političkih elita čine temeljnu prepreku potencijalnim ustavnim reformama. Međutim, čak i kada političke elite ne bi bile prepreka reformiranju ustava, ostalo bi pitanje koji nivo državnog uređenja treba reformirati? Ne zanemarujući potrebne promjene u samom Ustavu, na strani smo onih autora (vid. Puljić, Smajlović, 2004) koji smatraju da bi „značajnije reforme trebalo provesti u pravnom okviru entiteta i Distriktu Brčko nego što su promjene neophodne u Ustavu“, što bi omogućilo da se „koncipira efektan i efikasan ekonomski sistem koji bi bio funkcionalan i koristan na cijelom ekonomskom prostoru Bosne i Hercegovine.“

Izlaz za opstojnost Bosne i Hercegovine se sagledava sa dva konceptualna nivoa. U prvom se involviranje međunarodne zajednice, prije svega Evropske unije, u oblikovanje promjena Daytonskog sporazuma čini neminovnim. Po drugom, Bosna i Hercegovina će biti prepuštena samoj sebi i moraće sama da pomiri sadašnje nepomirljive razlike nacionalnih političkih elita. U oba slučaja, isključujući naravno ideološke konstrukcije koji zagovaraju nepostojanje bosanske kulturne cjelovitosti, minimum prihvatljivog okvira za sva pravna rješenja trebalo bi obuhvatiti uspostavljanjem jednakih mehanizama zaštite individualnih kolektivnih prava, ravnopravnost konstitutivnih naroda na cijeloj državnoj teritoriji, uključujući prava nacionalnih manjina, te usvajanjem i provođenjem međunarodnih povelja i konvencija o zaštiti ljudskih prava.

Postojeći ekonomski i fiskalni problemi, također, ukazuju na nesumnjivu potrebu za promjenama. Međutim, i ovdje za krupnije promjene još uvijek ne postoji potreban stepen međunacionalnog i međuentitetskog povjerenja i saradnje. To znači da za ekonomsku efikasnost i inferiornu ustavnopravnu konstrukciju nije ni moguće elaborirati tranziciju pod vlastitim uslovima i u vlastitoj dinamici, u kojima bi vlada mogla modelirati ekonomski razvoj a ne da ekonomija, kao što je sada slučaj,

bude prepuštena tržištu. Otuda možemo govoriti o iznuđenim rješenjima koji bi, s fokusiranjem na finansijsko-fiskalni sektor, sastojali u sljedećem:

(1) Makroekonomske politike razvoja najvećim su dijelom usklađene s politikama koje je ponudila međunarodna zajednica. U tom bi kontekstu kroz partnerski odnos sa akterima međunarodne zajednice bilo poželjno uključiti i odgovornost međunarodne zajednice za efektivno zadržanu ključnu ulogu u kreiranju makroekonomske politike zemlje. Ovakav zahtjev deriviran je iz dosadašnjeg intenziteta neposrednog međunarodnog utjecaja na prilike u Bosni i Hercegovini. Ovo izgleda još opravdanije ako se zna da su svi programi rekonstrukcije bili implementirani putem međunarodne zajednice, često i bez informiranja domaćih vlada (osim u slučajevima davanja garancija o zaduženjima).

(2) Kako izgradnja jedinstvenog administrativno-ekonomskog prostora zahtijeva promjene Daytonskog sporazuma, za koje ne postoje neophodne političke pretpostavke, preostaje da se njegovo ujednačavanje prepusti procesu prilagođavanja evropskim integracijama, što počinje s implementacijom zakona koji su donešeni na državnom nivou (Zakon o konkurenciji i intelektualnom vlasništvu, Zakon o potrošačima, Zakon o statistici, itd.).

(3) U prioritetu daljih ekonomskih reformi stoji komplementarno – izgradnja fiskalnih kapaciteta i institucionalne reforme, što proizilazi iz nedovoljno identificiranih troškova za zdravstvo, vojsku i obrazovanje, odnosno nejasno, u nekim slučajevima i pogrešno, usmjeravane raspodjele sredstava, te neartikuliranih mehanizama socijalne zaštite. Za ovo je, naročito u pitanju postizanja srednjoročne održivosti neophodan intenzivniji proces strukturalnog prilagođavanja. Za ovo već postoje značajne pretpostavke: započete reforme poreznog sistema reforme penzijskog i zdravstvenog osiguranja, te konstituirane politike izvršenja budžeta i izvršenja vanjske revizije. Restriktivna porezna politika koincidira s okvirima zdravih budžetskih institucija i racionalnijeg i odgovornijeg pozicioniranja javne administracije.

(4) Upravljanje javnim rashodima zahtijeva značajne racionalizacije, što podrazumijeva fokusiranje na: a) u kratkom roku na javnu upravu, javni red i sigurnost, socijalnu zaštitu, obrazovanje i lokalna komunalna preduzeća, b) u srednjem roku na integrirani okvir fiskalnih sredstava i efikasnih kanala praćenja i izvještavanja kako na nivou države tako i na nivoima entiteta, kao i na jačanje institucionalnih kapaciteta sistema finansijske odgovornosti. U oba slučaja je potrebno

prethodno izvršiti dijagnostičku analizu o stvarnoj disproporciji troškova, što bi omogućilo socijalno prihvatljiv „udar“ na stvarne neracionalnosti u strukturi javnih rashoda, i preispitati u kojoj mjeri „racionalizacije“ osiguravaju veličine budućih budžetskih potreba i racionalnost upravljanja sistemom socijalne zaštite.

(5) Kako je ostvarivanje stabilnosti domaće valute s režimom Valutnog odbora moguće zasnivati na finansiranju iz inozemstva samo u kratkom roku, to bi u srednjem roku stabilnost domaće valute morala biti zasnovana na rastu izvozne sposobnosti zemlje. U srednjem i dužem roku devizni kurs domaće valute mora biti pokriven uravnoteženjem pozicija platnog bilansa. Izraženi deficit ukazuje na potrebu izrade strategije vanjskotrgovinske politike i sektorskih strategija, koje će omogućavati značajnije smanjivanje trgovinskih i platnobilansnih deficita.

LITERATURA

Knjige:

Begić, Kasim (2000). *Ekonomska politika*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Bose, Sunantra (2006). *The Bosnian State a Decade after Dayton* in Chabder, D (ed). „Peace Without Politics? Ten Yearsof International State-Building in Bosnia“, London-New York: Routledge.

Fine, John i Donia, Robert (1994). *Bosnia and Hercegovina: a tradition betrayed*, London: C. Hurst & Co.

Ibrahimagić, Omer (2005). *Državno uređenje Bosne i Hercegovina*, Sarajevo: izdavač autor.

Ibrahimagić, Omer (2012). *Bosanski identitet i suverenitet*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Ikić, Niko (2010). *Stav katoličke crkve o postdaytonskom razvoju BiH, s posebnim osvrtom na stavove biskupske konferencije o ustavnim promjenama*, u: Abazović, Dino & Hammer Stefan (2010). *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytonu*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine

Jankulin, Irena (2007). *Fiskalno vijeće – magično rješenje?*, Sarajevo: parco.gov.ba/?id=886.

Hamer, Stefan (2010). *Ko je gospodar Daytonskog sporazuma?*

Hodžić, Sead (1998). *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

Hrustić, Hasiba (2002). *Fiskalni federalizam u svetu i naša iskustva*, Beograd: Privredni pregled.

Kunić, Petar/ Morait, Branko/ Mirjanić, Željko (1996). *Pravni aspekti Dejtonskog sporazuma*, Banja Luka: EKOM.

Kuzmanović, Rajko (2002). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci.

Mahmutćehajić, Rusmir (2012), *O bauku bosanstva i njime ustrašenima*, Forum Bosane, Sarajevo, br. 57.

Mahmutćehajić, Rusmir (1998), *Kriva politika: Čitanje historije i povjerenja u Bosni, Tuzla, Sarajevo, Zagreb*.

Morait, Branko (2000), *Podjela nadležnosti između BiH i entiteta*, Banja Luka.

Rosen, Harvey, S. (1999). *Javne finansije*, Zagreb: Institut za javne finansije.

Savić, Snežana (1999). *Republika Srpska poslije Dejtona*, Banja Luka: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Banjoj Luci.

Trnka, Kasim (2006). *Ustavno pravo*, Sarajevo: Fakultet za javnu upravu.

Šarčević, Edin (2009). *Daytonski sporazum: karakteristike i karakteristični problemi*, Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung.

Žepić, Božo (2002). *Enigma Bosne i Hercegovine*, Mostar: Matica hrvatska.

Članci:

Hodžić, Kadrija (2010). *Stanje privrede i mjere anticiklične ekonomske politike u BiH*, „Tranzicija“, Tuzla-Travnik-Beograd-Bukurešt-Zagreb, br. 25-26.

Kasapović, Mirjana (2005). *Konsocijalna ili liberalna demokracija*, Zagreb: „Politička misao“, XLII (5).

Kešetović, Izudin i Džena Đonlagić (2006). *Razvoj poreza na dohodak i poreza na dobit na primjeru poreskog sistema BiH* u zborniku radova „Reforme u BiH u funkciji razvoja“, Sarajevo: Revicom.

Kunrath, Birgith (2010). *Od zaštitne mjere do prepreke za daljnje djelovanje: entitetsko glasanje u BiH* u Abazović, D., Hammer, S., „Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona“, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Marković, Goran (2010), *Ideološko-političke koncepcije srpske političke elite o državnom uređenju BiH u*: Abazović, D. & Hammer, S., „Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona“, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Šaćić, Nermina (2007). *Uvodno izlaganje na konferenciji Primjer BiH: održivi koncepti ili stranputice međunarodne zajednice*, Zbornik radova: Fondacija Heinrich Böll, Ured za BiH.

Woelk, Jens (2010). Balansiranje ideje „ujedinjeni u različitosti“: Federalizam i ustavna reforma u BiH, u: AbazovićDino & Hammer Stefan (2010). *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Internet izvori:

Dodik, Milorad (2011). *Nema hemije koja može ujedinjiti BiH*, Politika, 30 maja 2011: <http://www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html>.

Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine

Lazović-Pita & Lejla i Sanjin Pita(2012). *Porezni izdaci u sustavu poreza na dobit: primjer bosne i herecegovine*, Institut za javne finansije Zagreb:
www.ijf.hr/upload/files/file/skrivena_javna_potrosnja/lazovici.pdf

Puljić, Mirko i Mensur Smajlović (2004). *Ustav BiH – ka novim, funkcionalnim rješenjima*, Sarajevo: www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/ustav_bih.pdf

Studija o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH (2003), Sarajevo: Delegacija Evropske komisije za BiH (www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija_izvoraprihoda.p..).
http://www.uino.gov.ba/b/Poslovne_usluge/Prihodi_2011.html

Ustavni princip vladavine prava i pravo na privatno poduzetništvo

Constitutional Principle of the Rule of Law and the Right to Private Entrepreneurship

Mr. sc. Sedad Dedić¹

sedad.dedic@gmail.com

Doc. dr. sc. Šukrija Bakšić²

drsukrija@gmail.com

Sažetak: Postojanje ustava koji se ostvaruje u praksi, odnosno normi sa ustavnom snagom i funkcijom, u formi karakterističnoj za određeni pravni prostor i pravnu tradiciju, kojim se jasno definišu akteri političkog života i pravila političkih procesa i ostvarivanje prava i interesa građana na temeljima ustavnog principa vladavine prava, postojanja pravne države i pravne sigurnosti predstavlja jedan od preduslova za funkcionisanje i razvoj privrede u savremenom svijetu. Adekvatno stimulisanje privatne inicijative i privatnog poduzetništva je usko povezano sa postojanjem slobodnog tržišta i zaštite prava vlasništva i ekonomskih sloboda. Ekonomski ciljevi vladavine prava ogledaju se u uspješnom djelovanju ekonomskih sila i zakonitosti, a samim tim i kvalitetnog ostvarivanja prava na privatno poduzetništvo i postizanje višeg standarda života građana. Vladavina prava, zamišljena i definisana, u svom suštinskom dijelu, kao kontrolor arbitrarne državne vlasti i samovolje pojedinaca koje narušavaju ostvarivanje prava drugih ljudi omogućava pravnu izvjesnost i veću efikasnost u privrednim aktivnostima. U tom smislu vladavina prava se može smatrati jednom od neophodnih pretpostavki koje građanima omogućava da slijede svoje ekonomske ciljeve, s tim što su glavni kriteriji odlučivanja realni ekonomski odnosi na slobodnom tržištu. Jedan od rezultata ovakvog koncepta treba biti i eliminisanje pravnih i privrednih konsekvenci koje negativno utiču na pravnu sigurnost i privredni razvoj.

KLjučne riječi: Ustav, ustavni principi, vladavina prava, pravna sigurnost, pravo na privatno poduzetništvo

Historija članka

Dostavljen: 30.08.2013.

Revidiran: 04.12.2013.

Prihvaćen: 10.12.2013.

¹ Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, magistar pravnih nauka, (Sekretar Fakulteta).

² Docent na predmetima Ustavno pravo I i Ustavno pravo II na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici.

Abstract: *The existence of a constitution which is realised in practical life, or rules with constitutional power and function in the form which is compatible with a concrete law space and the law tradition, that clearly define the the political actors and the rules of the political process and the realization of the rights and interests of citizens on the basis of constitutional principles of the rule of law, the existence of a legal state and legal certainty, presents one of most significant conditions for successful functioning and development of entrepreneurship in a contemporary society. The existence of private initiatives and private enterprises is closely connected to existence of the free market and protection of private property and economic freedom. The economic goals of the rule of law are reflected in the successful functioning of economic powers and economic rules, and therefore quality realization of the right to private enterprises and the ability to achieve a higher standard of living. The rule of law conceived and defined as arbitrary state power and arbitrary personal acts controller, which violate human rights, provide legal certainty and greater efficiency in economic activities. Nevertheless, the rule of law allows citizens to pursue their own economic goals, with the main criteria for making economical costs comparable and realistic to expected profits in the free market. In addition, the results of this kind of attitude should be eliminating legal and economic consequences which have negative influence on law certainty and economic development.*

Keywords: *Constitution, constitutional principles, the rule of law, legal certainty, the right to private entrepreneurship*

JEL Classification: K10, K20, K23, K40

Article History

Submitted: 30.08.2013.

Resubmitted:

04.12.2013.

Accepted: 10.12.2013.

UVOD

Pravna sigurnost, podjela vlasti, zabrana retroaktivnog dejstva i efektivna pravna zaštita kao neka od najvažnijih načela pravne države,³ predstavljaju osnovni ambijent za privredni razvoj, privlačenje stranih investicija i uspješno ostvarivanje ustavnog principa vladavine prava i prava na privatno poduzetništvo. Izvori prava⁴ u svakom pravnom sistemu i za svaki pravni institut svoj smisao i konačni cilj ostvaruju kroz ustavni princip vladavine prava i pravnu državu,⁵ a zaštita i ostvarivanje prava privatnog vlasništva i prava na privatno poduzetništvo uz slobodno tržište svakako se nalaze u potpuno zavisnom odnosu prema vladavini prava i pravnoj sigurnosti kao elementima pravne države.

Pravna sigurnost,⁶ pored ostalih značenja, znači i da svi pravni akti koji regulišu našu pravnu poziciju i odnose u društvu moraju biti napisani na pristupačan, predvidiv, procjenljiv i razumljiv način.⁷

³ Z. Meškić/D.Samardžić, *Pravo Evropske unije I*, TDP Sarajevo - Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH – Otvoreni Regionalni Fond za jugoistočnu Evropu-Pravna reforma, Sarajevo 2012., 54.

⁴ Termin „izvor prava“ označava tri različita pojma: 1. izvor donošenja prava, 2. izvor saznanja prava i 3. izvor nastanka prava što nam ukazuje na tri elementa pravnog akta: donosioca, formu i postupak. N. Pobrić, *Ustavno pravo*, „Slovo“ Mostar, Mostar 2000., 13.

⁵ Pod pravnom državom podrazumijevamo sklad između normativnog i stvarnog. Tako da razliku između normativnog i stvarnog smatramo porporcionalnom udaljenosti od ostvarenja pojma pravne države.

⁶ Pravna sigurnost je sastavljena od smjernica i standarda koji imaju vrlo konkretno značenje. Tako da u neodvojive i kumulativne karakteristike pravne sigurnosti ubrajamo: jasnoću i transparentnost prava, osiguranje što većeg kontinuiteta prava, određen stepen postojanosti prava, konstatnost u pravosudnom sistemu uprkos činjenici da ne postoji formalna obaveza sudova da se veže za prijašnje odluke, princip zabrane retroaktivne primjene krivičnog zakona i drugih propisa koji retroaktivno prdviđaju određene posljedice za radnje koje se poduzete u prošlosti u trenutku čijeg preuzimanja za oštećeno lice nije bilo moguće predvidjeti takve posljedice, djelotvorna pravna zaštita i kao posljednji princip navodimo obavezu da se obrazloži odluka koju donese nadležni organ., Više o tome: N. Ademović/J. Marko/G. Marković, *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Fondacija Konrad Adenauer e.V. Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2012., 68-71.

⁷ *Ibid.*, 69.

Također, princip pravne države prisiljava izvršne organe na postupanje po unaprijed definisanim procedurama koje uključuju pravo na žalbu i daju mogućnost adekvatnog nadzora unutar sistema demokratske države. Dodatni efekat se postiže obavezom organa (upravnih i sudskih) da detaljno obrazlože svoje odluke, a čime ih se dodatno prisiljava na donošenje na pravu i ustavu zasnovanih odluka.⁸

Ustav, u demokratskom smislu, trebao bi predstavljati akt na kojem se zasniva legitimitet državne vlasti, kojim se štiti društveni mir i napredak, štite ljudska i građanska prava i slobode, unapređuje blagostanje pojedinca i zajednice. Riječ je aktu koji bi trebao biti, poput državnih simbola, integrirajući faktor.⁹ Pri tome je princip vladavine prava¹⁰ bitan sastojak demokratskih ustava što, u konačnom vodi stvaranju i održavanju efikasnog privrednog sistema unutar stabilnog državnog okvira. Ustav¹¹ po mjeri načela vladavine prava prvi je korak u stvaranju pravnog okvira i ambijenta efikasnog ekonomskog sistema i uslova za ostvarivanje prava na privatno poduzetništvo.¹² Pojam ustavne vladavine, od svog nastanka do danas, podrazumijeva ograničavanje svih nosilaca državne vlasti ustavom kao i nametanja obaveze i odgovornosti svim nosiocima državne vlasti da djeluju u smjeru ostvarivanja prava i sloboda zagaranovanih ustavom.¹³ Uz postojanje normi koje imaju ustavnu snagu i funkciju u formi karakterističnoj za konkretan pravni prostor, slijedeći korak bez kojeg postoji samo tehničko usklađivanje i normiranje jeste dosljednost u primjeni, odnosno postojanje „ostvarivanja“ ustava čije norme bivaju oživotvorene u praksi koja znači svakodnevni ljudski život i svakodnevne međuljudske odnose što bi i trebao biti jedan od ciljeva svakog pravnog sistema. Naime kako bi sistem prevazišao, na žalost vrlo čestu, razliku između normativnog i stvarnog neophodno je imati vrlo precizno definisane i dosljedno primjenjivane pravne institute kako bi se osigurala lične slobode pojedinaca, garantovala prava vlasništva, stvorili podsticaji za smanjenje troškova poslovanja i racionalnu upotrebu resursa, kao uslova za stvaranje i održavanje

⁸ Ibid., 71.

⁹ N. Pobrić, 92.

¹⁰ Ideja i koncept vladavine prava nastali su na anglosaksonskim pravnim tradicijama, posebno u Engleskoj. Iako se vladavina prava shvata i kao vladavina pozitivnog zakona, u svojoj osnovi, teorija vladavine prava je antipozitivistička, u njoj je vrlo teško razgraničiti pozitivnopravni, moralni i prirodnopravni normativitet. Više o tome: Ibid., 452-453.

¹¹ Jedna od osnovnih funkcija ustava je, također, da onemogućí samovolju državne vlasti i da uspostavi načelo vladavine objektivnog prava. *Ibid.*, 91.

¹² Đ. Krstić, "Vladavina prava i ekonomska delotvornost", *Pravni Život* 12/11, Udruženje pravnika Srbije, Beograd 2011., 560.

¹³ K. Trnka, *Ustavno pravo*, Fakultet za javnu upravu Sarajevo, Sarajevo 2006., 355.

konkurentnog slobodnog tržišta neophodnog za adekvatno ostvarivanje prava na privatno poduzetništvo.¹⁴ Kao što možemo zaključiti, sam termin ustavna vladavina je uži pojam u odnosu na vladavinu prava koja podrazumijeva i ostvarivanje i vladavinu i svih ostalih legalno donesenih pravnih normi, ali ipak postojanje konsekventno sprovedene ustavne vladavine obezbjeđuje i ostvarivanja najviših pravnih principa na području na koje se odnosi određeni ustav što je jedan osnova za ostvarenje vladavine prava.

Važnost pojma pravne države odnosno istoznačan pojam „pravne zajednice“ kada govorimo o Evropskoj Uniji, kao bitnom pravnom okviru kojem stremi i Bosna i Hercegovina, ogleda se i u činjenici da je 1993. godine navedeni princip uvršten u Kopenhaške kriterije prema kojima je pristup novih članica dozvoljen samo ukoliko poštuju načela pravne države, što je potvrđeno Ugovorom iz Maastrichta 1993. godine i sa Lisabonskim ugovorom kao zajedničko načelo svim pravnim sistemima država članica EU.¹⁵ Navedena činjenica za Bosnu i Hercegovinu kao državu u tranziciji koja teži članstvu u EU svakako ima jasnu poruku, a posebno kada je u pitanju ostvarivanje prava vlasništva i slobodnog tržišta garantovanih Ustavom Bosne i Hercegovine i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima iz 1952. godine.

Odnos ustavnog prava i prava na privatno poduzetništvo

Ustav je najviši pravni i politički akt jedne države koji se donosi po posebnoj proceduri i od strane najvišeg predstavničkog tijela. Kao takav predstavlja glavni pravni osnov za donošenje zakona i svih drugih pravnih propisa kojima se konstituise pravni sistem jedne zemlje. U tom sklopu Ustav je i pravni izvor prava na privatno poduzetništvo. Savremeni ustavi garantuju pravo vlasništva i striktno propisuju, da se nikom ne može ograničiti pravo vlasništva, osim kad to zahtijeva javni interes utvrđen zakonom ili na osnovu zakona, uz naknadu koja ne može biti niža od tržišne, u skladu sa evropskim standardima.¹⁶ Također se ustavima savremenih

¹⁴ Đ. Krstić, 561.

¹⁵ Z. Meškić/D.Samardžić, 54.

¹⁶ Protokolom uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima od 20.03.1952. godine pripisana je zaštita imovine u čl. 1. „Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava“. Evropska konvencija o ljudskim pravima, <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/o%20nama/Evropska%20konvencija%20o%20lj%20udskim%20pravima%20i%20osnovnim%20slobodama.pdf> (15. 07. 2011.)

demokratskih zemalja garantuje sloboda privređivanja i sloboda poduzetništva, pa se zabranjuje svaka radnja i svaki akt kojima se stvara ili podstiče monopolski položaj i sprečava, odnosno ograničava tržišno privređivanje. U tom kontekstu valja pomenuti i ustavne garancije slobode stvaranja i objavljivanja naučnih i umjetničkih djela, naučnih otkrića i tehničkih izuma, a njihovim stvaraocima moralna i imovinska prava. Ustavima se takođe obezbjeđuje pravo na rad i zaradu, kao i na zaštitu na radu, zatim pravo na štrajk radi zaštite svojih profesionalnih i ekonomskih interesa.¹⁷ Zakon je opće, apstraktno i obavezujuće pravilo koje nije donijeto za jedan određen slučaj ili grupu slučajeva već za neodređeni broj slučajeva iz oblasti koju zakon normira. Postoje brojni zakon, ali i podzakonski akti¹⁸ koji treiraju društvene procese vezane za oblast i ostvarivanje ustavnog prava na privatno poduzetništvo. To su zakoni iz oblasti spoljnotrgovinskog prometa, carina, telekomunikacija, vazdušnog, kopnenog i pomorskog transporta, osiguranja imovine i lica, privrednih društava, banaka, obligacionih odnosa, fiducijarnog prenosa vlasništva, hipoteke, zaloge, hartija od vrijednosti, autorstva itd.¹⁹

Odnos prava na privatno poduzetništvo i ustavnog prava možemo posmatrati kao odnos posebnog i općeg. Naime, ustavno pravo propisuje osnove političkog sistema, osnove ekonomskog sistema, sastav organa vlasti, njihovu organizaciju i ovlaštenja, pa samim tim daje okvire za konsekventno implemetniranje prava na privatno poduzetništvo. Kakav će biti status poslovnih subjekata, njihov međusobni odnos, te posebno njihov odnos sa državom zavisi u punoj mjeri od karaktera vlasničkopravnih odnosa i političkog sistema jedne zemlje što također predstavlja predmet regulative ustavnog prava. Negdje će ti odnosi biti liberalniji, sadržajniji i brojniji, a negdje znatno drugačiji, pa će zavisno od toga i položaj prava na privatno poduzetništvo odražavati njihov karakter.²⁰

Pravo na privatno poduzetništvo i njegovo konsekventno ostvarenje u značajnoj mjeri zavisi i od regulative koja se tiče procesnih pravila u postupcima sudske zaštite povodom poštivanja ovog prava, te rješavanja sporova koji mogu nastati povodom njegovog uživanja. Dakle, odnos prava na privatno poduzetništvo i sudske prakse je bitan zbog činjenice da se zaštita ustavom garantovanih prava,

¹⁷ S. Međedović, *Osnovi prava biznisa*, Forum univerzitetskih nastavnika, Novi Pazar 2005., 46.

¹⁸ U ove akte spadaju: uredbe, pravilnici upustva, i naredbe. Podzakonske akte donose organi uprave različitog nivoa. Najčešće ih donose ministarstva, ali i organi lokalne uprave.

¹⁹ Ibid., 46.

²⁰ Ibid., 42.

odnosno zaštita ustavnosti ostvaruje upravo putem sudske kontrole ustavnosti i zakonitosti. Pravo na privatno poduzetništvo ima tijesne veze sa sudskom praksom, jer brojni poslovni odnosi dobijaju svoj epilog u sudskim sporovima, pa je na taj način sudska praksa mjera primenljivosti normi koje tretiraju pravo na privatno poduzetništvo. Brojni su sporovi iz prava na privatno poduzetništvo koji se rešavaju u parničnom, vanparničnom i izvršnom postupku, dok se krivičnopravna zaštita ostvaruje u krivičnom postupku. To se prije svega odnosi na upis poslovnih subjekata u sudski registar sa svim promjenama od značaja na pravni status poslovnih subjekata, što se rješava po pravilima vanparničnog postupka. Zatim najrazličitiji sporovi iz poslovanja privrednih subjekata rješavaju se kod redovnih i privrednih, odnosno trgovačkih sudova.²¹

Protokolom uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima²² od 20. 03. 1952. godine propisana je zaštita imovine u čl. 1: „Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava“.

Također, Poveljom o osnovnim pravima EU (POP)²³ pitanja koja imaju posebno značajan uticaj na položaj prava na privatno poduzetništvo su definisana u članovima 12. (Sloboda okupljanja i udruživanja), 15. (Sloboda izbora zanimanja i pravo da se uključi u rad), 16. (Sloboda za obavljanje posla), 17. (Pravo na imovinu), 20. (Jednakost pred zakonom), 21. (Nediskriminacija), 36. (Pristup uslugama od općeg privrednog interesa), 38. (Zaštita potrošača), 41. (Pravo na dobru administraciju), 45. (Sloboda kretanja i stanovanja).²⁴ Posebno je pozitivan pristup osnovnim ljudskim pravima koja se sistematizuju u poseban dokument, uz činjenicu da se POP kao pravnoobavezujući akt definiše kao akt koji ima istu snagu kao i

²¹ Ibid., 44-45.

²² Evropska konvencija o ljudskim pravima, <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/o%20nama/Evropska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima%20i%20osnovnim%20slobodama.pdf> (15. 07. 2011.)

²³ Sa Lisabonskim Ugovorom, prema čl. 6. st. 1. UEU, POP u hijerarhiji normi stoji u rangu primarnog prava. Z. Meškić/D.Samardžić, 54.

²⁴ Official Journal of the European Union, C 83/389-403, 30. 03. 2010.

Ugovor EU – kao osnivački ugovor,²⁵ simbolički u političkom i moralnom smislu POP ne samo da se stavlja pored nego i iznad ostalih odredbi osnivačkih ugovora.²⁶ Iz navedenog uočavamo kvalitet odnosa prema poziciji privatnog poduzetništva kao okosnici privrednog razvoja i ekonomskog blagostanja. Dakle, ovdje se ne radi o deklarativnim klauzulama nego o aktu primarnog prava EU koji ima jasno definisanu institucionalnu zaštitu putem Suda EU i sudova država članica EU što značajno doprinosi pojačanju intenziteta pravne sigurnosti i ostalih činilaca pravne države, odnosno „pravne zajednice“.

Značaj ustavnog principa vladavine prava za ostvarivanje prava na privatno oduzetništvo

Danas ne postoji nikakva dilema da je ostvarenje i zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda temelj pravne države ne samo u njenom formalnom, veći u njenom materijalnom i aksiološkom značenju. Za Bosnu i Hercegovinu je posebno značajno da uspostavi zaštitu i ostvarenje ljudskih prava i sloboda svih generacija jer bez toga nema demokratske države koja počiva na vladavini prava.²⁷ Raskorak između ustava i stvarnosti je uvijek veći nego između zakona i stvarnosti,²⁸ a jedan od razloga je svakako što neke ustavne odredbe predstavljaju načela i principe kojima treba stremiti, odnosno ideale čije potpuno ostvarenje vjerovatno nikad neće biti realno moguće, ali svoj smisao ostvaruju usmjeravanjem normativnog sistema ka usavršavanju.

²⁵ Član 6 (1) Ugovora o EU status Povelje izjednačio je sa statusom samog Ugovora EU. S. Đorđević, "Pravni status Povelje o osnovnim pravima Evropske unije", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu LVIII*, Niš 2011., 233.

²⁶ *Ibid.*, 227.

²⁷ D. Jovičić, „Lična prava i slobode građana i njihovo ostvarivanje“, *Srpska pravna misao, 1-4/2004-2005*, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 2005., 183-199.

²⁸ M. Jovičić, *Ustav i ustavnost*, Javno preduzeće „Službeni glasnik“- Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2006., 292.

Vladavina prava, između ostalog, obezbjeđuje zaštitu vlasničkih prava.²⁹ Naime, sa stanovišta investitora, odnosno poduzetnika, kao i svih drugih privrednih subjekata, vladavina prava, odnosno pravna država, očituje se kao efikasna zaštita privatnih vlasničkih prava, kao i efikasna kontrola poštovanja ugovora (ispunjavanja ugovornih obaveza), odnosno efikasno prinudno izvršenje ugovora, ukoliko je to potrebno. Vladavina prava, kao preduslov ekonomske efikasnosti i privrednog rasta poznata je odavno, još od Adama Smitha, budući da upravo vladavina prava omogućava da se sebični interesi ljudi i njihove aktivnosti na realizaciji tih interesa dovedu do maksimizacije društvenog blagostanja. Ovaj nalaz tokom više od dva stoljeća nije osporavao ni jedan ozbiljan ekonomista, niti mislilac iz neke druge relevantne oblasti.³⁰ Pri tome, vlasnička i ugovorna prava mogu se ugroziti, odnosno oduzeti na dva načina: može da ih eksproprijatiše država³¹ koja raspolože silom, ili drugi pojedinci, koji su ravnopravni po statusu, ali bolje opremljeni za takvo oduzimanje - efikasniji su u pogledu primjene fizičke sile ili prevare.³² Ontološki posmatrano, smatra se da pravo postoji samo ako se primjenjuje, jer u suprotnom, takvo neaktivno, „mrtvo“ pravo ne treba ni da postoji.³³ Svi pravni akti se donose da bi bili primjenjivani. Da nije te svrhe, donošenje opštih pravnih akata, odnosno samo njihovo postojanje bilo bi lišeno svakog smisla.³⁴ U prilog prethodno navedenom ide i stav Hansa Kelzena da norma postoji samo ako pripada izvjesnom sistemu normi, jednom poretku, jer u krajnjem slučaju bez poretka, koji garantuje ostvarivanje normi, nema ni norme.³⁵

²⁹ Vlasništvo se pojavljuje kao apsolutno u smislu stanja pravne ravnoteže koje garantuje u pogledu pravne situacije dobara. Vlasništvo ima apsolutni karakter u tom smislu što je opšti, globalni pojam. Njegova definicija ne zavisi od okolnosti. Ono se primjenjuje na svakog i sve, ne razlikuje se od osobe ili od vlasnika do vlasnika. Vidjeti više o tome: I. Sferdian, „The absolutism of the property right“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš 2007., 42-43.

³⁰ B. Begović et al., *Od siromaštva ka prosperitetu: Tržišna rješenja za privredni rast*, JP Službeni glasnik, CLDS, Beograd 2009., 121-122.

³¹ O “legalnom” djelovanju države govorimo onda kada je djelovanje države u skladu sa važećim pravnim normama. S. Moeckli, *Politički sistem Švajcarske – Kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira*, University Press-Magistrat izdanja-Politička kultura, Sarajevo-Zagreb 2010., 33.

³² B. Begović et al., 122.

³³ D. Čorić, „(Stvarna) Primena prava kao imperativ savremene države (sa osvrtom na tranzicione procese u Srbiji)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Niš 2007., 306.

³⁴ M. Jovičić, 281.

³⁵ M. Simović, “Ustav kao osnovna norma u teoriji prava Hansa Kelzena”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu XLVII/2005*, Pravni fakultet u Nišu, Niš 2005., 232.

Postoje dva osnovna načina kojima vladavina prava štiti privatna vlasnička prava, odnosno ugovorna prava. Jedna je odvratanje, odnosno generalna prevencija, koja se svodi na stvaranje podsticaja svim privrednim subjektima da ne krše tuđa privatna vlasnička prava i da izvršavaju obaveze iz ugovora onako kako one glase. Vladavina prava u smislu generalne prevencije može da se posmatra kao javno dobro, možda i najvažnije javno dobro koje država može da pruži. Dvije osnovne karakteristike obilježavaju svako javno dobro, pa time i vladavinu prava. Prvo, ne postoji rivalitet između „korisnika“ vladavine prava u smislu generalne prevencije: to što jedan privredni subjekat uživa zaštitu svojih vlasničkih prava ne dovodi do toga da je bilo koji drugi privredni subjekt lišen te zaštite. Drugo, ne postoji realna mogućnost isključenja korisnika koji ne plati uslugu vladavine prava u smislu generalne prevencije - ekonomskim žargonom rečeno, nego su troškovi isključenja svakog korisnika javnog dobra prohibitivno visoki. Drugim riječima, vladavina prava u smislu generalne prevencije javno je dobro koje uživaju svi privredni subjekti (fizička i pravna lica) koji se nalaze na području određene države. Upravo je to, sa stanovišta privrednog rasta, odnosno prosperiteta, ključno javno dobro koje treba da pruži jedna država.³⁶

Vladavina prava znači vladavinu jednog, od strane države kontrolisanog, izvora i pravnu sigurnost, a odsustvo vladavine prava vodi ka neorganiziranoj vladavini i pravnoj nesigurnosti što dovodi u pitanje cjelokupan sistem jedne države gdje ni privatno poduzetništvo koje predstavlja stvaranje, akumulaciju i distribuciju kapitala nema šanse za uspjeh jer kapital bježi od nesigurnosti. Također, vladavina prava znači i zaštitu čovjeka od samovolje drugih ljudi kao i od samovolje same države jer je pravo kroz ustav i zakone iznad svih fizičkih i pravnih lica, dok odsustvo vladavine prava u praktičnom smislu znači potencijalnu mogućnost od strane države nekontrolisanog i nesankcionisanog sprovođenja samovolja raznih izvora moći.

Sa procesnog stanovišta, za vladavinu prava potrebne su institucije koje će sprovesti pravo, a pod tim se podrazumjeva kompetentno, efikasno, nezavisno i nepristrasno pravosuđe. Kako se dolazi do takvog pravosuđa, pogotovo što se veoma često događa da izvršna i zakonodavna vlast potkopavaju nezavisnost pravosuđa (a pogrešnim politikama često i njegovu efikasnost), stranke u sporovima ga potkupljuju, a interesne grupe prijete i ucjenjuju. Sve se to može predupređiti jedino ukoliko postoji snažna politička volja, odnosno riješenost da se stvori i održi nezavisno i snažno pravosuđe. Ta politička volja nije egzogena već, kako je pokazao Stephenson (2003), zavisi od faktora koji su dio političkog procesa u jednoj zemlji: stepen političke

³⁶ B. Begović et al., 125-126.

konkurencije, politička stabilnost, averzija prema riziku političke elite i vremenski horizont u kome političari donose odluke.³⁷ Dakle, pored vladavine prava u smislu generalne prevencije kao jednog od primarnih principa, jedan od mehanizama zaštite privatnih vlasničkih i ugovornih prava jeste sudska zaštita koja predstavlja jedan od bitnih sredstava za ostvarenje principa vladavine prava u konkretnim slučajevima, na primjer u formi građanskog spora koji pokreće jedna zainteresovana strana. Presuda u korist one strane kojoj su narušena vlasničkih prava, podrazumijeva obavezu da druga strana prestane sa narušavanjem tih prava i da se šteta koja je usljed toga nastala u najmanju ruku u potpunosti kompenzuje. Drugim riječima, sudska zaštita, u ovom primjeru, putem parnice omogućava *ex post* zaštitu vlasničkih prava, za razliku od generalne prevencije, koja tu zaštitu omogućava *ex ante*. Štaviše, parnice u kojima su uspješno zaštićena vlasnička prava, odnosno koje su dovele do prinudnog izvršenja ugovornih obaveza, pokazuju na djelu djelovanje vladavine prava i generišu veliki preventivni efekat. Opravdano je pretpostaviti da se bez njih ne može postići generalna prevencija kao oblik vladavine prava, odnosno zaštite privatnih vlasničkih prava. Sve navedeno pokazuje da postoji i određeni komplementarni efekat na vladavinu prava koji generišu generalna prevencija i sudska zaštita. Drugim riječima, vladavina prava ne može da se ostvari isključivo generalnom prevencijom, odnosno isključivo sudskom zaštitom.³⁸ Zbog prosperiteta i izvjesnosti privrednih odnosa potrebno je da postoji pravna sigurnost kako kod stvaranja prava tako i kod primjene prava.³⁹

Državna prinuda, kao što se koristi za zaštitu, isto tako može da se koristi i za narušavanje privatnih vlasničkih prava. Stoga je zaštita vlasničkih prava koja se narušavaju od strane države, ključni element vladavine prava - upravo vladavina prava treba da sputa državu u narušavanju privatnih vlasničkih prava. U tom smislu, mogu se identifikovati dvije osnovne komponente vladavine prava. Prva komponenta se odnosi na procesni aspekt te vladavine - aktivnosti države, odnosno državna intervencija ne smije da bude, odnosno treba da bude u što manjoj meri arbitrarna i u što manjoj mjeri zasnovana na diskreciji državnih zvaničnika. Što je veća arbitarnost državne intervencije, odnosno diskrecija onih koji je sprovode, uvećava se rizik od narušavanja privatnih vlasničkih prava i raste neizvjesnost sa kojom se suočavaju privredni subjekti, pa se time obara stopa privrednog rasta i ugrožava ustavno-pravni položaj i ostvarivanje prava na privatno poduzetništvo.⁴⁰ Druga komponenta vladavine prava, odnosno

³⁷ Ibid, 133.

³⁸ Ibid., 126.

³⁹ D. Čorić, 307.

⁴⁰ B. Begović et al., 127-128.

zaštite privatnih vlasničkih prava od narušavanja koje dolazi od strane države, odnosi se na materijalnu, odnosno sadržinsku komponentu te vladavine - koja su to pravila koja treba da se sprovedu bez arbitrarnosti i diskrecije. Da li su ta pravila ona kojima se ugrožavaju ekonomske slobode privrednih subjekata? Na primjer, oporezivanje visokim poreskim stopama predstavlja narušavanje privatnih vlasničkih prava, poput prava uživanja prihoda od imovine. Isto tako, opšta regulacija poslovnih aktivnosti sputava vlasnike u njihovim akcijama, tako da predstavlja ograničenje u pogledu prava korištenja vlastite imovine.⁴¹ U tom pogledu državne politike, iako nisu zasnovane na arbitrarnosti i diskreciji, mogu da dovedu do drastičnog narušavanja privatnih vlasničkih prava. Zaštita od državne arbitrarnosti i diskrecije leži u razvoju mehanizama kontrole države i njene intervencije, odnosno polaganja računa državnih zvaničnika za obavljanje njihove javne funkcije. Zaštita od narušavanja pojedinih vlasničkih prava, poput navedenog narušavanja visokim poreskim opterećenjem i snažnom regulacijom, predstavljaju državne politike zasnovane na ekonomskim slobodama.⁴² U tom smislu, ekonomske slobode i zaštita privatnih vlasničkih prava predstavljaju fenomene, odnosno koncepcije koje se ne mogu razdvojiti.⁴³ Ne samo da, kao što se pokazalo, ekonomske slobode predstavljaju mehanizam kojim se ostvaruje zaštita privatnih vlasničkih prava (u slučaju kada ih narušava država), nego se i ekonomske slobode ne mogu realizovati ukoliko nema zaštite privatnih vlasničkih prava. Naime, sloboda da se trguje, odnosno da se slobodnom razmjenom uvećava ekonomska efikasnost i prosperitet, neće biti iskorištena budući da niko nema podsticaj da trguje, a taj podsticaj neće postojati ukoliko u takvoj razmjeni nisu zaštićena njegova privatna vlasničkih prava.⁴⁴

⁴¹ Ova dva ograničenja koja nameće država ne moraju da budu podjednakog intenziteta. Na primjer, skandinavske zemlje su zemlje visokog poreskog opterećenja (mjereno marginalnom poreskom stopom), ali i velikih ekonomskih sloboda u pogledu opšte regulacije poslovnih aktivnosti. Nasuprot tome, mnoge zemlje u razvoju, pogotovo afričke, nemaju visoko poresko opterećenje, ali imaju veoma rasprostranjenu snažnu opštu regulaciju poslovnih aktivnosti. Više o tome: *Ibid.*, 128. fn. 6.

⁴² *Ibid.*, 128.

⁴³ Empirijska istraživanja pokazuju vezu između nivoa ekonomskih sloboda i rasta. Međutim, ta veza nije direktna. Kako su pokazali Haan i Stuem (2000), zemlje koji imaju viši stepen ekonomskih sloboda brže će doći u stacionarno stanje (steady state) privrednog rasta, ali stopa rasta u tom stacionarnom stanju neće biti uslovljena stepenom ekonomskih sloboda. Ovaj empirijski nalaz svakako da zaslužuje dalje istraživanje koje može da baci više svetla na relacije između zaštite privatnih svojinskih prava, ekonomskih sloboda i privrednog rasta. O tome: *Ibid.*, 128 fn. 6.

⁴⁴ *Ibid.*, 128-129.

Također, Kant građanski poredak maksimalno promovira budući da su u građanskom društvu svi pod postojećima javnim zakonima slobodni i jednaki.⁴⁵ Posredstvom državnih činidbi osnovna prava bi garantovala realnu slobodu. Time se državi namjenjuje uloga svojevrsnog garanta za pretvaranje prava slobode u ustavnu stvarnost.⁴⁶

Razumije se da uticajem Kanta i po Hegelu, izvan građanskog društva (koje pretpostavlja egzistenciju pravne države) nema slobode, pošto je ona djelo Francuske buržoaske revolucije 1789, za koju je umni Hegel jednom prilikom rekao da je „veliko rađanje sunca“ (slobode).⁴⁷

Također bez vladavine prava na prethodno definisan način nema ni, svakoj privredi, neophodnih stranih investicija koje dolaze samo na područja gdje postoji pravna sigurnost na temelju vladavine prava kao jednog od osnovnih preduslova za ostvarivanje i prava na privatno poduzetništvo. U teoriji postoje i drugačija mišljenja kao što je mišljenje francuskog politologa Morisa Diveržea da je građanska demokratija „demokratija bez naroda“ jer u njoj slobodna volja ne dolazi do izražaja zato što predstavnici naroda u vlasti po preuzimanju vlasti počinju sprovoditi svoju, a ne volju naroda koji ga je izabrao.

Ono što možemo primijetiti kao zajedničku nit prethodnih stavova i mišljenja poznatih mislilaca jeste grčevita borba za zaštitu slobode koja je uslov svih uslova za egzistenciju svih naprednih društvenih procesa, a posebno za ustavnopravni položaj prava na privatno poduzetništvo. Naime uspješna realizacija prava na privatno poduzetništvo je nemoguća bez slobode, a u ovom slučaju bez konkretne slobode, sloboda tržišta. Sloboda tržišta uz slobodu uživanja prava vlasništva predstavlja temelj ostvarivanja prava na privatno poduzetništvo.

Možemo reći da je za pravnu sigurnost bitno propisi budu 1) jasni, razumljivi i pregledni, da sadrže pravne standarde prihvaćene u razvijenim zemljama tržišne ekonomije, što ih čini prepoznatljivim i inozemnim osobama; 2) da svojim velikim brojem ne opterećuju pravni sistem, a što ih čini nepodesnijim ili u najmanju ruku teško podesnim za primjenu, ali da se strogo poštuju; 3) da ne budu

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ J. Nedić, “Određivanje osnovnih prava u pravnoj teoriji”, *Srpska pravna misao*, 2-4/94, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 1994., 202.

⁴⁷ B. Tramošljanin, 421.

opterećeni nepotrebnim sadržajem, posebno da se ista pitanja ne uređuju na više mjesta, jer to izaziva protivrječnosti, da jasno oblikuju konzistentni pravni sistem; 4) da budu stalni, tako da poduzetnik za sve vrijeme trajanja poduhvata može računati s onim pravnim režimom koji je vrijedio pri započinjanju poduhvata; 5) da priznaju stečena prava i kontinuitet u pravu; 6) da omogućuju autonomiju ugovornih strana, uz najmanju moguću mjeru zaista samo prijeko potrebnih prisilnopravnih odredaba i uz dispozitivna rješenja koja se primjenjuju ako se ugovorom drukčije ne odredi; 7) da prihvaćaju načelo po kojemu je dopušteno sve ono što nije zabranjeno; 8) da osiguravaju poštovanje ugovora, uz jasno izražene sankcije za učinjene povrede i propisana prava kojima se druga strana štiti od takvih povreda; 9) da pružaju sigurnost vlasništva i štite vjerovnike.⁴⁸

Među propisima za poduzetništvo posebno mjesto imaju zakoni o trgovačkim društvima i zakoni o obrtu. Njima se uređuju organizacijski oblici poduzetništva tako da poduzetnik može slobodno izabrati samo neki od propisani oblika, odlučujući se pri tome na temelju interesa koji žele ostvariti. Pravna sigurnost zahtjeva da se ti oblici razrade propisima koji daju supsidijarna rješenja u slučaju da to poduzetnik sam drukčije ne uredi. Primjena navedenih zakona iziskuje postojanje prikladnih propisa kojima je regulirana materija o notarima, trgovačkim registrima, računovodstvu, o radnim odnosima, o suzbijanju neloyalne utakmice i iskorištavanju dominantnog položaja na tržištu, zaštiti potrošača, o bankama koje djeluju samostalno na načelima prihvaćenima u tržišnim ekonomijama i potpuno odvojeno od države. Pravni okvir mora biti jednak i za domaće i za inozemne poduzetnike, s time da se u konkretnom slučaju uzima u obzir načelo uzajamnosti (reciprociteta). Države u tranziciji i time se moraju otvoriti prema svijetu, pa ne smiju u pogledu pravnog okvira za poduzetništvo biti pod iznimkom nego moraju slijediti ono što se u tržišnim ekonomijama smatra pravilom.⁴⁹ Sasvim jasno možemo iščitati da se ekonomija i pravo susreću na zajedničkom putu ka ostvarenju što boljeg društvenog uređenja i što većeg društvenog blagostanja.⁵⁰

⁴⁸ I. Vajić (ur.), *Menadžment i poduzetništvo, 1000 programa ulaganja za mala i srednja poduzeća*, Centar za poduzetništvo, Mladost Zagreb, Zagreb 1994., 18.

⁴⁹ Ibid., 18-19.

⁵⁰ A. Nikolajev, "Ekonomska analiza prava – nastanak, pojam i značaj", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LV - 2012.*, Sarajevo 2012., 327.

No pravo ne čine samo propisi, nego i preostali dio pravne infrastrukture kao cjelina. Propisi žive onako kako se primjenjuju. Tek u primjeni može se ocijeniti djeluje li vladavina prava, pa tako i pogoduje li pravni sistem poduzetništvu ili ga koči. Zato uporedo sa izradom propisa valja stvarati i institucionalne pretpostavke za njihovu primjenu. To znači pouzdano i nesmetano djelovanje neovisnog pravosuđa na načelima zakonitosti, pravne sigurnosti, pravednosti i pravičnosti. Nezavisnost i samostalnost sudaca osnova je nezavisnog pravosuđa. Odvojenost pravosuđa od zakonodavne i izvršne vlasti omogućuje uzajamnu kontrolu tih dijelova pravnog sistema. Za poduzetništvo je važno da uz državne sudove djeluju i arbitraže čije su odluke izvršive, a posebno da se sklapanjem međunarodnih konvencija ili pristupanjem međunarodnim konvencijama osigura izvršenje odluka inozemnih sudova te inozemnih i međunarodnih arbitraža, ali i izvršenje odluka domaćih sudova i arbitraža u inozemstvu. Ustaljena praksa sudova i arbitraža koje sude na navedenim osnovama tumači i dopunjuje propise i čini s njima nerazdvojnu cjelinu. Pravo treba razviti sve mogućnosti koje su u njemu sadržane u službi vrijednosti pravednosti, pravne sigurnosti i ekonomičnosti u primjeni i postupanju.⁵¹ Pravna država predstavlja jedini prihvaljivi oblik državnog uređenja u modernim demokratskim društvima. Kako je naglasio još Monteskje u svojoj čuvenoj raspravi „O duhu zakona“, vlast treba podijeliti, ali tako da bi se osigurala umjerena vladavina i da bi svaka vlast bila dovoljno jaka da odoli drugoj.⁵²

Za pravo na privatno poduzetništvo je bitno da dobro djeluje ustavni princip vladavine prava u sistemu državne uprave. Da bi se to postiglo, djelokrug i ovlasti uprave smiju se odrediti samo zakonom, a upravne organizacije i službenici u svom djelovanju moraju strogo poštovati načelo zakonitosti: upravi je dopušteno samo ono na što je zakonom izričito upućena. Takvo ponašanje izvršne vlasti trebaju kontrolirati nezavisni, a u isti mah nadležni stručni sudovi.⁵³ S obzirom na sadržaj

⁵¹ I. Vajić (ur.), 19.

⁵² T. Crnkčić, „Ravnopravan položaj sudske vlasti kao preduslov vladavine prava“, *Pravna misao, god. XLII br.9-10.*, Federalno ministarstvo pravde, Zavod za javnu upravu, Sarajevo 2011., 87.

⁵³ Iako uprava predstavlja samo profesionalni aparat države koji je u suštini odgovoran izvršno-političkoj vlasti koja „upravlja“ upravom ipak nosioci poduzetničkih procesa formalno dolaze u kontakt pretežno sa organima uprave. Izvršna i upravna vlast jesu formalno odvojene, ali se često međusobno prepliću. Također efikasnost i kvalitet rada upravne vlasti kao servisa građana, u demokratskim društvima, je jedan od najmjerljivijih pokazatelja kvalitete rada izvršno-političke vlasti. Dakle, bez obzira što bazičnu odgovornost možemo staviti na izvršno-političku vlast zbog preovlađujućeg formalnog i službenog direktnog

upravnog djelokruga, treba sužavati djelokrug vlasti u vezi s građanima i privrednim poduzećima, mogućnosti izravnih upravnih intervencija u poslovanje, a proširivati odgovornost za čuvanje i sankciju okoliša, prostorno planiranje i uredno funkcioniranje javnih službi. Sistem oporezivanja izuzetno je važan za uspješno funkcioniranje i razvoj poduzetništva. Propisi kojima je regulisana materija oporezivanja moraju biti jasni, postupak njihove primjene što ugodniji za porezne obveznike (misli se na relativnu ugodnost jer niko nije "sagorio od želje" da plaća poreze), a troškovi razreda i naplate poreza te kontrola oporezivanjem ubranih sredstava što manja. Česte izmjene i dopune poreznih propisa, postojanje brojnih propisa (zakona, uredbi, pravilnika, naredbi, odluka, tumačenja i dr.) kojima je regulisana porezna materija, nejasnoće i praznine u tim propisima otežavaju snalaženje poreznih obveznika u njima, negativno utiču na pravnu sigurnost i pridonose stvaranju nepovjerenja poreznih obveznika u poreznu vlast i državu.⁵⁴ Pri regulisanju i primjeni porezne materije treba uzeti u obzir dostojanstvo poreznih obveznika. Porezni se službenici u obavljanju poslova iz svoje nadležnosti moraju korektno ponašati i ne smiju ometati porezne obveznike u njihovu radu. Potrebno je da nadležni organi državne uprave kojima su povjereni poslovi razreda i naplate poreza, kao i porezne kontrole, imaju stalno pred očima činjenicu da plaćanje poreza nije kazna, a porezni obveznici nisu "sumnjiva lica", nego da poduzetnici plaćanjem poreza ispunjavaju svoju građansku obavezu izdvajanjem dijela dohotka koji su ostvarili svojom aktivnošću – dohotka iz kojeg, među ostalim, primaju svoje plaće.⁵⁵

U skladu sa iskustvima zemalja tržišne ekonomije, za poduzetništvo je važno da dobro djeluju i one javne službe koje ne obavljaju državni organi. Riječ je o notarima. Njihov doprinos pravnoj sigurnosti je vrlo bitan. Zato treba uložiti posebne napore da sistem notara bude efikasan i pouzdan, posebno da se stručno osposobe oni koji će obavljati taj posao. Notarski sistem unosi dodatnu vrijednost i kvalitet u eliminisanju neželjenih pravnih i privrednih konsekvenci koje negativno utiču na pravnu sigurnost u Bosni i Hercegovini, jer i pored činjenice što notari uglavnom ne preuzimaju punu odgovornost u obradi isprava, ipak, u najmanju ruku, upozore stranke na eventualne posljedice nesigurnih ugovornih i drugih pravnih odnosa. Uz to, važno mjesto pripada i komercijalnoj reviziji. Notari i komercijalni

kontakta nosioca privatnog poduzetništva sa organima uprave na svim nivoima vlasti ovdje govorimo o odgovornosti uprave, a svaki sudski proces ili kritika bilo koje vrste prema upravnoj vlasti kao servisu građana u stvarnom okruženju predstavlja vrlo jasnu poruku o odgovornosti izvršno-političke vlasti.

⁵⁴ I. Vajić (ur.), 19.

⁵⁵ Ibid., 19-20.

revizori isključuju ulogu kompleksnosti i sporosti državnog aparata u poduzetnikovu poduzeću, oslobađaju ga njezina tutorstva i olakšavaju ulazak kapitala. Tome pridonose i propisi o računovodstvu, koji omogućavaju primjenu međunarodnih računovodstvenih standarda, čime se obračunski sistem čini prepoznatljivim i inozemnim poduzetnicima. U području organizacije i načina djelovanja uprave treba, tamo gdje to još nije izvršeno, praksu “demokratskog centralizma” i “dvostruke podređenosti” zamjeniti većom nezavisnošću upravnih organizacija u sklopu zakona, i to nezavisnošću u dijelu detaljnih uputa viših upravnih ureda, ali i u pogledu miješanja političkih tijela i njihovih članova u svakidašnje obavljanje upravnih poslova. Samo nezavisna uprava može biti odgovorna. Uprava prestaje biti transmisija volje bilo koje političke stranke; ona mora djelovati u sklopu pravnog sistema sa strogo razgraničenim ovlastima. U finansijskom smislu treba uspostaviti disciplinu u budžetu i punu računsko-sudsku kontrolu trošenja javnih sredstava. Raspoloživi novac mora biti efektivna granica mogućih upravnih akcija. Pažnju treba pridati elastičnom regulisanju upravnog postupka i učinkovitoj upravno-sudskoj kontroli. Najvažniji korak prema uspostavi učinkovite i odgovorne uprave svakako je obezbjeđivanje sistema nomenklature u popunjavanju ključnih položaja u upravi i sudstvu načelom odabira prema sposobnostima i rezultatima rada. Stoga je neophodno početi stvarati malobrojne i visokokvalitetne jezgre ključnih kadrova koji će popuniti vodeće položaje u budućem upravnom timu.⁵⁶ Također, bez ravnopravne i dovoljno jake pozicije sudske vlasti apsolutno je nemoguće uspostaviti osnovne principe vladavine prava.⁵⁷ Postojanje privatne inicijative i privatnog poduzetništva je usko povezano sa postojanjem slobodnog tržišta i zaštite prava vlasništva.

Ukoliko u sveopštoj raspravi na temu preduslova privrednom rastu ipak postoji konsenzus u savremenoj ekonomskoj i pravnoj nauci, to se vjerovatno jedino odnosi na potrebu zaštite privatnih vlasničkih prava.⁵⁸ Suština subjektiviteta moderne države je, dakle, u tome što se ona pretvara od nespornog, razmaženog i nekontrolisanog subjekta potrošnje, koji je većinu budžeta trošio na potrebe svoje administracije u čemu se iscrpljivao smisao postojanja države jer ta administracija nije adekvatno ispunjavala svrhu efikasnog i kvalitetnog servisa građana, u odgovornog partnera u upravljanju privrednim procesom koji ostvaruje svoju funkciju doprinosu društvu kroz povećanje efikasnosti, kvalitete i odgovornosti državne administracije uz istovremeno optimiziranje troškova administracije i povećavanje investiranja država u

⁵⁶ Ibid., 18-20.

⁵⁷ T. Crnkčić, 88.

⁵⁸ B. Begović et al., 121.

ambijent za kvalitetniji život građana kroz veću pravnu sigurnost, efikasnost i poboljšavanje infrastrukture (saobraćaja, svih vrsta komunikacija i drugih usluga države). Doprinos države kroz makroorganizacionu dimenziju privrede direktno podstiče ekonomiju rada i racionalno korištenje osnovnih faktora, pa se sam može shvatiti kao posredno proizvodni faktor.⁵⁹ Prethodno navedeno je vrlo bitno i zbog činjenice da se države, u uslovima globalizacije, nalaze na tržištu koje znači odlazak kapitala tamo gdje postoji veća pravna sigurnost i bolji infrastrukturni ambijent što između ostalog pojeftinjuje i procese pokretanja i funkcionisanja privatnog poduzetništva.

Kao što je bujanje monopolizma, a zatim i ekspanzija državnog intervencionizma od kraja prošlog vijeka, predstavljalo definitivni prelomni trenutak za napuštanje iluzije o samoregulirajućem mehanizmu tržišta i apoteoze rimskog shvatanja privatnog vlasništva, tako je i shvatanje društvene prirode državne vlasti moralo da doživi logičku transformaciju. Naime, dok je u XIX vijeku još dominiralo shvatanje da je država instrument kojim vladajuća klasa štiti svoje privilegije (što je doživjelo dogmatizaciju kroz marksističku pravnu nauku⁶⁰), u drugoj polovini dvadesetog vijeka postaje jasno da ekonomska moć države, a prije svega njena faktička participacija u donošenju privrednih odluka na svim nivoima, ne dozvoljava zadržavanje tako pojednostavljenog koncepta. Država nije puki instrument kojim se objezbjeđuje kolektivno prisvajanje privrednog bogatstva od strane jedne klase, nego društveni subjekt koji svoja, pravom utvrđena sredstva, koristi za povećanje društvenog proizvoda i postizanje drugih ekonomskih ciljeva.⁶¹

Vladavina prava, međutim, pored svog procesnog aspekta (kako se određena pravila primenjuju), ima i svoj sadržajni, odnosno materijalni aspekt (koja su to pravila koja se primenjuju). Prema već prihvaćenoj definiciji vladavine prava, njen sadržaj predstavljaju sva ona pravila koja omogućavaju zaštitu privatnih vlasničkih prava. Drugim riječima, to su ona pravila, odnosno državne politike iz kojih ta pravila proizlaze, koja vode ka uvećanju ekonomskih sloboda, odnosno sloboda koje će privrednim subjektima omogućiti da koriste svoja svojinska prava, ne ugrožavajući svojinska prava drugih privrednih subjekata. U tom smislu opšta regulacija poslovnih

⁵⁹ S. Taboroši, 113.

⁶⁰ Pogledati bilo koji udžbenik Teorije prava prema programima koji su izvođeni u svim socijalističkim zemljama sve do početka 90-tih godina prošlog vijeka. Više o tome: Ibid., 113 fn. 41.

⁶¹ Ibid., 113.

aktivnosti je nešto što sputava ekonomske slobode, odnosno nameće ograničenja privrednim subjektima u korištenju. Takva opšta regulacija poslovnih djelatnosti odnosi se na regulisanje početka bavljenja poslovnom djelatnošću dobijanja potrebnih dozvola, zapošljavanja radnika, registracije nekretnina, dobijanja zajma, zaštite investitora, plaćanja poreza, spoljne trgovine, prinudnog izvršenja ugovora i prestanka sa radom (izlaska iz grane).⁶² Naravno, što su veća sputavanja ekonomskih sloboda, manji su podsticaji za investiranje resursa u djelatnosti koje stvaraju vrijednost, odnosno manji su podsticaji za efikasno korištenje tih resursa, pa se stoga gubi na ekonomskoj efikasnosti i na privrednom razvoju.⁶³

Zakonska regulativa u sferi prava na privatno poduzetništvo treba da sve više mjestu ustupa autonomnoj regulativi samoregulatornih organizacija ili regulativi koja nastaje iz same poslovne prakse (lex mercatoria: običaji, uzanse, poslovni običaji, poslovni moral, opšti uslovi poslovanja) kao i regulativi koja umjesto da uniformiše, nastoji da pruži okvire, upute, instrukcije (modeli, zakoni, vodiči) – „mehko pravo (soft law)“.⁶⁴ Na primjer, rad na tu temu Djankova iz 2006. godine pokazao je statistički značajnu vezu kojom obaranje nivoa opšte regulacije poslovnih aktivnosti dovodi do uvećanja stope ekonomskog rasta.⁶⁵ Na ovakav način pravo podstiče inicijativnost, inovativnost, posebnost, konkretnost, odnosno ovim se pravo stavlja u službu logike privrednog života i privatnog poduzetništva, umjesto da se kreira i podvrgava od života često otuđenoj vokaciji.⁶⁶

Kelzen je, potpuno ispravno, smatrao da, s obzirom na hijerarhiju normi, pravnonormativno (ne pravnosociološki) posmatrano, svaka niža norma, nastaje na osnovu odgovarajuće više norme koja joj daje pravni karakter određujući postupak njenog donošenja i time njeno mjesto u hijerarhiji normi,⁶⁷ a uzimajući u obzir činjenicu da su pravni izvori međunarodno-pravnog karaktera značajan izvor ustavnog

⁶² Svjetska banka već godinama prati kretanje ovih ograničenja, odnosno nivo i promjene opšte poslovne regulacije privrednih delatnosti po zemljama. Podaci o tome dostupni su na web stranici www.doingbusiness.org.

⁶³ B. Begović et al., 133-134.

⁶⁴ M. Vasiljević, „Prilog raspravi o karakteru regulative kompanijskog prava“, *Pravna riječ broj 16/2008*, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka 2008., 12.

⁶⁵ B. Begović et al., 134.

⁶⁶ M. Vasiljević, 13.

⁶⁷ M. Trajković, „O normativnosti prava Hansa Kelzena“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu XLV/2004*, Pravni fakultet, Niš 2004., 237-238.

prava u Bosni i Hercegovini⁶⁸ po principu *pacta sunt servanda* međunarodnim ugovorom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koji ima ustavnu snagu u Bosni i Hercegovini garantira se pravo na rad, odnosno adekvatne uslove rada.

Što je smisao prava na rad, ako to nije pravo na radno mjesto, odnosno zaposlenje? To u krajnjem slučaju nije niti obveza države da osigura svakom radno sposobnom građaninu zaposlenje, a niti je subjektivno pravo na zaposlenje takve osobe. Smisao i ovog prava, kao i većine socijalnih i ekonomskih prava, kao što smo već istakli, svodi se na obavezu države da stvara uslove za njegovo ostvarenje u što je moguće većem opsegu, i to je u nekim slučajevima temelj za zakonsko reguliranje određenih prava u slučaju neskrivljene (neželjene) nezaposlenosti (kao što su prava iz socijalnog osiguranja i određena minimalna primanja).⁶⁹ Dakle pravo na privatno poduzetništvo takođe indirektno crpi svoj osnov iz jasno definisanog smisla „prava na rad“ koje je garantovano Međunarodnim ugovorom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Naime obaveza države da stvara uslove za ostvarivanja prava na rad svoje ostvarenje nalazi upravo u pružanju svih potrebnih uslova i potpora osnivanju i razvoju privatnog poduzetništva koje predstavlja jedini stvaran i realan izvor radnih mjesta te ekonomskog i socijalnog blagostanja.

Odluke državnih vlasti su ključne za uspostavljanje poslovnog okruženja, odnosno klime u jednoj zemlji - to okruženje se zasniva na zakonima i načinu na koji se oni primenjuju. Poslovno okruženje, koje obezbeđuje zaštitu privatnih svojinskih prava i niske troškove obavljanja poslovnih aktivnosti, stvara podsticaje za poduzetnike da se angažuju u aktivnostima koje stvaraju vrijednost. Nasuprot tome, slaba zaštita privatnih vlasničkih prava i visoki troškovi obavljanja poslovnih aktivnosti, prisiljavaju poduzetnike i kapital da se sklone iz takvog poslovnog okruženja i da se presele u neku drugu zemlju. Otuda će, umjesto zemalja koje karakterišu loša vladavina, odnosno odsustvo vladavine prava, otjelotvorena u korupciji, slaboj zaštiti vlasničkih prava i visokim troškovima obavljanja poslovnih aktivnosti, neke druge zemlje uživati plodove privrednog rasta. Na kraju, oni koji su stvorili lošu vladavinu će, slabljenjem poreske osnovice i umanjenjem poreskih prihoda, platiti njenu cijenu. Dobra vladavina prava treba da se usredsredi na striktnu zaštitu privatnih vlasničkih prava, efikasno pravosuđe

⁶⁸ Z. Begić, "Opšta načela međunarodnog prava u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine", *ANALI Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici br. 9, god. 5.*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2011, 55.

⁶⁹ Z. Miljko, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada Zagreb, Zagreb 2006., 167.

kao jedan od najznačajnijih načina da se obezbijedi takva zaštita, nisku i neprogresivnu poresku stopu efikasno pružanje drugih usluga koje pruža javni sektor i liberalnu regulaciju poslovnih aktivnosti.⁷⁰ Vladavinu prava bi možda trebalo potpunije definisati tako što terminima kao što su pravda, pravičnost, jednakost, ljudska prava, i sličnim, treba dodati i određenje da je njena glavna funkcija, kada je riječ o ekonomiji i pravu na privatno poduzetništvo, zaštita prava vlasništva, zaštita konkurencije i zaštita slobode razmjene dobara i usluga, što podrazumijeva svođenje na najmanju mjeru diskreciono odlučivanje države u sferi ekonomije, a što kao postupak najčešće ne vodi dovoljno računa o motivacijama, ličnom interesu i ličnoj koristi slobodnih pojedinaca, poduzetnika – velikih, srednjih i malih.⁷¹

ZAKLJUČAK

Ustav Bosne i Hercegovine u članu II. st. 1. propisuje da će Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurati najveći nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Nažalost, evidentan je raskorak između normativnog i zbiljskog. Kao što smo naprijed istakli, jasno je vidljiva velika razlika između proklamovanih prava i njihovog ostvarivanja. Na normativnom planu skoro da nije preostalo ništa što bi se moglo odnositi na zaštitu brojnih prava i sloboda. Ide se korak dalje, pa se štite životinje i biljke. Pokazatelj toga je prisustvo, u Anexu I Ustava BiH, međunarodnih konvencija koje se po slovu ustava neposredno primjenjuju u Bosni i Hercegovine. To je također nužno i znak je humanosti. Ali, ne možemo lahko preći preko činjenice da se danas mnoga ljudska prava krše i više nego prije. Masovno se krše elementarna lična i politička prava, a u pogledu ekonomskih, socijalnih ili kulturnih prava danas u svijetu ima oko deset miliona djece u ropskom položaju ili sličnom statusu, a mnogi i umiru od gladi. Rat kao najveća negacija ljudskih prava prisutan je i danas. Ovaj raskorak normativnog i zbiljskog najočitiji je na globalnom nivou, gdje možemo govoriti o krizi međunarodne zajednice i međunarodnog prava; i u malim i nerazvijenim državama u kojima postojeći oblik globalizacije državnu suverenost čini upitnom. S druge strane, najvišu razinu poštivanja ljudskih prava pokazuju suverene razvijene demokratije i na regionalnom planu takve države u okviru sistema Vijeća Evrope, odnosno Evropske Konvencije.⁷² Narušavanje principa ustavnosti⁷³ i

⁷⁰ B. Begović et al., 196.

⁷¹ Đ. Krstić, 564.

⁷² Z. Miljko, 173.

⁷³ Princip ustavnosti, u užem, pravnom značenju podrazumijeva: 1. da zakone, u skladu sa principom podjele vlasti, utvrđene ustavom, donosi nadležni organ (zakonodavni organ), 2.

zakonitosti dovodi do poremećaja, ne samo u pravnom sistemu, već i u cjelokupnom društveno-političkom sistemu. U konkretnim odnosima to dovodi do nepovjerenja u vlast, u ustav i zakone što kao rezultat proizvodi moralnu krizu i haotične odnose u privrednom i političkom sistemu, odnosno dolazi do pravne nesigurnosti i vrlo nepovoljnih uslova za kvalitetno ostvarivanje prava na privatno poduzetništvo.⁷⁴

U oblasti ljudskih prava, kao i u pravu općenito, bitna je djelotvornost pravnog sistema. Vrlo važno je na normativnom planu zajamčiti ovu široku skaldu do sada priznatih prava, ali još važnije je da se ta prava i ostvaruju u životu. Idealna situacija, vezana uz vladavinu prava, bila bi da je ponašanje svih subjekata u državi u skladu s ustavom i zakonom. Zbog činjenice da pravo tretira i normativni poredak koji kreira pravila ponašanja ljudi, pravo predviđa i njihova kršenja. To je neizbježni nesklad između normativnog i zbiljskog.⁷⁵

Koristeći iskustva razvijenih država možemo postaviti pitanje kako riješiti problem stalnog nastojanja pravnih subjekata, nosioca prava na privatno poduzetništvo, da na svaki mogući način „izbjegnū“ postupanje u skladu sa normativnim rješenjima. Naime, neki autori smatraju da je finansijsko kažnjavanje najbolji način „disciplinovanja“ privatnih poduzetnika u smjeru poštivanja postojećih normativnih okvira i poslovne etike. U smjeru ovakvog razumijevanja uvode se dva načina razumijevanja suštine i smisla zakona: zakon kao sankcija, zakon kao cijena^{76,77}. Razmatrajući pitanje vladavine prava i pravne sigurnosti kao osnova za uspješan razvoj prava na privatno poduzetništvo ne smije se zapostaviti niti odgovornost privatnih poduzetnika koji također predstavljaju jednako važan faktor u optimalnom ostvarivanju postojećih normativnih rješenja što svima donosi benefite pravne sigurnosti i visokog poslovnog povjerenja kao vrlo bitnih uslova za ekonomski razvoj.

Pristup izgradnji državnog i pravnog sistema sa stajališta uspješnog menadžmenta i poduzetništva zahtjeva praktičnu primjenu načela prema kojem

da zakonodavni organ pri donošenju zakona poštuje ustavom predviđeni zakonodavni postupak i 3. da zakoni i drugi propisi sadržajno budu u skladu sa odredbama ustava. N. Pabrić, 454.

⁷⁴ R. Kuzmanović, „Sudska kontrola ustavnosti i zakonitosti“, *Srpska pravna misao*, 2-4/94, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 1994., 13-14.

⁷⁵ Z. Miljko, 173.

⁷⁶ Vidjeti više o tome: K. Greenfield, *The Failure of Corporate Law*, The University of Chicago Press, Chicago&London 2006.

⁷⁷ Ibid., 98.

država ne smije biti samo organizacija za provođenje vlasti nad građanima, već prije svega sistem koji im služi za uspješnije poslovanje i potpunije ostvarivanje interesa građana. Na temelju provjerenih iskustava razvijenih zapadnoevropskih zemalja, države u tranziciji moraju odrediti institucionalne okvire poduzetničkog ponašanja. Države u tranziciji trebaju osigurati pravne uslove za slobodu poduzetništva, za djelovanje vlasnički transformiranih poduzeća, i općenito, za obavljanje privrednih aktivnosti oslobođene sveregulirajuće uloge države, političkih stranaka i plana. Postojanje vladavine prava u državi temeljni je uslov uspješnog razvoja poduzetništva. Samo takva država može svojim građanima pružiti pravnu sigurnost potrebnu za uspješno poslovanje. Pravni sistem mora svakome osigurati jednake pravne uslove djelovanja, ali i spriječiti nelojalno ponašanje u tržišnoj utakmici kojim bi se ugrozilo pravo na privatno poduzetništvo.⁷⁸

Da bi vladavina prava svoju ulogu uspješno ostvarila, potrebno je zadovoljiti tri ključna zahtjeva: *onemogućenje svakog arbitrarnog ponašanja vladajuće elite*, što podrazumijeva da se zakoni ne smiju donositi ni u korist ni na štetu pojedinaca ili grupa; to dalje znači da su *pred zakonom svi jednaki* i da zakon garantuje jednak postupak prema svim građanima, dok sprovođenje zakona vrše *nezavisni sudovi*; i na kraju, potreban je precizno *definisani postupak za smjenu vladajuće grupe putem demokratskih izbora*.⁷⁹ Najvažniji ekonomski efekat ovako zamišljene vladavine prava predstavlja uspješno djelovanje ekonomskih sila i zakonitosti, a samim tim i postizanje višeg standarda života. Vladavina prava, zamišljena i definisana kao ukrotitelj arbitrarne državne vlasti omogućuje pojedincima da slijede sopstvene ciljeve koje sami sebi postavljaju, s tim što je glavni kriterij odlučivanja ekonomičnost troškova u odnosu na očekivanu dobit na slobodnom tržištu (što predstavlja glavno načelo i prednost individualističkog nad kolektivističkim pristupom). Nasuprot tome vladavina pojedinca, fizičkog ili pravnog lica, a ne vladavina zakona, znači nesputanu diskrecionu moć pojedinaca ili grupa da svoje ciljeve ostvaruju kroz mehanizam države, koristeći politiku kao postupak u kome su cijene i troškovi manje bitni jer se prebacuju na sve građane, na kolektiv, i ne snose ih sami inicijatori. Takav sistem članove društva lišava podsticaja i interesa da samostalno i na svoju odgovornost za eventualni neuspjeh učestvuju u prometu dobara i usluga. Ovakav pristup inicira i zahtijeva i neracionalno korištenje resursa i češće izmjene pravila ponašanja u ekonomskoj sferi⁸⁰ što nosi pravnu nestabilnost i

⁷⁸ I. Vajić (ur.), 18.

⁷⁹ Đ. Krstić, 561.

⁸⁰ Ibid., 561-562.

nesigurnost, uz nepoštivanja ekonomskih zakonitosti zbog čega u takvim uslovima pravo na privatno poduzetništvo nema odgovarajuće pravne uslove.

Propisi su po svojoj prirodi apstraktni dok svaka praksa po svojoj vokaciji predstavlja konkretizaciju propisa tako da za vladavinu prava i pravnu sigurnost u jednoj zemlji nisu, poznata je istina, dovoljni samo dobri propisi, već je potrebna i njihova dobra primjena u sudskoj (arbitražnoj) i poslovnoj praksi. Zakon je dobar onoliko koliko se primjenjuje.⁸¹ Sudska praksa ima izuzetno važnu ulogu u uklanjanju nesklada između normativnog i stvarnog.

LITERATURA

Knjige:

B. Begović et al., *Od siromaštva ka prosperitetu: Tržišna rješenja za privredni rast*, JP Službeni glasnik, CLDS, Beograd 2009.

I. Vajić (ur.), *Menadžment i poduzetništvo, 1000 programa ulaganja za mala i srednja poduzeća*, Centar za poduzetništvo, Mladost Zagreb, Zagreb 1994.

K. Greenfield, *The Failure of Corporate Law*, The University of Chicago Press, Chicago&London 2006.

K. Trnka, *Ustavno pravo*, Fakultet za javnu upravu Sarajevo, Sarajevo 2006.

M. Jovičić, *Ustav i ustavnost*, Javno preduzeće „Službeni glasnik“- Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2006.

N. Ademović/J. Marko/G. Marković, *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Fondacija Konrad Adenauer e.V. Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2012.

N. Pabrić, *Ustavno pravo*, „Slovo“ Mostar, Mostar 2000.

S. Međedović, *Osnovi prava biznisa*, Forum univerzitetskih nastavnika, Novi Pazar 2005.

⁸¹ M. Vasiljević, 22.

S. Moeckli, *Politički sistem Švajcarske – Kako funkcioniše, ko učestvuje, čime rezultira*, University Press-Magistrat izdanja-Politička kultura, Sarajevo-Zagreb 2010.

Z. Meškić/D.Samardžić, *Pravo Evropske unije I*, TDP Sarajevo - Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH – Otvoreni Regionalni Fond za jugoistočnu Evropu-Pravna reforma, Sarajevo 2012.

Z. Miljko, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada Zagreb, Zagreb 2006.

Članci:

A. Nikolajev, “Ekonomska analiza prava – nastanak, pojam i značaj”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LV - 2012.*, Sarajevo 2012.

B. Tramošljanin, „Pravna država, principi i aspekti pravne države“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, god.31. br.30*, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 2007.

D. Čorić, „(Stvarna) Primena prava kao imperativ savremene države (sa osvrtom na tranzicione procese u Srbiji)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Niš 2007.

D. Jovičić, „Lična prava i slobode građana i njihovo ostvarivanje“, *Srpska pravna misao, 1-4/2004-2005*, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 2005.

Đ. Krstić, “Vladavina prava i ekonomska delotvornost”, *Pravni Život 12/11*, Udruženje pravnika Srbije, Beograd 2011.

I. Sferdian, „The absolutism of the property right“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš 2007.

J. Nedić, “Određivanje osnovnih prava u pravnoj teoriji”, *Srpska pravna misao, 2-4/94*, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 1994.

M. Simović, “Ustav kao osnovna norma u teoriji prava Hansa Kelzena”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu XLVI/2005*, Pravni fakultet u Nišu, Niš 2005.

Sedad Dedić, Šukrija Bakšić

M. Trajković, „O normativnosti prava Hansa Kelzena“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu XLVI/2004*, Pravni fakultet, Niš 2004.

M. Vasiljević, „Prilog raspravi o karakteru regulative kompanijskog prava“, *Pravna riječ broj 16/2008*, Udruženje pravника Republike Srpske, Banja Luka 2008.

R. Kuzmanović, „Sudska kontrola ustavnosti i zakonitosti“, *Srpska pravna misao*, 2-4/94, Pravni fakultet u Banja Luci, Centar za publikacije, Banja Luka 1994.

S. Đorđević, „Pravni status Povelje o osnovnim pravima Evropske unije“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu LVIII*, Niš 2011.

T. Crnkić, „Ravnopravan položaj sudske vlasti kao preduslov vladavine prava“, *Pravna misao, god. XLII br.9-10.*, Federalno ministarstvo pravde, Zavod za javnu upravu, Sarajevo 2011.

Z. Begić, „Opšta načela međunarodnog prava u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine“, *ANALI Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici br. 9, god. 5.*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2011.

Internet-izvori:

Evropska konvencija o ljudskim pravima,
<http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/o%20nama/Evropska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima%20i%20osnovnim%20slobodama.pdf> (15. 07. 2011.)

Pravni izvori:

Official Journal of the European Union, C 83/389-403, 30. 03. 2010.

Liberalizam vs. multikulturalizam - uvid u temeljne pojmove i odnose

Liberalism vs Multiculturalism - Insight into the Fundamental Concepts and Relationships

Dželaludin Hodžić, MA.

BH Telecom d.d. Sarajevo - Izvršna direkcija za pravne poslove, stručni saradnik
dzalaludin@gmail.com

Sažetak: Rad se bavi liberalizmom i multikulturalizmom kao normativnim teorijama. Preko temeljnih pojmova kojima se koriste i problemskog područja zajedničkog, objema teorijama u radu se nastoji ponuditi uvid u njihove složene odnose i utjecaje. Ti odnosi za rezultat imaju mnoštvo različitih koncepcija uređenja društvenih odnosa koji se tiču individue, zajednice, slobode, prava, dobrog života, jednakosti kao dio rasprava koje nisu u fokusu pažnje isključivo akademske zajednice već i onih u čijim su rukama mehanizmi moći i odlučivanja. Čini se kako će takve rasprave još dugo važiti za otvorene i izvršiti presudan utjecaj na buduću arhitekturu društvenih odnosa i status temeljnih pitanja koja (pitanja) rasprava u sebi sadrži.

Cljučne riječi: država, individual/individualizacija, kultura, liberalizam, multikulturalizam, sloboda, tolerancija, zajednica

Historija članka

Dostavljen: 29.08.2013.

Revidiran: 15.11.2013.

Prihvaćen: 09.12.2013.

Abstract: Paper refers to Liberalism and Multiculturalism as normative theories. Over the basic ideas of those theories goal is to make an introduce/overview of main interactions and influences. As result of interactions between Liberalism and Multiculturalism there are a lot of different concepts on social relations and on Individuality, Community, Freedom, Rights, Equality and Good Life as part of discussion that is not only in focus of Academic community but in focus of those who we know as policy makers or decision makers. It seems that the discussion on those topics as we mentioned will stay open and maintaine crucial influence on the future architecture of social relations and status of basic questions that are in core of the discussion.

Key words: State, Individuality/Individualism, Culture, Liberalism, Multikulturalism, Freedom/Liberty, Tolerance, Community

JEL Classification: K10, K19

Article History

Submitted: 29.08.2013.

Resubmitted:

15.11.2013.

Accepted: 09.12.2013.

UVOD

Liberalizam

Pojam liberalizma opće je mjesto u povijesti političke filozofije. Radi se svakako o teoriji bogatog pojmovnog instrumentarija. Promišljanje liberalizma, odnosno, kategorija u kojima se razvija, neophodno je za razumijevanje razvoja institucija države i društva koje, prema liberalnom učenju, svoj ontološki temelj nalaze u čovjeku kao takvom. Utoliko od liberalizma treba poći kod svakog razmatranja političkih teorija kao od temeljne političke ideologije, metaideologije, modernog, industrijaliziranog Zapada.¹ Već prvi i površni uvidi u osnovne pojmove i kategorije jasno ukazuju na teškoće s kojima se neminovno suočava svaki pokušaj bližeg i preciznijeg određenja sadržaja pojma i koncepta liberalizma. Bilo kakve teškoće, međutim, nisu razlog za odustajanje od pokušaja da se pojam liberalizma razumije u njegovoj suštini ne gubeći istovremeno iz vidokruga širinu i raznolikosti njegovih percepcija. Poteškoće o kojima je riječ mogu dijelom biti prevaziđene predstavljanjem liberalne teorije kroz njene izvore i temeljne pojmovne kategorije, što će u nastavku biti i pokušano.

Tolerancija

Liberalizam, kao obuhvatan sistem misli i stavova o temeljima društva, jedan od svojih izvora ima u zahtjevima za tolerancijom. Ti zahtjevi su se, u prvom redu, odnosili na vladara od kojeg se tražilo da na području kojim vlada tolerira, odnosno, osigura postojanje i život različitih vjerskih praksi i vjerskih organizacija, prvenstveno, crkava. Tolerancija ili trepeljivost svoje očitovanje ima u garantiranju slobode onoga čije se mišljenje i djelovanje trpi i kao takva ona predstavlja univerzalnu vrijednost u svim životnim sferama. Kako tolerantan može biti samo onaj ko ima moć, tako tolerancija imanentno svoje mjesto i punu realizaciju nalazi u polju političkog.² Tako zahtjevi za vjerskim pluralizmom i njihovim toleriranjem predstavljaju jedno od izvorišta liberalne tradicije. Otuda vjerovatno *tolerancija i jeste prva asocijacija na spomen liberalizma*.³ Tolerancija kao ideal i vrijednost može biti

¹ A. Haywood, *Politika*, Clio, Beograd, str. 86.

² Ž. Puhovski *et al.* *Leksikon temeljnih pojmova politike – abeceda demokracije*, Školska knjiga, Zagreb, str. 26.-27.

³ P. Szabolcs, *Liberalism and the Limits of Multiculturalism*, Tischner Debates Online, dostupno na www.erazm.uw.edu.pl

shvaćena dvojako. S jedne strane tolerancija se može razumjeti kao osnov za prihvatanje drugog i drugačijeg u njihovoj različitosti i pravu da odlučuje o vlastitim izborima. Suprotno razumijevanje toleranciju vidi upravo kao osnov za utemeljen kritički pristup svačijem izboru i konceptu dobrog života.⁴ Liberali toleranciju utemeljuju na pravima na slobodu i jednakost kao prirodnim i neotuđivim pravima koja posjeduje svaki čovjek/pojedinac samom činjenicom da je ljudsko biće, to su prava koja prethode državi i od nje ne ovise.⁵ Tolerancija je osnov prema kojem John Gray razlikuje dva liberalizma. Prvi je predstavljen u perfekcionistačkom pogledu Lockea, Kanta, Rawlsa i Hayeka koji toleranciju vide kao model za postizanje idealnih uvjeta života. Kao takva, tolerancija je najpodesnija za izgradnju moralnih normi i političkih institucija koje će biti u saglasnosti s autonomijom i slobodom individue. Drugi pogled na toleranciju nude D. Hume, I. Berlin i M. Oakeshott za koje je tolerancija osnov i okvir miroljubivog suživota različitih životnih svjetonazora ali tek kao pragmatični osnov za uređenje društvenih odnosa.⁶

Sloboda

Etimologija sugerira vezu liberalizma i slobode. Sloboda, vječna tema i ideal čovječanstva, jedna je od ključnih referentnih tačaka liberalnog učenja. Štaviše, sloboda je srce političke filozofije liberalizma.⁷ No, već na pitanju slobode se događaju prvi nesporazumi u poimanju i definiranju liberalizma. Postoji teza kako i nije uvijek jasna pozicija slobode u liberalnom učenju: je li ona (sloboda) vrijednost po sebi ili tek sredstvo za ostvarenje društvene stabilnosti. Na pitanju liberalnog stava o slobodi problematizira se još jedan od temeljnih zahtjeva liberalne filozofije, zahtjev za neutralnošću države. Ako je sloboda vrijednost po sebi takvo razumijevanje onemogućava neutralnu državu jer slobodu shvaća kao vrijednost koja ne treba nikakvo više opravdanje, odnosno, legitimaciju.⁸ S druge strane, ako to nije slučaj i sloboda nije vrijednost po sebi već sredstvo ostaje pitanje načina i granica korištenja sredstva. Pojam slobode mjesto je mimoilaženja i kada je riječ o nastanku i začecima liberalne filozofije. Dok ideja liberalizma, prema nekim autorima, živi još od antičkog doba i ondašnjeg poimanja i afirmiranja slobode, dotle klasični liberali,

⁴ W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica, kultura*, Deltakont, Zagreb, 2004., str. 18.

⁵ Ž. Puhovski *et al.*, *ibid.*

⁶ P. Szabolcs, *ibid.*

⁷ J. Waldron, *Theoretical Foundations of Liberalism*, *The Philosophical Quarterly*, 1987., Vol. 37, No. 147:127-150

⁸ Kolakowski, Leszek: *Gdje su djeca liberalne filozofije*, preveo Darko Polšek, dostupno na internetu kao: mudrac.ffzg.unizg.hr/~dpolsek/

slobodu shvaćenu u liberalnom ključu smatraju dijametralno suprotnom antičkom konceptu i razumijevanju slobode.⁹ Nekada je ona podrazumijevala mogućnost učešća u javnom životu, slobodu javnog angažmana i sudjelovanja u kolektivnim odlukama. Moderno poimanje slobode, prije i poslije svega, znači sferu oslobođenu od javnog utjecaja, prvenstveno, razumije se, od institucija javne vlasti. Tako je sloboda u antičko vrijeme shvaćena prije kao dužnost, odnosno pravo i obaveza baviti se općim pitanjima. Nasuprot takvom shvaćanju jeste sloboda koju moderni (liberalni) čovjek razumijeva kao vlastito i neutuđivo pravo bavljenja privatnim stvarima i vlastitim životnim izborima. Sloboda, onako kako je koncipiraju liberali, jeste oslobođen i zagaraniran prostor kretanja, ograničen tek slobodom drugoga i zaštićen državom u čemu se uloga države i iscrpljuje. Radi se, dakle, o poznatoj podjeli slobode na pozitivnu slobodu ili *slobodu za* i negativnu slobodu, odnosno, *slobodu od*, kojom je I. Berlin obilježio savremeno promišljanje pojma i ideje slobode. Valja svakako istaći i percepciju koja slobodu u tom dvodimenzionalnom ključu prepoznaje i ranije. Prema toj percepciji, pogrešno je Johna Lockea, odnosno njegovo razumijevanje slobode, ograničavati na negativnu dimenziju slobode, vanjsku slobodu ili slobodu od. Vanjska sloboda je ta koja čovjeku omogućava djelovanje na realizaciji njegovih želja ali je pozitivna sloboda ta koja mu (pojedincu) omogućava da podvrgne preispitivanju samo djelovanje. Drugim riječima, unutarnja sloboda omogućava mu uvid u to da li ga djelovanje koje poduzima u nedostatku vanjskih ograničenja vodi ostvarenju sreće.¹⁰ U *Dvije rasprave o vladi* određuje vanjsku slobodu koja ograničenja ima u zakonima (državi), a ne u samom pojedincu. Zakonski okviri jedino su dozvoljeno ograničenje slobode. Kako je osnovna potreba za slobodom određena postizanjem sretnog života tako je i pozitivna sloboda neizostavna u Lockeovom ukupnom razumijevanju i zalaganju za ideal slobode. Ideja slobode do te mjere prožima liberalizam da se naziva i ideologijom slobode, te i danas čini temelj liberalne filozofije u kojoj predstavlja uslov i pretpostavku za ostvarenje ljudskih potreba, koji su jedini zakon njihovih života.¹¹ Već taj uvid, u različite dimenzije i različito shvaćanje slobode, odnosno, njene uloge upućuje i na teškoće neminovne u nastojanjima da se razumije i definira pojam liberalizma. Jedno od prvih pitanja s kojim se uopće suočava svaki pokušaj bližeg određenja liberalizma jeste da li o liberalizmu govorimo u jednini ili pak množini? Radi li se o liberalizmu

⁹ J. Gray, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1999., str. 13.

¹⁰ V. Stanković-Pejnović, *Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma*, Migracijske i etničke teme (26), 2: 169-189, 2010. god.

¹¹ M. Brčić, *Izvori liberalnog mišljenja u filozofiji Immanuela Kanta*, *Filozofska istraživanja*, (26), 4:783-797, 2006. god.

ili liberalizmima? Postoji više teza o tome da je preciznije reći kako govorimo o liberalizmima, dakle u množini, prije nego o liberalizmu.¹² Mnoštvo deskriptivnih definicija liberalizma svjedoči o složenosti, značaju i općoj prisutnosti pojma u razmatranju pitanja koja se tiču političkih institucija, društva u cjelini i svakako mjesta i uloge čovjeka kao takvog. Za razliku od Ryana, Gray smatra kako se liberalizam potpuno vjerodostojno može smatrati koherentnom, odnosno, jedinstvenom intelektualnom tradicijom.¹³

Individualizam/Autonomija

Individualizam ovdje razmatramo zajedno s pripadajućom mu autonomijom kao savremenim pojmovima koje je nemoguće razmatrati izvan postmodernog diskursa. Time se naravno ne želi upuštati u dalje preispitivanje složenosti odnosa moderne i postmoderne. Tek, valja istaći kako se i na primjeru individualizma i autonomije događa novo razumijevanje pojmova modernizma, koji sada, u postmodernom diskursu, dobivaju nove slojeve značenja i često bivaju prenaplašeni, uprkos stavu da postmodernizam teži raskidu sa naslijeđem moderne.¹⁴ U općem društveno-političkom kontekstu individualizam nije moguće razumjevati bez liberalizma. Tako liberalizam kao „(...) *filozofijsko – politička kategorija svoju konkretizaciju nužno vidi u individui i njezinim slobodama, dok moderni individualizam, kao svojevrsna ideologija, svoju teorijku-povijesnu pretpostavku ima upravo u liberalizmu.*“¹⁵ Kada je riječ o autonomiji valja istaći kako se u filozofskom promišljanju pravi razlika između moralne autonomije i osobne autonomije. U kantijanskom smislu, autonomija je vrhovni princip moralnosti, a moralnost je direktno suprotstavljena principu pojedinačne potrage za srećom koja nije dio univerzalnog okvira. Sloboda u Kantovoj koncepciji jeste sastavni ali tek dio moralne autonomije. Prema takvom stanovištu niko ne bi trebao vlastito pravo na sreću suprotstaviti moralnom zakonu. Sreća, dakle, nije isključivo pitanje ostvarenja vlastitih preferencija koje individua iskazuje pa se u potragu za srećom individua može uputiti tek nakon ispunjenja dužnosti. Čovjek se prema tome treba ravnati i

¹² A. Ryan, Liberalism, u: A Companion to Contemporary Political Philosophy (ed. Robert E. Goodin, Philip Pettit and Thomas Pogge), Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton, 2007. god.

¹³ J. Gray, Liberalizam, Politička kultura, Zagreb, 1999. god., str. 13.

¹⁴ S. Radić, Individualizam kao čovjekovo egzistencijalno uporište: filozofijsko-teorijsko razmatranje individualizma s pripadajućim mu posljedicama, Bogoslovska smotra, (81) 3:537-558, 2011. god.

¹⁵ Ibid.

subjektivnim principima obavezujućim samo za njegovu volju ali i objektivnim moralnim zakonom koji je kao takav obavezan za sva umna bića.¹⁶ Čovjek svoju slobodu i time individualnost zahvaljuje osobini umnosti. U razlikovanju unutarnje slobode (čovjekove dužnosti prema sebi) i vanjske slobode (dužnosti prema drugima) moguće je prepoznati u liberalnoj teoriji koja se nalazi u kategorijama negativne i pozitivne slobode. U tom smislu, ono što je za Kanta unutarnja sloboda za liberale je negativna sloboda, odnosno, minimum slobode kao granica i garancija da čovjek ne izgubi od sebi svojstvene prirode, odnosno od onoga po čemu *jest ono što jeste*. Vanjska sloboda, koja svoja ograničenja ima isključivo u zakonu, svoje izraz u liberalnoj filozofiji ima u pozitivnoj slobodi. Te se slobode, u skladu s Kantovim kategoričkim imperativom, ne isključuju jer imaju isti izvor.¹⁷ Takva koncepcija autonomije ne implicira, međutim, autonomiju u izborima koje individua vrši između mnogih, moralno prihvatljivih, opcija za vlastitu sreću. Na tragu te kritike javlja se zahtjev državi da podrži one ciljeve koji su u skladu s autonomijom, što dovodi do odumiranja koncepcija koje autonomiji ne pridaju znatnu pažnju i rađanja perfekcionistačkog liberalizma.¹⁸ Osim perfekcionistački shvaćene autonomije, političku koncepciju autonomije u liberalnu političku teoriju uvodi John Rawls. U izgradnji svog koncepta društvenog uređenja u kojem pravo (ispravno) ima prednost pred dobrom, Rawls također polazi od kontraktualnih pozicija, odnosno stanja u kojem su ljudi svjesni svojih različitosti te, zahvaljujući osobini razumnosti, pristupaju izvođenju načela koja će im omogućiti zajednički život. Kako bi uspjeli u prevazilaženju aksioloških i metafizičkih inkompatibilnosti, oni (razumni ljudi) se vraćaju u *izvorno stanje (original position)* iz kojeg onda pod *velom neznanja (veil of ignorance)*, dakle iz stanja u kojem niko ne zna za različitost drugih, poduzimaju izvođenje načela pravednosti za stabilno uređenje društva.¹⁹ Iako je kod Rawlsa moguće prepoznati određene tragove tradicije mišljenja izraženih u djelima Hobbesa, Lockeja, preko Rousseaua, do Kanta i J.S. Milla, i dalje se radi o impresivnoj filozofskoj arhitekturi,²⁰ u kojoj se jasno raspoznaje neograničena vjera u um. Jedna od osnovnih zamjerki Rawlsovom konceptu deontološkog liberalizma izgrađena je i usmjerena prema konceptu izvornog stanja i vela neznanja koji prema Grayu predstavljaju istrgnuće čovjeka iz njegova kulturno-povijesnog konteksta i

¹⁶ M. Brčić, *ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ N. Beljinac, *Moralna i politička autonomija u teoriji liberalnog multikulturalizma*, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu*, 5:151-170, 2011. god.

¹⁹ H. Cvijanović, *Rawlsova liberalna utopija*, *Politička misao*, Vol XL, 1:62-71, 2003. god.

²⁰ *Ibid.*

pretvara ga, iako kao nositelja prava, u puki broj.²¹ Individualizam svoje korijene ima u Francuskoj revoluciji i Prosvjetiteljstvu i označava antagonistički stav prema kolektivitetu i uopće naslijeđenim obrascima prema kojima su se uređivali i na kojima su bili utemeljeni odnosi u društvu²² (Oyserman, Coon, Kimmelmeier, 2002:3-72). Ključni sadržaj individualizma odnosi se na neograničenu vjeru u razum i uvjerenje da su individue neovisne jedne od drugih. Sve definicije, kojih je mnogo, individualizam određuju osobnim: osobnim ciljevima, osobnim specifičnostima, osobnom kontrolom nad vlastitim izborima i samoispunjenjem. Individualizam svoje korijene ima u Francuskoj revoluciji i prosvjetiteljstvu i označava antagonistički stav prema kolektivitetu i uopće naslijeđenim društvenim obrascima.²³ Ključni sadržaj individualizma sadržan je u pretpostavci da su individue neovisne jedne od drugih. Sve definicije, kojih je mnogo, individualizam određuju osobnim: osobnim ciljevima, osobnim specifičnostima, osobnom kontrolom nad vlastitim izborima i samoispunjenjem.²⁴

Jednakost i privatno vlasništvo

Uz toleranciju, slobodu i individualizam jednakost se javlja kao još jedan od načela liberalnog koncepta uređenja odnosa u društvu. Kako se u svom nastanku i razvoju liberalni koncept naslanjao na učenje o prirodnom pravu to je, razumljivo, kao njegov neizostavni dio proizašao zahtjev za jednakošću ljudi. Tako i von Mises, jedan od teoretičara liberalizma, potvrđujući jedno od temeljnih liberalnih opredjeljenja, tvrdi: „Sve razlike između ljudi su vještačke, proizvod društvenih, ljudskih – takoreći prolaznih – institucija.“²⁵ Razlike koje se smatraju vještačkim ne odnose se, međutim, na razlike s kojima se ljudi rađaju i koje spadaju u njihovu prirodu. Liberali tako, svjesni prirodnih i nepremostivih razlika, pod kojima se

²¹ Ibid; za dalji uvid u kritiku Rawlsovog Političkog liberalizma vidi: Gray, John (1995): *Enlightenment's Wake*, Routledge, London; Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*, Verso, New York; Sandel, Michael (1998): *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, Cambridge.

²² D. Oyserman *et al.*, *Rethinking Individualism and Collectivism: Evaluation of Theoretical Assumptins and Meta-Analyses*, *Psychological Bulletin*, Vol. 128, 1:3-72, 2002. god.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ „All distinctions between men are only arteficial, the product of social, human – that is to say, transitory – institutions.“ L. Von Mises, *Liberalism – In The Classic tradition*, Institute for Human Studies, Virginia, Cobden Press, San Francisco and The Foundation for Economic Education, Inc., Irvington-on-Hudson, New York, 1985. god.

primarno misli na one biološke, jednakost postuliraju kao jednakost u pravu, odnosno, jednakost pred zakonom. Ideal jednakosti ipak ne uživa jedinstveno razumijevanje pa time ni jednak status u društveni znanostima. Upravo je ideal jednakosti, onakav kako ga razumije i konstruira liberalizam, izvor i najčešći predmet snažnih prigovora kritičara filozofije liberalizma. Razlika dolazi do izražaja u granicama jednakosti. Područje u kojem liberali odriču mogućnost ostvarenja jednakost jeste područje materijalnog bogatstva, odnosno, mogućnost da svi imaju jednako. Svi smo, dakle, jednaki u osnovnim pravima i pred zakonom ali svi ne prihodujemo jednako niti možemo imati jednako. Utoliko pitanje jednakosti stoji u uzročno – posljedičnoj vezi s još jednim pitanjem privatnog vlasništva, koje se ne može istrgnuti iz ukupne liberalne filozofije niti bez njega ista može biti razumljiva. Odnos liberalizma prema ekonomskoj, odnosno, privrednoj dimenziji društvenih odnosa od početka se ogleda u nespornom statusu koji privatno vlasništvo uživa u liberalnom učenju. Pitanje vlasništva i privrednih interakcija na kojima određeno društvo ima funkcionirati i razvijati se, nalazi svoje mjesto u radovima mislilaca koji su prepoznati kao začetnici i utemeljivači liberalnog učenja. Tako kod L. de Montesquieua trgovina zauzima mjesto ključnog faktora mira i rušenja predrasuda jer onaj ko uspješno trguje, logično, rijetko ratuje. Jednaku pažnju pitanjima vlasništva posvećuju i drugi autori te će tek „(...) uviranjem političke ideologije u gospodarstvenu zbiljnost do kraja biti razotkriven ustroj cijelog liberalističkog sustava, ali i njegove krajnje posljedice.“²⁶ Još izraženije taj odnos oslikava von Mises prema kojem se ukupno učenje liberalizma, kada bi to trebalo učiniti jednom rječju, može opisati pojmom vlasništva, pri čemu, naravno, misli na privatno vlasništvo.²⁷

Multikulturalizam

Pojam multikulturalizma javlja se u terminologiji društvenih i humanističkih nauka šezdesetih godina 20. stoljeća. U određenju sadržaja multikulturalizma značajan izazov predstavlja zbrka koju proizvode različiti pristupi i viđenja pojma i koncepta koji predstavlja ili treba da predstavlja. Različiti pristup zauzimaju, naime, i zagovornici i oponenti kroz cijelu lepezu definicija u kojima se multikulturalizam određuje i pozicionira od ideje, koncepta, programa, političke teorije sve do općeg poziva na dijalog ili multikulturalizma kao perspektive. Treba svakako napomenuti kako mnoštvo definicija multikulturalizma nije odraz tek neslaganja o imenovanju jednog programa. Naprotiv, jedan od razloga za zbrku oko

²⁶ J. Jukić, Kršćanstvo i liberalizam, Društvena istraživanja, god. 4, 6:885-910, 1995. god.

²⁷ L. Von Mises, ibid.

termina leži upravo u činjenici da različiti autori (ovdje mislimo, naravno, o zagovornicima ideje) u pojmu multikulturalizma nude i podrazumijevaju katkada i znatno različite ideje, teze i programe konkretizacije, na osnovu čega se i govori o tipologiji multikulturalizma.²⁸ Tako Christine Inglis multikulturalizam razumije kao demokratsku reakciju politike na raznolikosti koja se u društvu javlja na socijalnim i kulturnim osnovama.²⁹ Slično određenje multikulturalizma nudi i Joseph Raz, značajni suvremeni filozof prava i politike, koji u multikulturalizmu vidi politiku koja činjenici različitosti odgovara potvrdnim odgovorom, odnosno, raličitostima odgovara sa – da.³⁰ Bikhu Parekh³¹ (2000.) multikulturalizam vidi primarno kao platformu za kulturni dijalog. Na tragu spomenutog autora, teoretičara multikulturalizma, valjalo bi razlikovati pojmove multikulturalnog i multikulturalističkog. Dok se prvi odnosi na ništa više do empirijski provjerljivu činjenicu postojanja kulturne raznolikosti u određenoj zemlji, drugi pojam nadaje se u značenju aktivnog odnosa kreatora političkih odluka na političkoj, normativnoj i ideološkoj ravni. Pojam multikulturalizma misli se i kao politika u okviru filozofije liberalizma koja nastoji postići najbolji mogući položaj za različitosti vjerskog, kulturnog ili etničkog utemeljenja uz stabilan i moralno odbranljiv način, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi.³² Osim određenja koja se vrijednosno mogu svrstati kao neutralna ili pozitivna postoji i niz promišljanja koja multikulturalizam, u vrijednosnom smislu, barem u negovim normativnim dimenzijama, određuju negativno. Tako Christian Joppke „drži da je multikulturalizam inherentno kontradiktoran, kako u konceptualnom, tako i u političkom smislu.“³³ Za A.J. Schmidta, koji prihvaća značaj i potrebu multikulturalnog obrazovanja, multikulturalizam nije prihvatljiv jer se radi o drugačijem, dominantno ideološkom konceptu i orijentaciji³⁴. Najznačajniji liberalni kritičar multikulturalizma Brian Barry multikulturalizam određuje kao antiprosvjetiteljski i antiuniverzalistički, videću u njemu posebnu zamku koja dolazi do izražaja u prijenosu javnih funkcija na

²⁸ Više o tipologiji ili klasifikaciji multikulturalizma u: Mesić, Milan, *Multikulturalizam – društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2006. godine.

²⁹ C. Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, Management of Social Transformations (MOST) – UNESCO, Policy Paper, No. 4:1 – 41., 2003. god.

³⁰ P. Loobuyck, *Liberal multiculturalism: A defence of liberal multicultural measures without minority rights*, *Ethnicities* (5) 1: 108-123, 2011. god.

³¹ B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism*, Cultural Diversity and Political Theory, Palgrave, Nwe York, 2000. god.

³² Ibid.

³³ M. Mesić, *Multikulturalizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2006. god., str. 64.

³⁴ Ibid, str. 159.

manjinske grupe.³⁵ Valja naglasiti kako ovdje svakako nisu ni izbliza iscrpljena teorijska određenja multikulturalizma. Takav cilj, ako je uopće ostvariv, zahtijevao bi mnogo više prostora ali i drugačiju koncepciju, od onoga što se ovim radom želi ponuditi. Pored različitih konceptualnih određenja, pri razmatranju pojma multikulturalizma, valja imati na umu kako isti različite konotacije dobiva i stavljanjem u teritorijalni ali i vremenski kontekst. U većoj ili manjoj mjeri, različito se pod multikulturalizmom misli u SAD-u i na evropskom kontinentu, prvenstveno zemljama zapadne Evrope. Will Kymlicka, jedan od najistaknutijih zastupnika i teoretičara ideje multikulturalizma, posebno naglašava kako se pojam ne može svesti na prostu definiciju i da pojednostavljivanje može značiti samo krivi trag u razumijevanju ukupne ideje i njenih intencija. Tako se, primjera radi, pod ovim pojmom u Južnoj Africi, mislilo na institucije, odnosno, njihovu odvojenost u sramnom režimu, koji povijest pamti kao aparthejd.³⁶ S druge strane, tim pojmom (multikulturalizmom) označava se službena politika Kanade na području uređenja međuetničkih odnosa³⁷ Svakako je dakle riječ o fenomenu čiji „(...) raspon mogućih određenja je teško odrediti.“³⁸ Mogli bismo dodati kako ta činjenica, širina i nesvodljivost multikulturalizma na školske definicije, odražava njegovu važnost i širinu u promišljanju savremenih pitanja društvenih odnosa.

Dok se pojmovni aparat liberalizma izlaže kroz pojmove slobode, individue, jednakosti, dotle se multikulturalizam naglašeno bavi pitanjima identiteta, kulture, zajednice, pravde. Može se ustvrditi i kako multikulturalizam osnovne teme liberalizma ne mijenja ali im svakako prilazi iz novih perspektiva i proširuje ih. Stoga se nameće značajnim razmotriti makar u naznakama pojmove identiteta, kulture i zajednice, odnosno, pripadanosti u njihovoj značenjskoj i hermeneutičkoj raznolikosti.

Identitet

Pojam identiteta u sebi prelama ključna ontološka, logička, epistemološka i etička pitanja i kao takav jedna je od centralnih tema zapadne filozofije. Pojam identiteta, koji se nalazi u širokoj upotrebi u teorijskim analizama i empirijskim istraživanjima, i obuhvata dilemu sebstva, u kojoj se (dilemi) nastoje objasniti

³⁵ B. Barry, *Kultura i jednakost*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006. god., str. 105.

³⁶ M. Mesić, *ibid*, str. 62.

³⁷ *Ibid*.

³⁸ *Ibid*.

proturječnosti koje nameće život u društvu koje se nalazi u stalnim promjenama. U širokom značenjskom polju identitet podrazumijeva „prostorno-vremenski kontinuitet, koji se sastoji od dosljednosti bitnih značajki u jedinici vremena i prostora (...) i od fizičke granice koja pokazuje da se radi o jednom entitetu unatoč mogućim promjenama.“³⁹ Drugim riječima, u deskriptivnom smislu, identitet se može odrediti kao osjećaj vlastite (pojedinačne) osobnosti i kao osjećaj pripadnosti nekoj od društvenih grupa. „Ono što mislimo o sebi tvori naš samoidentitet (...) dok očekivanja i mišljenja drugih tvore naš socijalni identitet.“⁴⁰ U savremenim razmatranjima identiteta moguće je definirati dvije koncepcije ovog pojma. Jedna podrazumijeva postojanu strukturu koja se prepoznaje u osobnosti pojedinca ili grupnom pamćenju. U prvoj koncepciji riječ je o statičnoj ili trajnijoj koncepciji identiteta i samorazumijevanja. Druga koncepcija označava se kao proces koji se realizira u nizu interakcija čiji je pojedinac dio, odnosno, u koje je uključen. Susret dviju koncepcija vodi konceptualizaciji kulturnog identiteta koji je najprije shvaćen kao dimenzija koja utječe na individualno ponašanje da bi kasnije svoj izraz našao u pojmu društvenog identiteta.

Kultura

Pojam kulture nije samorazumljiv pojam i uključuje različite interpretacije. S jedne strane pod kulturom se podrazumijeva viša sfera ljudske egzistencije koja uključuje nauku, filozofiju, umjetnost, jezik, religiju, moral i običaje te se naziva i duhovnom kulturom. S druge strane tako shvaćene kulture stoji pojam civilizacije koji u sebi sadrži tehnologiju, građevine i sredstva za proizvodnju, odnosno, dimenzija materijalne kulture. Prema drugom mišljenju, opet, pojmovi kulture i civilizacije predstavljaju sinonime. Pojam civilizacije javlja se na Zapadu, u vrijeme prosvjetiteljstva, kao termin kojim se željelo ukazati na jasnu razliku između evropskih i neevropskih, „primitivnih“ naroda, odnosno, njihovih kultura. U tom smislu, pojmom civilizacije željelo se kvalitativno evropsku kulturu i svjetonazor uopće, označiti kao superiorne u odnosu na druge koje je tek trebalo civilizirati.⁴¹ To je jedno poimanje i određenje civilizacije. Ona se može odrediti i kao „(...) onu

³⁹ R. Raunić, Politika identiteta i demokratska pravednost, Filozofska istraživanja, god. 31, 4:719-734, 2011. god.

⁴⁰ R. Kalanj, Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje, Socijalna ekologija Zagreb, Vol. 12, 1-2:47-68, 2003. god.

⁴¹ M. Savić, Hermeneutika i interkulturalno sporazumijevanje u epohi globalizacije, Filozofija i društvo, 2:3-29, 2011. god.

kulturu koja ima kontinuitet u prostoru i vremenu, a čiji proizvodi imaju opću vrijednost, pa je povezana s tehničkim proizvodima potrebnim za ljudski opstanak, a i s društvenim procesima. Kultura je sve što nije proizvela priroda nego čovjek, a civilizacija sve ono što je različitim kulturama zajedničko.⁴² Kultura se, dalje, može odrediti kao „ukupnost tvorevina i načina života koje je neki narod iznašao da služe samom životu protumačenom na samosvojan način“.⁴³ Ovdje nas upravo zanima kultura u svom najširem značenju, u smislu ukupnih duhovnih i materijalnih činilaca koji u vremenu i prostoru formiraju specifičnosti neke grupe/zajednice i pojedinca u njoj. Drugim riječima, zanima nas kultura kao struktura materijalnih, socijalnih i duhovnih dimenzija. Takvo razumijevanje kulture nesumnjivo je na tragu Marcuseovog (Herbert Marcuse) shvaćanja koji kulturu određuje kao „(...) proces humanizacije, okarakteriziran kolektivnim naporom da se očuva ljudski život, zaustavi borba za egzistenciju ili da se ona održava u granicama koje je moguće kontrolirati, da se učvrsti proizvodna organizacija društva, razviju duhovne sposobnosti ljudi i smanje i sublimiraju agresije, nasilje i bijeda.“⁴⁴ Kultura i identitet zajedno tvore sintagmu kulturni identitet. Nije teško odgonetnuti kako je riječ o identitetu na čije formiranje znatno, čak presudno, utječu kultura, kulturno članstvo i pripadanje. Utoliko je kod kulturnog identiteta riječ o kolektivističkoj dimenziji kulture, nasuprot individualističkoj dimenziji. Navedene dimenzije kulture odražavaju razine do kojih „ljudi u društvu radije djeluju kao individue, nego li kao članovi grupa, odnosno, razinu povezanosti, na način da individualizam predstavlja slabu povezanost između pojedinaca pri čemu se svako brine za sebe i neposrednu okolinu, a kolektivizam predstavlja integriranost u grupu i prednost grupnih ciljeva pred individualnim.“⁴⁵ Na tom tragu je i podjela na „zapadne kulture“ kao individualističke i „istočne kulture“ kao kolektivističke. Razlike između individualistički i kolektivistički orijentiranih kultura značajne su i kao odraz institucionalnih i ideoloških razlika, koje se temelje na pravnoj kulturi zapadnih društava „koja stavljaju jak naglasak na prava, slobodu i jednakost pojedinca“, s jedne strane, i kolektivističkim kulturama „koje su sklonije tradicionalnim i religijskim normama pri rješavanju obiteljskih sporova, a manje sklone državnoj regulaciji.“⁴⁶

⁴² I. Cifrić, Imperij ili zajednica? Homogenizacija i raznolikost kultura u kontekstu globalizacije i identiteta, Društvena istraživanja, Zagreb, god. 17, 4-5:773-797, 2008. god.

⁴³ M. Savić, *ibid.*

⁴⁴ H. Marcuse, Kultura i društvo, BIGZ, Beograd, 1977. god.

⁴⁵ R. Jeknić, Sistemske i kulturne razlike, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 44, 1:119-135, 2007. god.

⁴⁶ *Ibid.*

Pojmovi identiteta i kulture doživljavaju svoju ekspanziju u globalizacijskim procesima, koji bude interes za probleme koji nastaju iz različitih razumijevanja i tumačenja koji se u vezi ovih pojmova (identiteta, kulture) i njihovih izvedenica (kulturni identitet, politike identiteta, kulturna dominacija, kulturni imperijalizam) javljaju. Kultura zauzima značajno mjesto u Fukuyaminoj tezi o kraju povijesti. Fukuyama, naime, kulturu definira kao „naslijeđe etničkih običaja“, u kojoj se (kulturi) razvija povjerenje kao njeno temeljno obilježje, pri čemu stepen povjerenja određuje kao osnovni uzrok ekonomske efikasnosti, na način da su ekonomski najefikasnije one države u kojima je među pojedincima razvijen najveći stepen povjerenja⁴⁷ Takvo argumentiranje koje društvene odnose ocjenjuje isključivo ili najprije kroz kriterij efikasnosti, odnosno, uspješnosti u potpunosti je u skladu s Fukuyaminim stavom da je liberalizam daleko najbolji model uređenja društvenih institucija te da je kao takav predodređen za globalni uspjeh kojem će svi težiti.

Iz navedenih razmatranja identiteta i kulture moguće je razaznati obrise mjesta koje u mišljenju zastupnika multikulturalizma zauzima kulturno članstvo, odnosno pripadanje različitim kolektivitetima (vjerskim, etničkim, spolnim). Iz toga proizlaze i stavovi o potrebi prepoznavanja njihovog statusa i, posljedično, prava koja pripadnici tih grupa uživaju ili treba da uživaju. U tom kontekstu, u govoru o izjednačavanju početnih pozicija u mogućnostima, jasno se razaznaje i govor o pravdi kojoj multikulturalisti pristupaju s posebnom pažnjom, ne suprotstavljajući je konceptu dobra. Nasuprot Rawlsovom favoriziranju ispravnog nad dobrim, ovdje je riječ o pokušaju definiranja zajedničkih ciljeva ispravnog i dobrog.

Liberalna država i kulturni pluralizam

Država nije jedini ali nakon renesanse radi se svakako o dominirajućem obliku političkog organiziranja⁴⁸ i isključivom konstituentu mašinerije prinude.⁴⁹ Centralizacija vlasti i monopol nad mašinerijom prinude, međutim, tek su jedna dimenzija moderne države. U *modernizacijskom procesu* država i u njoj otjelovljena politička moć, legitimirana je narodnim suverenitetom i sekularizacijom pozicije autoriteta, nasuprot apsolutnoj moći vladara i povlasticama koje su uživali staleži.

⁴⁷ F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, zagreb, 1994. god.

⁴⁸ S. Petkovska, *Demokratija i politika razlike – kroz prizmu aktuelnog stanja*, *Filozofija i društvo* 3: 95-119, 2011. god.

⁴⁹ F. Neumann, *Vladavina prava: politička teorija i pravni sistem u modernom društvu*, „Filip Višnjić“ Beograd, 2002. god.

Tako su zastupanje demokratskih i liberalnih načela u konstituiranju moderne države i društva dio istog procesa.⁵⁰ Moderna država, u duhu liberalne teorije u kojoj je utemeljena i iz koje se razvija, svoje mehanizme koristila je dugo s ciljem kulturne homogenizacije, prema kojoj je jedinstvo homogenost, a jednakost uniformnost. Ozbiljenje je to liberalnih načela prema kojima je sloboda individue osnovni kriterij za vrednovanje svih društvenih institucija, samo društvo nije ništa drugo do prosti zbir jedinki, liberalna država je „noćni čuvar“ ili država „slijepa za razlike“. Liberalna država treba da djeluje ignorirajući sve razlike među građanima bez obzira radilo se o vjerskim, etničkim, tradicijskim pripadnostima, pa i razlikama u ekonomskom položaju. Promjene državnih oblika i uređenja odvijaju se paralelno s nastankom i razvojem liberalizma. Riječ je o uzajamnim odnosima u kojima, s jedne strane, moderna država svoje idejne izvore nalazi u filozofiji liberalizma dok se, s druge strane, konkretizacija načela i zahtjeva liberalizma događa u okviru nove, liberalne, države. U tome leži paradoksalno svojstvo liberalizma koji, s jedne strane, predstavlja političku teoriju, ideologiju i utopiju, a s druge strane, ujedno i politički pokret u smislu da nastoji praktično aplicirati i realizirati liberalna načela.⁵¹

Liberalna država je politička organizacija s kojom počinje modifikacija klasičnih koncepcija neograničenog državnog suvereniteta, njenim zamjenjivanjem idejama narodne ili, preciznije, građanske suverenosti, koji implicira ne neko najviše i apsolutno, hijerarhijski utemeljeno središte svima nadređene vlasti, već ideju horizontalne, ograničene i kontrolirane suverenosti u smislu sposobne i efikasne vlade koja uvijek radi u granicama prava, odnosno ustava. U tom smislu je liberalna država onaj tip države koji teži minimalnom uplitanju u privredu i društvo, država koja djeluje na načelu *laissez faire*, dakle na očekivanjima maksimalne društvene i tržišne samoregulacije. Liberali su stoga tradicionalno sumnjičavi prema svakoj državi. Oni ne vjeruju državi, vladi ili bilo kom kolektivnom subjektu koji želi da vlada, stavljajući u drugi plan individuu, uvjereni da država može jednostavno da prekorači polje zagarantirane slobode, kojoj treba da služi. Neki filozofi slobode, poput Murraya Rothbarda (radikalni libertarijanac ili anarhokapitalista, kako sam sebe naziva) smatraju da ona čak i ne treba da postoji, da smo mi zapravo samo dobro „naviknuti“ na ovu instituciju, jer se već svojim rođenjem zatičemo u državi i da je ona samo povijesna konstrukcija, proizvod povijesnih događaja a ne nešto što je po sebi nužno ili prirodno i što je *a priori* potrebno radi zaštite i očuvanja pojedinaca

⁵⁰ M. Podunavac, *Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu 2007.:82-98, 2007. god.

⁵¹ D. Rodin, *Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije*, Politička misao, God. XLIV, 4:3-16, 2007. god.

i njihove slobode.⁵² Savremena slika svijeta, slika multikulturalnih društava, svjedoči o potrebi redefiniranja klasičnih liberalnih polazišta o individui, društvu, identitetu i državi. Kulturna pluralnost, na koju se referira i iz koje proizlazi ideja multikulturalizma, povlači za sobom, neminovno, mnoga pitanja: Ko sam ja? Ko su Drugi? Kome pripadama ja, a kome Drugi? Može li se potisnuti etnocentričnost i prihvatiti i uvažiti drugog i drugačijeg? (Čačić-Kumpes, 2004.).⁵³ Ovo su, naravno, tek neka pitanja koja se promišljaju u diskursu multikulturalizma, koji razmatra ukupnost manjinskih pitanja, koja uveliko prelaze etničke kriterije diferenciranja. Problemi suživota različitih identiteta, utemeljenih na vjerskom, kulturnom, tradicionalnom, jezičkom kriteriju, kao i problemi koji proističu iz migracijskih procesa, osvajanja, razvoja države i ljudskih prava, stoljećima su prisutni u društvenim odnosima. Multikulturalna ideja javlja se, nakon asimilacijskog i diferencijalističkog, kao treći model ili treća opcija u pristupu tim pitanjima, kroz stav da potpuna inkorporacija u društvo ne znači ili ne treba da znači odricanje od vlastite posebnosti, odnosno, bilo koje dimenzije identiteta. Drugim riječima, vlastita posebnost i puna participacija u širem društvu ne isključuju jedna drugu. Multikulturalizam se razvija na tezi da je čovjek ne samo prirodno već i kulturno biće. Iz perspektive individue to znači da ja ne odlučujem niti mogu odlučivati neopterećen svojim kulturnim članstvima. Moje odluke obojene su, dakle, i mojim etničkim, vjerskim, jezičkim, polnim i svim drugim pripadnostima koja su dio mog ukupnog identiteta. Multikulturalna društva, koja su preživjela nastojanja kulturne homogenizacije, kojoj je moderna država-nacija nedvojbeno stremila, prilog su tezi o kulturnoj ukorijenjenosti čovjeka. Multikulturalnost na deskriptivnoj razini naprosto je činjenica suvremenog svijeta.⁵⁴ No, multikulturalizam putem zahtjeva za priznavanje posebnih grupnih/kolektivnih/kulturnih prava prerasta u problem, odnosno, dilemu u normativnom diskursu. Ti zahtjevi posebno su dramatični u državama zapadne liberalne tradicije. Može se, svakako, govoriti kako je kulturni pluralizam svojstven upravo zapadnim državama liberalnog tipa. Prerastanje, međutim, multikulturalnosti (deskriptivne) u multikulturalizam kao normativni izraz težnji, dovodi zapadnu liberalnu državu i politički liberalizam u delikatnu poziciju. S jedne strane nalaze se individualizam, autonomija i sloboda pojedinca izraženi u idejama klasičnih ljudskih prava i univerzalnog građanstva koje stoje u

⁵² M. Rothbard, *Ethics of Liberty*, New York University Press, New York, 2003. god.

⁵³ J. Čačić-Kumpes, *Politika reguliranja kulturne i etničke raznolikosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi, Migracijske i etničke teme*, (20) 2-3: 143-159, 2004. god.

⁵⁴ E. Kulenović, *Neutralnost države: sukob neutralnosti načela i neutralnosti javnih politika*, *Politička misao*, XXXIX 3: 42-59, 2002. god.

temeljima liberalne države. S druge, pak, strane, usljed niza značajnih povijesnih događaja i procesa (postkolonijalizam, slom komunizma, migracije izazvane ekonomskim ali i sigurnosnim motivima, globalizacija) ista ta država suočena je sa stalnim porastom zahtjeva za priznanje posebnih kolektivnih ili kulturnih prava. Ideja univerzalnog građanstva nije ništa drugo do pokušaj da se obezbijedi zajednički identitet slobodnih pojedinaca liberalne države, kao garant stabilnosti političke zajednice. Ideja dominantne kulture znači da je individui unaprijed određena dimenzija identiteta, najpogodnija za potpuno učešće u društvenim procesima, odnosno, onaj dio identiteta koji ne kvari sliku univerzalnog građanstva. Drugi identiteti te individue namijenjeni su za privatnu „konzumaciju“.⁵⁵ Šta je onda sa slobodom izbora i konceptom u kojem je izbor moguće mijenjati zarad vlastitog dobra? U kakvoj je poziciji pojedinac koji ne prihvća ponuđeni okvir dominantne kulture? Tako shvaćena kultura, kao statičan, homogen sistem vrijednosti postala je, blago rečeno, prevaziđena ali i zloupotrijebljena u kolonijalne svrhe. Ne živimo više (ako smo ikada i živjeli) u svijetu rascjepkanih nacionalnih kultura/država. On se (svijet) danas nadaje kao multikulturalan, u kojem nije moguće povlačiti linije razdvajanja kulturnih entiteta. Na tragu tih promišljanja, ideja multikulturalizma na prvo mjesto stavlja zahtjev za redefiniranjem kulture i uvažavanjem značaja kulturnog članstva za upotpunjeni identitet svake individue. To ne znači nejednak odnos ili preferiranje određene kulture. To znači, prema multikulturalistima, da je svačiji izbor jednako važan i da ga je kao takvog potrebno uvažavati. Kultura od predmeta analize prerasta u glavno kognitivno sredstvo razumijevanja ukupnih društvenih interakcija savremenog svijeta, a to znači i sredstvo spoznaje i razumijevanja sebe i drugoga.⁵⁶

Liberalni multikulturalizam kao pokušaj nadgradnje

U tipologiji multikulturalizma značajno mjesto zauzimaju formulacije W. Kymlicke. Njegov model nastoji multikulturalizam u svojoj normativnoj dimenziji utemeljiti u duhu političke filozofije liberalizma, a značajan je kao pokušaj sinteze u dijalektičkom odnosu liberalnog učenja i zahtjeva za kulturnim pravima. Takav pokušaj Kymlicka postulira osebujnom idejom *liberalnog multikulturalizma*.

⁵⁵ M. Brčić, Kulturni pluralizam i pravednost u recepciji Willa Kymlicke, Filozofska istraživanja, (28) 1: 49-61, 2008. god.

⁵⁶ I. Gačanović, Kultura i identitet kao politički neizbežni koncepti: Preludijum za prilagođavanje antropološke debate o multikulturalizmu političkoj realnosti, Čemu (9) 18-19: 230-251, 2010. god.

U njegovom formiranju i artikulaciji posebno kontroverzno stajalište zauzima teza o multikulturalizmu kao nastavku ili nadgradnji na klasično liberalno naslijeđe. Nije sporno, prema njemu, zadržati izvorni liberalni stav prema fundamentalnim slobodama i ljudskim pravima. Ono što se iz te perspektive, međutim, nadaje kao problem jesu očiti i sveprisutni problemi uvjetovani manjinskom pozicijom. Na tom tragu nastoji se senzibilizirati i redefinirati stav ortodoksnog liberalizma o mogućem utemeljenju grupno manjinskih prava. Drugim riječima, Kymlicka nudi teoriju prema kojoj manjinska prava nisu suprotnost liberalnom viđenju ljudskih prava, odnosno, kako njihovo priznanje ne podrazumijeva podrivanje izvornog liberalnog koncepta. Svoju teoriju izvodi iz slobode izbora u oblikovanju vlastitog života, a kulturno članstvo pruža nam smislene opcije za ostvarenje izvršenog izbora i organizaciju života. Takav koncept manjinskih prava nije u suprotnosti, štaviše, dosljedno je slobodi i autonomiji pojedinaca.⁵⁷ Na tome temelji uvjerenje da bi liberalne teorije trebale imati na umu kulturnu pripadnost. U suprotnom, ako manjinske kulture nisu priznate, u smislu političke podrške, te kulture, odnosno, njihovi pripadnici nemaju jednaku mogućnost integracija u društvene odnose i procese. U tom smislu, multikulturalizam je poziv na novi pristup i priznavanje manjinskih kultura kako bi se izjednačile početne pozicije i postigla suštinska jednakost šansi, a to znači i da smo korak bliže ostvarenju pravde i pravednijih odnosa, kojih nema bez dobra drugoga. Država je, dalje tvrdi Kymlicka, dužna upravo poštujući načelo jednakosti, pomoći manjinske zajednice jer se nalaze u nejednakom položaju u odnosu na većinsku kulturu. Uvažavanje razlika bit je jednakosti, a grupno-diferencirana prava naprosto su potreba kako bi se te razlike i normativno uvažile, odnosno, zaštitile. Multikulturalizam je napor za dalji razvoj liberalne teorije pravednosti i postaje opasno nastaviti ga, kao takvog, predviđati (Šarčević, 2003:582).⁵⁸ Prema Habermasu ne postoji logički antagonizam na relaciji ispravno shvaćenih individualnih prava i osjetljivosti na kulturne razlike.⁵⁹ Uz globalizaciju, multikulturalizam danas predstavlja neizbježan diskurs razumijevanja savremenog društva, noseći u sebi i naznake nove sinkretističke svjetske kulture.⁶⁰

⁵⁷ V. Stanković-Pejnović, Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma, *Migracijske i etničke teme* (26), 2: 169-189, 2010. god.

⁵⁸ A. Šarčević, *Politička filozofija i multikulturalni svijet...*, Svjetlost, Sarajevo, 2003. god.

⁵⁹ V. Stanković-Pejnović, *ibid.*

⁶⁰ M. Mesić, *ibid.*

ZAKLJUČAK

Liberalizam i multikulturalizam nalaze se u nadasve složenom odnosu u kojem isprepliću stavove i argumentacijske linije o temeljnim pitanjima vrijednosnog, odnosno, svjetonazorskog pluralizma kao činjenice suvremenog svijeta. Ovdje, ukratko, valja još jednom napomenuti kako se radi o složenoj, multidisciplinarnoj, globalnoj i svakako aktuelnoj raspravi. Njena aktuelnost podrazumijeva nove dileme, pitanja i zahtjeve koji se, praktično, javljaju na svakodnevnoj bazi. Čak i stavovi izrečeni ranije doživljavaju nove interpretacije. Zato će i spominjani Bikhu Parekh navesti, kao jedan od motiva za vlastito istraživanje i angažman u polju multikulturalizma, da iako je sve rečeno, nije još uvijek rečeno od strane svih. Kao jedan od zaključaka nameće se i stav kako je kod multikulturalizma teško ustanoviti jedinstvenu intelektualnu liniju, kakvu je moguće, prema Johnu Grayu, raspoznati kod liberalizma. Stoga se čini uputnim misliti njegove teorijske napore upravo iz nemogućnosti da ga se odredi jednostrano bilo kakvim poimanjem kulture. Tim zahtjevom još jednom se naglašava neophodnost širokog mišljenja kulturnih i različitosti uopće, čemu bi trebao udovoljiti i sam multikulturalizam kako bi stabilizirao sadržaj vlastitog pojma.

LITERATURA

Knjige:

Barry, Brian, 2006: *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Berlin, Isaiah, 2000: *Četiri eseja o slobodi*, Feral Tribune, Split

F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, zagreb, 1994. god.

Gaus F., Gerald, 2005: *The Place of Autonomy Within Liberalism*, u: *Autonomy and the Challenges to Liberalism* (ed. Christman John and Rogers Joel), Cambridge, Cambridge University Press

Gray, John, 1999: *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb

Heywood, Andrew, 2004: *Politika*, Clio, Beograd

Dželaludin Hodžić

Kolakowski, Leszek: Gdje su djeca liberalne filozofije, preveo Darko Polšek, dostupno na: <http://mudrac.ffzg.hr/~dpolsek/prijevodi.htm>

Kymlicka, Will, 2004: *Liberalizam, zajednica, kultura*, Deltakont, Zagreb

Kymlicka, Will, 2003: *Multikulturalno građanstvo – Liberalna teorija manjinskih prava*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Marcuse, Herbert (1977.): *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd

Mesić, Milan, 2006: *Multikulturalizam – društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb

Neumann, Franz, 2002: *Vladavina prava: politička teorija i pravni sistem u modernom društvu*, „Filip Višnjić“ Beograd

Parekh, Bikhu, 2000: *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Palgrave, New York

Puhovski Ž., Prpić I., Uzelac M. (ur.) 1990: *Leksikon temeljnih pojmova politike – abeceda demokracije*, Školska knjiga, Zagreb

Rothbard, Murray, 2003: *Ethics of Liberty*, New York University Press, New York

Ryan, Alan, 2007: *Liberalism*, u: *A Companion to Contemporary Political Philosophy* (ed. Robert E. Goodin, Philip Pettit and Thomas Pogge), Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton

Szabolcs, Pogonyi: *Liberalism and the Limits of Multiculturalism*, *Tischner Debates Online*, dostupno na www.erazm.uw.edu.pl

Šarčević, Abdulah, 2003: *Politička filozofija i multikulturalni svijet...*, Svjetlost, Sarajevo

von Mises, Ludwig (1985): *Liberalism – In The Classical Tradition*, Institute for Human Studies, Virginia, Cobden Press, San Francisco and Foundation for Economic Education, New York

Članci:

Brčić, Marita, 2006: Izvori liberalnog mišljenja u filozofiji Immanuela Kanta, *Filozofska istraživanja*, godina (26), 4:783-797

Brčić, Marita, 2008: Kulturni pluralizam i pravednost u recepciji Willa Kymlicke, *Filozofska istraživanja*, (28) 1: 49-61

Cifrić, Ivan (2008): Imperij ili zajednica? Homogenizacija i raznolikost kultura u kontekstu globalizacije i identiteta, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 17, 4-5:773-797

Cvijanović, Hrvoje, 2003: Rawlsova liberalna utopija, *Politička misao*, Vol XL, 1:62-71

Čačić-Kumpes Jadranka, 2004: Politika reguliranja kulturne i etničke raznolikosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi, *Migracijske i etničke teme*, (20) 2-3: 143-159

Gaćanović, Iva, 2010: Kultura i identitet kao politički neizbežni koncepti: Preludijum za prilagođavanje antropološke debate o multikulturalizmu političkoj realnosti, *Čemu* (9) 18-19: 230-251

Inglis, Christine 2003: Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity, *Management of Social Transformations (MOST) – UNESCO*, Policy Paper, No. 4:1 – 41.

Jeknić, Ranka (2007): Sistemske i kulturne razlike, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 44, 1/2007:119-135

Jukić, Jakov, 1995: Kršćanstvo i liberalizam, *Društvena istraživanja*, (4) 6:885-910

Kalanj, Rade, 2003: Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje, *Socijalna ekologija Zagreb*, Vol. 12, 1-2:47-68

Kulenović, Enes, 2002: Neutralnost države: sukob neutralnosti načela i neutralnosti javnih politika, *Politička misao*, XXXIX 3:42-59

Lohmann, Georg, 1999: „Kolektivna“ ljudska prava radi zaštite manjina, *Politička misao*, XXXVI 4:38-48

Loobuyck, Patrick, 2011: Liberal multiculturalism: A defence of liberal multicultural measures without minority rights, *Ethnicities* (5) 1:108-123

Oyserman, Daphna, Coon M. Heather, Kimmelmeier Markus, 2002: Rethinking Individualism and Collectivism: Evaluation of Theoretical Assumptins and Meta-Analyses, *Psychological Bulletin*, Vol. 128, 1:3-72

Petkovska, Sanja, 2011: Demokratija i politika razlike – kroz prizmu aktuelnog stanja, *Filozofija i društvo* 3/2011: 95-119

Podunavac, Milan, 2007: Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu* 2007.:82-98

Puzić, Saša, 2004: Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije, *Politička misao*, XLI 4:59-71

Radić, Stjepan, 2011: Individualizam kao čovjekovo egzistencijalno uporište: filozofijsko-teorijsko razmatranje individualizma s pripadajućim mu posljedicama, *Bogoslouska smotra*, (81) 3:537-558

Raunić, Raul, 2011: Politika identiteta i demokratska pravednost, *Filozofska istraživanja*, god. 31, 4:719-734

Rodin, Davor 2007: Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije, *Politička misao*, God. XLIV, 4:3-16

Stanković-Pejnović, Vesna, 2010: Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma, *Migracijske i etničke teme* (26), 2: 169-189

Stanković-Pejnović, Vesna (2011): Sloboda, liberalizam i multikulturalizam, *Filozofija i društvo*, 2:191 - 214

Waldron, Jeremy (1987): Theoretical Foundations of Liberalism, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 37, No. 147:127-150, dostupno na www.jstor.org

Od globalnih strukturalnih promjena ka novom konceptu suvereniteta

From Global Structural Changes to a New Concept of Sovereignty

Profesor Nedžad Bašić, PhD

Human Rights Conflict Prevention Centre

Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću

nedžad.basic@pravnofakultet.ba

Sažetak: *Ekonomska globalizacija, koja po najraširenijem određenju obuhvata globalno kretanje roba, usluga i kapitala, što uvjetuje nove oblike i sadržine organizacije proizvodnje koja sve više izrasta u novi oblik globalne proizvodnje za globalno tržište, nije u mogućnosti u potpunosti odrediti suštinu fenomena post-moderne globalizacije. Ono što danas čini proces globalizacije ekonomskim, političkim i kulturnim fenomenom jeste prije svega rapidan rast komunikacija, rapidan rast mreže network sistema globalnih institucija i rapidan rast participanata u globalnim komunikacijama. U procesu globalizacije odvijaju se strukturalne promjene u kojima država sve više gubi poziciju nužnog faktora globalnog proizvodnog procesa, što izrasta u određujuću odrednicu fenomena globalizacije krajem 20 stoljeća. Rast velikog broja međunarodnih vladinih organizacija (IGOs), međunarodnih nevladinih organizacija (INGOs), regionalnih organizacija (EU, Pacific Asia, NAFTA), dramatičan rast MNCs i transnacionalnih komercijalnih banaka, te stalni rast međusobnog multidimenzionalnog i multipliciranog komuniciranja između ovih organizacija, korporacija i vlada država, vodi ka „rekonfiguraciji političke moći“. Politička moć se sve više difuzira, s jedne strane, između nacionalnog i subnacionalnog nivoa, dok s druge strane, difuzija političke moći sve je evidentnija između nacionalne vlade i supranacionalnih institucija i organizacija. U ovom divergentnom procesu „rekonfiguracije političke moći“, dolazi i do sve izraženije transformacije moći države ka novim kompleksnim formama upravljanja u globalnim kompleksnim političkim procesima u kojima se koncept nacionalnog teritorijalno-političkog suvereniteta sve više transformira u koncept „globalnog institucionalnog suvereniteta“.*

Ključne riječi: *Globalne strukturalne promjene, globalne sistemske mreže, efekt prelijevanja, direktna strana ulaganja, geopolitički suverenitet, globalna proizvodnja, širenje državne vlasti, dezagregacija države, globalni institucionalni suverenitet, globalni sigurnosni problemi*

Historija članka

Dostavljen: 20.08.2013.

Prihvaćen: 15.01.2014.

Abstract: *Global movement of goods, services and capital, that causes the new forms of content and organization of production, that is increasingly growing into a new form of "global production for the global market", is not able to fully define the essence of phenomenon of globalization itself. What makes the process of globalization is particularly rapid growth of communications, rapid growth of global participants and rapid growth of network system of global institutions. In the process of globalization, with a new form of communication between the growing number of participants in global relations, the structural changes taking place in which the state is losing its global position of the necessary factors of global production process. The growth of a large number of international governmental organizations (IGOs), international non-governmental organizations (INGOs), regional organizations (EU, Asia Pacific, NAFTA), the dramatic growth of MNCs, and the steady growth of mutual multidimensional and multiplication communication between these organizations, creates a process to a "reconfiguration of political power." Political power has been increasingly disseminated, on the one side, between national and sub-national level, while on the other hand, the diffusion of political power is evident among national government and supranational institutions and organizations. In this divergent process of "reconfiguration of political power", the transformation of state's power has been turned up to a new complex forms of global governance in a complex political process in which the concept of national geo-political sovereignty has been increasingly transformed into the concept of "global-institutional-sovereignty."*

Keywords: *Global structural changes, global network system, spillover effect, foreign direct investment, geopolitical sovereignty, global production, diffusion of state power, disaggregation of state, global institutional sovereignty, global security issue*

JEL Classification: K10, K19, K40

Article History

Submitted: 20.08.2013.

Accepted: 15.01.2014.

UVOD

Kako razumjeti proces globalizacije, posljedice globalizacije i kako promatrati odnose u savremenoj međunarodnoj zajednici u eri globalizacije, središnja su pitanja za studente međunarodnih odnosa.

Globalizacije nije nov fenomen u razvoju ljudske zajednice. Ovo prije svega ako se ima u vidu da se globalizacija, kako u stručnoj terminologiji tako i u svakodnevnim komunikacijama, prvenstveno vezuje za razvoj međunarodne trgovine, investicija, razvoj svjetskog tržišta, međunarodnog transporta i komunikacija, što zasigurno nisu procesi novijeg datuma.¹ Ekonomska globalizacija, koja po najraširenijem odredjenju obuhvata globalno kretanje roba, usluga i kapitala, što uvjetuje nove oblike i sadržine organizacije proizvodnje koja sve više izrasta u novi oblik globalne proizvodnje za globalno tržište, nije u mogućnosti u potpunosti odrediti suštinu fenomena post-moderne globalizacije čije se odredjenje nužno vezuje za novi oblik globalne proizvodnje.² Ono što danas čini proces globalizacije ekonomskim, političkim, ekološkim i kulturnim fenomenom jeste prije svega rapidan rast komunikacija, rapidan rast network sistema globalnih institucija, rapidan rast participanata u globalnim komunikacijama, te sve izraženije kreiranje proizvodnog procesa kao globalnog oblika proizvodnje.³

¹ "Since the modern international trading system developed in the second half of the nineteenth century, there have been three major phases of rapid growth in international trade and investment..." (P. Hirst, "The Global Economy- Myths and Realities", *International Affairs*, 3/1997, p. 411).

² J. Sachs, "International Economics", "Unlocking the Mysteries of Globalization" *Foreign Policy*, 110/1998, p. 218.

³ "The issue is not how old globalism is, but rather how 'thin' or 'thick' it is at any given time. "'Thick' relations of globalization..., involve many relationships that are intensive as well as extensive: long distance flows that are large and continuous, effecting the lives of many people. The operation of global financial markets today, for instance, effect people from Peoria to Penang. Globalization is the process by which global become increasingly thick...The degree of thickness of globalism may be giving rise to three changes not just in degree but in kind: increased density of network, increased 'institutional velocity' and increased transnational participation." (R. O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., "Globalization: What's New? What's Not (And So What)", *Foreign Affairs*, Spring 2000, p. 108).

Stvaranje velikih lokalnih, regionalnih i transnacionalnih network sistema koji su međusobno globalno interlinkirani preko različitih oblika komunikacija između pojedinaca, grupa i zajednica, počev od kulturnih, jezičkih, profesionalnih, pa sve do vjerskih, kriminalnih, ekoloških i finansijskih, čini danas proces globalizacije intenzivnim multidisciplinarnim ekonomskim, ekološkim, finansijskim, političkim, i kulturnim mozaikom komunikacija, u kojem se odvijaju procesi dramatične transformacije međunarodne zajednice. U procesu globalizacije, gdje novi (masivni) oblik komunikacija između sve većeg broja particijanata u globalnim odnosima, odvijaju se strukturalne promjene u kojima država sve više gubi poziciju nužnog faktora globalnog proizvodnog procesa, što izrasta u centralnu odrednicu fenomena globalizacije krajem 20 stoljeća.⁴ Rast velikog broja međunarodnih vladinih organizacija (IGOs), međunarodnih nevladinih organizacija (INGOs), regionalnih organizacija (EU, Pacific Asia, NAFTA), dramatičan rast MNCs, te stalni rast međusobnog multidimenzionalnog i multipliciranog komuniciranja između ovih organizacija, korporacija i vlada država, vodi ka „rekonfiguraciji političke moći“. Politička moć se sve više difuzira, s jedne strane, između nacionalnog i subnacionalnog nivoa, dok s druge strane, difuzija političke moći sve je evidentnija između nacionalne vlade i supranacionalnih institucija i organizacija. U ovom divergentnom procesu „rekonfiguracije političke moći“, dolazi i do sve izraženije transformacije moći države ka novim kompleksnim formama upravljanja u globalnim procesima u kojima se koncept nacionalnog teritorijalno-političkog suvereniteta sve više transformira u koncept „globalnog funkcionalno institucionalnog suvereniteta“.

⁴ In both modern domestic political systems and the modern international system, the state has been the key structural arena within which collective action has been situated and undertaken, as well as exercising structural and relational power as an actor in its own right. However, the state is being not only eroded but also fundamentally transformed within a wider structural context. The international system is no longer simply a states system; rather it is becoming increasingly characterized by a plural and composite - or what I have elsewhere called "plurilateral" - structure.(1) This transformation has significant consequences for the logic of collective action. The word "globalization" often is used to represent this process of change. Globalization is neither uniform nor homogeneous; its boundaries are unclear and its constituent elements and multidimensional character have not as yet been adequately explored.(2) But by reshaping the structural context of rational choice itself, globalization transforms the ways that the basic rules of the game work in politics and international relations and alters the increasingly complex payoff matrices faced by actors in rationally evaluating their options. (P. G. Cerny, "Globalization and the Changing Logic of Collective Action," *International Organization*, Vol. 49, no. 4, Autumn 1995).

Proces globalizacije praćen je također sa visokim frekvencijama vjerske, socijalne i kulturne komunikacije, što kreira novi identitet i novi odnos pojedinca prema kulturi, naciji, politici⁵ što postupno stvara potrebu za novim globalnim institucijama koje bi bile sposobne rekonstruirati postojeće globalne podjele i izvršiti redistribuciju političke i ekonomske moći.⁶

Otuda ovako široko odredjenje procesa globalizacije, koji se najčešće vezuje za posljedice tehnološke revolucije, koja se posmatra kao proces mikro-ekonomskog razvoja, zahvata i procese međuzavisnosti između država, koji se determiniraju kao makro-politički proces, koji se odvija u komunikaciji između država, multinacionalnih korporacija i globalnih institucija i organizacija, kao određujućih subjekata suvremenih međunarodnih odnosa. Sa ovog aspekta odredjenja, proces „globalizacije“ ne bi se mogao posmatrati isključivo u formi ekonomskih, već isto tako i u formi političkih, kulturnih, ekoloških i vojnih globalnih komunikacija.⁷

Sa rastom međuzavisnosti između nacionalnih država, MNCs, međunarodnih monetarnih institucija, komercijalnih banaka i finansijskih grupa, suvremena globalizacija, koja je temeljena na tehnološkoj, ekonomskoj i informatičkoj revoluciji, izrasta u sistemski odnos koji je sposoban proizvesti tzv. "network effect", kreirajući novi lanac inovacija, kreiranje novih i širenje starih ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških veza međuzavisnosti u suvremenim međunarodnim odnosima. Nemogućnost države da individualno i nezavisno od

⁵ R.O. Keohane, J.S.Nye Jr, p. 107.

⁶ "The global nexus of multinational corporations and international financial institutions has accumulated vast power and influence at the expense of national capitalism and state agencies." R. L. Heilbroner in M.I T. Klaire, "The New Challenges to Global Security", Current History, April 1993, p. 156).

⁷ « In one way or another, discussions of globalization usually highlight the question of borders, i.e. the territorial demarcations of state jurisdictions, and associated issues of governance, economy, identity and community. Around this theme of borders one can distinguish three common understandings of the term 'globalization'. The first identifies globalization as an increase of cross-border relations. The second treats globalization as an increase of open-border relations. The third regards globalization as an increase of trans-border relations. Although these three notions overlap, they also have qualitatively different emphases. The third conception is the newest and offers the most distinctive and helpful insight into contemporary world affairs. Subsequent sections of this article will therefore build on the notion that globalization involves a growing transcendence of borders ». (J. A. Scholte, "International Affairs" (Royal Institute of International Affairs" 1944) Vol. 73, No. 3, Globalization and International Relations (Jul., 1997), p. 427-452.

drugih participanta odgovori na brojne izazove koji proizvodi „network effect“ čini je visoko motiviranom da uspostavlja odnose međuzavisnosti sa drugim participantima u globalnim odnosima, u cilju rješavanja sopstvenih izazova i problema.

"Network efekt" kreira novo globalno okruženje u kojem jedan događaj u jednom mjestu sa jednom dimenzijom može imati katalizatorski efekat na ekonomske, socijalne, kulturne ili vojne procese u drugim mjestima.⁸ U isto vrijeme to može imati kvalitetne implikacije na kreiranje međunarodnih režima /kao što su: General Agreement on Tariffs and Trade, the International Monetary Fund, World Trade Organisation –WTO, World Bank, UN, EU, / koji imaju veliki utjecaj na mogućnost rješavanja problema od interesa za državu, a koje ona sama ne može riješiti, što ima veliki efekat na dalji proces globalizacije. Ovaj odnos funkcionalne međuzavisnosti između temeljnih interesa države, dakako samog njenog preživljavanja, i supranacionalnih-globalnih institucija i organizacija, bez čega ne bi mogla biti rješavana pitanja globalne finansijske nestabilnosti, trgovine, nejednakosti, siromaštva, gladi, ili zaštite okoliša kao i globalne zaštite prava čovjeka, čini jedan od temeljnih pokretača procesa globalizacije, koji se sve više determinira u fokusu temeljnih preduvjeta opstanka čovječanstva.

Stvaranje globalnog, otvorenog i istovremeno kontroliranog tržišta kroz proces globalizacije, vodi koordiniranom stvaranju transnacionalnih normi međunarodne birokratije, koje se stvaraju u okviru međunarodnih organizacija i institucija: Međunarodnog monetarnog fonda /International Monetary Fund -IMF/, Evropske unije /EU/, Svjetske trgovinske organizacije /World Trade Organisation, WTO/, Svjetske banke (World Bank) i dr. Ovi globalni standardi i norme sve više bivaju prihvaćene od strane države čak kada su i u suprotnosti sa njenim kratkoročnim nacionalnim interesima.⁹ Država više nije u mogućnosti da obezbjedi sama sopstveno preživljavanje. Poseban vid globalizacije ostvaruje se kroz stvaranje tzv. industrijskih saveza /Industrial Alliances/ koji nude veću sposobnost pristupa potrebnim informacijama ili tehnologijama koje su nepristupačne na nacionalnom nivou.

Kroz ekonomsku, tehnološku, kulturnu i normativnu globalizaciju stvara se novi međunarodni poredak, koji traži novi koncept preživljavanja države, dakako i novi koncept suvereniteta države.

⁸ R.O. Keohane, J.S.Nye Jr, p. 109.

⁹ A. M. Slaughter, "The Real New Order", Foreign Affairs, November/December, 1997.

Globalne strukturalne promjene i globalna struktura međuzavisnosti

Profiliranje znanja kroz sistematsko mobiliziranje znanstvenog istraživanja koje je podržano od strane države za specifične, prije svega, za vojne namjene, bilo je vukuća snaga tehnološkog i ekonomskog razvoja međunarodne zajednice u 20. stoljeću. Promjene na tehnološkom i ekonomskom planu vidno su utjecale i na strukturu političkih procesa i političkih odnosa u međunarodnoj zajednici krajem prošlog stoljeća. U novoj svjetskoj ekonomiji međuzavisnost između članica međunarodne zajednice poprima novu strukturu i novu sadržinu. Neo-kolonijalizam kao oblik inkorporacije nerazvijenih zemalja u međunarodnu zajednicu ustupa mjesto globalnoj proizvodnji, međunarodnom tržištu, trgovini i međunarodnim financijama kroz čije mehanizme dolazi do novog oblika međuzavisnosti na globalnoj razini. Zahvaljujući ovim novim mehanizmima globalizacije i najsiromašnije zemlje svijeta aktivno su uključene u globalni sistem financija, trgovine i proizvodnje kao partneri na svjetskom tržištu. Uključivanjem ovih zemalja u proces globalizacije otvaraju se nove mogućnosti rasta i razvoja siromašnih zemalja ali isto tako i nove, rafinirane, metode marginaliziranja siromašnih, te proširivanje jaza između siromašnih i bogatih.¹⁰

Implementacijom novih tehnologija i novih tehnoloških procesa od strane MNCs dolazi do suštinskih promjena u investicionoj politici, trgovini i politici planiranja i razvoja. Novi tehnološki razvoj, prije svega razvoj mikroelektronskih sistema, otvara tendencije ka nižim osnovnim investicijama, obezbjeđuje maksimalne uštede repromaterijala, odnosno sirovina, pojednostavljuje mehanizam kontrole rada, smanjuje učesće živog rada, skraćuje prazan hod tehnoloških postrojenja, obezbjeđuje kraći period reprogramiranja proizvodnje što skraćuje period specijalizacije i povećava fleksibilnost proizvodnog procesa, čime se omogućuje proizvodnja u manjim serijama i time obezbjeđuje stabilnost kvalitete proizvoda i njihove prilagodljivosti potrošačkim zahtjevima.¹¹

¹⁰ Dugoročni trendovi razvoja pokazuju da se gap između najrazvijenijih i najsiromašnijih nacija produbljuje geometrijskom progresijom. U 1820. odnos između ovih zemalja iznosio je 3:1, u 1913. odnos je bio 11:1, u 1950. taj odnos je dosegao 35:1, da bi samo za narednih 13 godina iznosio 35:1., a 1992. odnos između najbogatijih i najsiromašnijih bio je 72:1 sa tendencijom daljeg produbljanja. (1999 Human Development Report, United Nations Development Programme). See also in J. Sachs, *International Economics: "Unlocking the Mysteries of Globalisation"*, *Foreign Policy* 110/1998, reprinted in P. O'Meara at all, "Globalisation and the Challenges of a New Century", Indiana University Press, 2000, p. 217).

¹¹ R. Kaplinski, "Micro-Electronic and the Third World", *Radical Science Journal*, 55/1981.

Kroz ove promjene koje su rezultat tehnološkog razvoja i djelovanja MNCs, kao određujućih oblika organizacije i upravljanja globalnim proizvodnim procesima, uspostavlja se nova struktura odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja, kao i nova struktura odnosa između rada i kapitala. U uvjetima kada su visokorazvijene zemlje obezbijedile viši stupanj tehnološke prednosti ispred nerazvijenih zemalja, strategija "liberalne ekonomije" sa ograničenjem slobodne konkurencije na globalnom tržištu izrasta u novi mehanizam produbljanja gapa između ove dvije grupe zemalja. U uvjetima globalne proizvodnje, položaju regije u kojoj se nalazi data zemlja, kao i historijski background razvoja te države, sve više dolazi do izražaja u kreiranju novog kompleksa nejednakog razvoja međunarodne zajednice.¹² Opći ekonomski rast bilježi se i u razvijenim i u nerazvijenim zemljama, sa različitim indeksom rasta zavisno o kojoj se regiji radi, što izrasta u poseban fenomen globalizacije. Ovaj fenomen različitog regionalnog indeksa rasta radja nove protivuriječnosti i uvodi svijet u nove još uvijek nerješive ekonomske, a odatle i u političke, kulturne i socijalne globalne probleme.¹³

U procesu globalizacije odnosi između razvijenih i nerazvijenih sve se više pomjeraju od odnosa u trgovini ka odnosima u proizvodnji, sa čime se i suštinski mijenja i sam odnos između razvijenih i nerazvijenih zemalja. U novom globalnom obliku proizvodnje odnos između proizvođača i potrošača je stubokom promjenjen. Globalni oblik proizvodnje nužno traži i obezbjedjenje novog oblika globalne potrošnje, što opet ima za pretpostavku obezbjedjenje nove potrošačke kulture što zahtjeva višu kupovnu moć potrošača, što traži i novi, dakako, viši životni standard i potrošača u nerazvijenim, perifernim zemljama, odnosno regijama. Traži se nova sadržina

¹² U 1820. godini gap između najbogatije i najsiromasnije ekonomije u svijetu iznosio 4:1, dok je u 1998. godini taj gap je iznosio čak 20:1.

¹³ The crucial puzzle for understanding today's vast inequalities, therefore, is to understand why different regions of the world have grown at different rates during the period of modern economic growth. Every region began the period in extreme poverty. Only one sixth of the world's population achieved high-income status through consistent economic growth. Another two thirds have risen to middle-income status with more modest rates of economic growth. One sixth of humanity is stuck in extreme poverty, with very low rates of economic growth during the whole period. First we must understand why growth rates differ over long periods of time so that we can identify the key ways to rise economic growth in today's lagging regions... The key fact of modern times is not the transfer of income from one region to another, by force or otherwise, but rather the overall increase in world income, but at different rate in different regions". (J. Sachs, 2005, "The End of Poverty", Penguin Books, p. 30-31).

obrazovanja, traži se novi državni welfare sistem u perifernim zemljama, stvara se novi socio-kulturni identitet koji nije više isključivo fiksiran za lokalni sistem vrijednosti i tradicionalne potrošačke navike. Svijet postaje sve više funkcionalno medjuzavisniji. Efekt globalne proizvodnje dramatično transformira lokalnog perifernog potrošača u veoma značajnog partnera u globalnom procesu proizvodnje.

Razvoj novih tehnologija znatno je podigao značaj intra-korporacijske suradnje posebno u mikroelektronici, kompjuterskoj industriji, telekomunikacijama, biotehnologiji, hemiji., što je vodilo brzom rastu disperzivnosti proizvodnje u svjetskim razmjerama. Tarifne barijere bile su uklonjene, što je omogućilo dramatičan rast trgovine i stranih direktnih investicija. Tržišni ugovori i sporazumi kojima se je stvarala globalna zona slobodne trgovine vodili su globalnoj deregulaciji i privatizacije.

Brzi razvoj transporta, komunikacija i informatike učinio je mogućim organizirati i koordinirati različite proizvodne procese i obezbijediti proces donošenja odluka na velikim geografskim distancama, što je omogućilo separiranje procesa donošenja odluka od procesa same proizvodnje, što je stimuliralo rapidan rast stranih direktnih investicija. Kroz globalizaciju proizvodnje u formi stvaranja velikih network sistema između različitih institucija, država i MNCs, otvorene su velike mogućnosti za tehnološke inovacije koje su vodile kreiranju novih proizvoda, smanjujući pritom rizik i poteškoće koje su povezane sa ulaganjima u sektor istraživanja i razvoja (R&D)¹⁴ Moćan razvoj novih znanja i novih tehnologije dramatično je uticao na razvoj transporta i komunikacija, te na dramatično smanjenje cijena transporta i komunikacija, s jedne strane, te na kontroliranu liberalizaciju ekonomske politike, s druge strane.¹⁵

Zahvaljujući brzom globalizaciji proizvodnje, trgovine i financija, cijena izolacije iz ovih procesa drastično raste i svaka zemlja koja izostane van ove globalne mreže biva suočena sa smrtnom opasnošću za svoj opstanak sa katastrofičnim posljedicama po sigurnosno pitanje. Prijetnja negativnim posljedicama u slučaju izostanka iz globalne integracije drastično je utjecala na politiku države, sve više prisiljavajući državu da

¹⁴ S. G. Brooks and W. C. Wohlforth, "Power, Globalization, and the End of the Cold War", *International Security*, vol. 25, 3/ 2000, p. 35-36.

¹⁵ "Cijena triminutnog telefonskog razgovora između Njujorka i Londona pala je sa \$250 u 1930. godini na svega nekoliko centi u 2001. Broj telefonskih linija preko Atlantika povećan je sa 100.000 u 1986. godini, na više od 2 miliona linija u 2001. Broj internet provajdera povećan je sa 5.000 u 1986. na preko 30 miliona u 2001". (M. Wolf, "Will the Nation-State Survive Globalisation?", *Foreign Affairs*, January-February 2001, p. 182).

izbjegava politiku izolacionizma, što će u uvjetima velike tehnološke diskrapance između razvijenih i nerazvijenih zemalja otvoriti nove političke probleme.¹⁶

U odgovoru na izazove globalizacije, nacionalne države nastoje obezbijediti šire mogućnosti kooperiranja sa MNCs, prije svega nastojeći privući strane direktne investicije, obezbijediti bolje uvjete za zajednička ulaganja domaćih sa stranim firmama /joint ventures/, obezbijediti druge komparativne prednosti, te biti što intenzivnije uključene u globalne tržišne i financijske tokove.

Kako proces globalizacije istovremeno podrazumijeva značajno jačanje globalnih, regionalnih ili bilateralnih ugovora kojima se regulira trgovinsko-investiciona politika, poreska politika, pravo intelektualne svojine, strana investiciona ulaganja, uključivanje države u proces globalizacije ima značenje i reduciranja tradicionalne regulatorne-normativne moći same države, što će se značajno odraziti na političkom i socijalnom planu.

Promjena funkcije države u sistemu strukturalnih promjena

U modernoj proizvodnji značaj zemljišta kao faktora proizvodnje u poređenju sa značajem mobilnosti kapitala, mobilnosti rada i razvojem informacija, znatno opada. Sa direktnim investicijama, mobilnost kapitala značajno supstituira mobilnost dobara. Dosežući šira tržišta sa većim absorpcionim mogućnostima na kojima fluktuiraju jeftina i više kvalificirana radna snaga, MNCs u mogućnosti su obezbijediti proizvodnu mrežu bez političke kontrole dijela stranog teritorija, što nacionalna država nije u mogućnosti obezbijediti, što njenu moć u poređenju sa MNCs znatno dovodi u pitanje.¹⁷ Međuzavisnost i globalizacija promijenili su i

¹⁶ “But if historical experience demonstrates anything, it is that integration is not technologically determined. If it were, integration would have gone smoothly forward over the past two centuries. On the contrary, despite continued falls in the costs of transportation and communications in the first half of the twentieth century, integration actually reversed course. Policy, not technology, has determined and extended the pace of international economic integration. If transport and communications innovations were moving toward global economic integration throughout the last century and a half, policy was not – and that made all the difference. For this reason, the growth in the potential for economic integration has greatly outpaced the growth of integration itself since the late nineteenth century. Globalization has much further to run, if it is allowed to do so.” (Ibid).

¹⁷ “The transnational company is not totally beyond the control of national government. It must adapt to them. But these adaptations are exceptions to policies and practices decided on for worldwide markets and technologies. Successful transnational companies see themselves

strategiju preživljavanja nacionalne države. Vojni konflikti između država sve više se supstituiraju drugom vrstom konflikata koji su sve više determinirani ekonomskim integracionim procesima čiji su nosioci MNCs. Ekonomska integracija sve više supstituira ratni konflikt između država sa čime se sve više ističe nužnost integriranja ekonomskih i vojnih struktura-sistema države.¹⁸

Sa opadanjem tradicionalne moći države, sa sve izraženijim rastom moći multinacionalnih kompanija, međunarodnih institucija i međunarodnih finansijskih grupa, postupno se u pitanje dovodi i sam međunarodni sistem, čiji ugaoni kamen čine suverene države/nacije, što nužno zahtijeva i nov teoretski koncept suvereniteta države. Promjena strukture globalne proizvodnje značajno je utjecala na kulturni i civilizacijski identitet i strateško ponašanje učesnika u međunarodnim odnosima što će značajno utjecati na dramatičnu promjenu odnosa između država, posebno odnosa između velikih sila, kao i na promjenu odnosa između države i pojedinca.

Sa promjenom faktora proizvodnje i ekonomski elementi nacionalne sigurnosti postupno su se mijenjali. Geo-politički koncept sigurnosti biva postupno supstituiran sa novim tržišno-tehnološkim konceptom sigurnosti u kojem D-ram

as a separate, national entities. This self-perception is evidenced by something unthinkable a few decades ago: a transnational top management. The world's best-known management consulting firm, McKinsey & Co., for instance, through headquartered in New York, is headed by Indian. And for many years the number two man at Citibank, the only big commercial bank that has gone transnational, was Chinese. The U.S. government is trying to counteract this trend by extending American legal concepts and legislation beyond its shores. It is doing so with respect to antitrust laws, and almost uniquely American concept. It is also trying to rein in transnational companies through America laws covering torts, product liability, and corruption. And America goes to battle against transnational companies through economic sanctions against Cuba and Iraq. Although the United States is still the world's largest economic power – and likely to remain so for many years – the attempt to mold the world economy to American moral, legal, and economic concepts is futile. In a global economy in which major players can emerge almost overnight, there can be no dominant economic power.” (P. F. Drucker, “The Global Economy and the Nation-State”, *Foreign Affairs*, September-October 1997, vol. 76. no. 5, p. 168-169).

¹⁸ R. Rosecrance, “Economic and National Security: The Evolutionary Process”, p. 209-210, in *Security Studies for the 21st Century*, 1997.

memory chip i microprocessor imaju određujuću ulogu što proces proizvodnje i sigurnosno pitanje dovodi u visok stupanj međuzavisnosti.¹⁹

Mada nacionalna država i dalje ostaje glavnim međunarodnim akterom u procesu globalizacije, njen kapacitet obezbijediti uvjete sopstvenog preživljavanja nije više toliko determiniran posjedovanjem vojne sile i moći kao što je to bilo ne tako davno. Sa dobijanjem kontrole nad ekonomijom, MNCs postupno potiskuju državu kao dominantnu silu u međunarodnim ekonomskim odnosima,²⁰ namećući novi model globalnih odnosa²¹ u kojima se one pojavljuju kao samostalni pregovarački partneri ili

¹⁹ By changing factor of production economic elements of national security has been also gradually shifted Geopolitics pattern of security issue being replaced with new pattern of security in which D-ram memory chips, flat panel screens, microprocessors, CAD/CAM capabilities play principal role that make high level of interdependence between production and security matter. "Computers and computers components – processing units, memory, storage devices – continue to climb in performance while dropping in price; as they do so, they are driving a revolution in how people world-wide live, work – and make war. For cellular communications and powerful laptop computers are not just a convenience for fast moving people – they can also form the backbone of, for example, a highly redundant and robust mobile military command-control system. Technologically, the for the coming years is 'diffusion'. As commercial needs and standards increasingly dominate, dual-use technology – technology with both civilian and military applications - will proliferate widely with important security implications. This will true on the large scale – where pharmaceutical know-how can be equally applicable to chemical weapons or aspirin, bio warfare toxin or antibiotics – and the small – where the realtor's cellular modem becomes the terrorist's remote detonator. (Z. Khalilzad and I. O. Lesser (eds), "Sources of Conflict in the 21st Century, Project AIR Force", Rand, 1998, p. 21).

²⁰ "These firms often have attractive assets that native once lack. They may have command of batter technology and therefore are more likely to gain and keep market shares – and also to give employment to local citizens. They may have batter access to capital, and they may have established distribution systems giving them instant access to foreign customers – and there fore to foreign exchange if they will step up a local production plant....The results of competition between states is an ongoing process of state/firm bargaining in which governments may often offer grater inducements, waive more rules and demands, to a foreign firm to enter its territory than it will to a native one to stay. The native firm, finding its market share eaten away by foreign competition , may scream for protection." (S. Strange, "The Defective State", "What Future for the State", *Deadalus*, Vol. 124, .2/1995, p. 59-60).

²¹ "Perhaps the most important is that the nature of the competition between states in the international system has fundamentally changed. The second proposition is largely consequential: as the form of competition between states has been changed, so have their nature and their behavior towards one another. The third proposition, which is hardly new of original, is that authority over society and economy is undergoing another period of

kao moćni saveznici država u pregovorima.²² Sa sve izraženijim pomjeranjem moći od vojno-političke strukture nacije-države ka tržišnoj tehnološko-ekonomskoj transnacionalnoj strukturi, mijenja se i sama priroda moći. U novom globalnom okruženju struktura moći sve više apsorbira sposobnost globalne, prevashodno znanstvene, tehnološke, ekonomske i komercijalne komunikacije, što ne čini vojni potencijal nacije-države beznačajnim, ali ga u svakom slučaju čini manje sposobnim da uspješno realizira interese nacije-države u novom globalnom okruženju u kojem se pojavljuju brojni novi i moćni akteri.

Proces globalizacije dramatično utiče na promjene prirode same moći, čija akumulacija nužno zahtjeva nove oblike djelovanja države-nacije, što vodi promjeni prirode same države, te promjeni sadržine i oblik komunikacija između država-nacija i novog globalnog oblika reprodukcije i moćnih aktera u globalnim procesima.²³

diffusion, after two or three centuries in which it become increasingly centralized in the institution of the state. The three propositions together suggest two quite important conclusions. One, based on tacit premises about the state as the most important unit of analysis, is that much of Western social science is obsolescent, if not quite out-of-date. The second – the good news – is that the three propositions may offer the basis for a Cartesian synthesis of opposed paradigms in international studies, a synthesis which could resolve, a long last, a jejune dialogue of the deaf between apparently incompatible schools of thought about international relations that has bedeviled academic discussion – and puzzled a great many student- for most of latter half of the twentieth century- (Ibid, p. 55).

²² ``When I say that the nature of the competition between states has fundamentally changed, I mean that in the past states competed for control over territory and the wealth-creating resources within territories, whether natural or man-created. Now there are increasingly competing for market shares in the world economy. In this competition, territory is no longer the main basis for health-creation, no more than the amount of land in cultivation determines the value-added output of an agricultural enterprise. Resources – water, minerals, forests, etc. – may be in asset in competition for market shares, just as the luck of them may be a constraint and a handicap... And when I say that as direct consequence of this largely economic competition, the nature of state and their behavior has changed, I mean that industrial policy and trade policy are becoming more important than defense and foreign policy.`` (Ibid, p. 55-56).

²³ ``The reasons suggested here – the accelerating rate of scientific discovery and technological change; the shift from land, labour, and capital (in that order of importance) as the key factors of production to capital, information, and energy; and the shift from production for local and national markets to worldwide markets – were structural changes. Just how these structural changes have undermined the authority and ultimately, I believe, the legitimacy of the state can be summarized in three major hypothesis, and one minor one. The first major hypothesis is that there has been a great increase in the asymmetries of state authority. In

Sam proces globalizacije po svojoj prirodi inherentno insistira na snaženju globalnih aspekata djelovanja države kako bi država mogla uspješno pratiti nove zahtjeve globaliziranog oblika proizvodnje. Kako je sama priroda djelovanja države prirodno ograničena egzistencijom drugih suverenih država sve se urgentnije iskazuje potreba za postojanjem neke vrste globalne vlade, koja bi mogla kreirati i inauguirati globalna pravila koja bi mogla da reguliraju sve izraženije globalne zahtjeve novog oblika proizvodnje.

Modeliranje globalne vlade suočavalo je međunarodnu zajednicu sa nekoliko krucijelnih problema, na koje nije bilo odgovora. Prije svega postavljalo se je pitanje odnosa između globalne vlade i individualnih sloboda, pitanje opstanka kulturnog i političkog identiteta brojnih kulturnih i političkih zajednica (država) i njihovog daljeg komuniciranja sa globalnom vladom, te pitanje principa donošenja odluka na supranacionalnoj razini od strane globalne vlade. U ovim pitanjima bile su koncentrirane sve protivrječnosti koje su proisticale iz globalnih strukturalnih promjena. S jedne strane, nužnost inauguriranja globalno-centraliziranog sistema donošenja odluka, a s druge strane, nemogućnost uspostavljanja i funkcioniranja takvog centraliziranog globalnog sistema.²⁴

Traženje rješenja za ovu centralnu dilemu globalizacije vodilo je u dva pravca. U jednom pravcu bile su koncentrirane ideje koje su tržile rješenje ove dileme u „network sistemu“ koji bi se kreirao u interakcijskom odnosu između vlada država, MNCs i globalnih nevladinih organizacija (NGO) i globalnih institucija. Ovaj model „transnacionalnog network sistema“ susreo se je sa problemom „demokratskog

other words, while the US government may have suffered some loss of authority, the loss has been to the markets, not to other states; whereas, for the other states, their vulnerability not only to the forces of world markets but also to the greater global reach of US authority has markedly increased. The second hypothesis is that some authority over less politically sensitive issues has shifted from national states to international authorities of various kinds, both interstate institutions and private and commercial organizations. There has been, one could say, an ‘upward’ shift of authority as well as the first ‘sideways’ one. The minor hypothesis – not so universally experienced – is that there has been in many states a ‘downward’ shift of authority, from central authority to local and regional authority. And the third major hypothesis is that, as result mainly of the integration of the world economy, in finance, transport, and communication, as well as production, there are some important responsibilities of political authority that no one in a system of territorially defined states is in a position fully to discharge”. (Ibid, p. 63).

²⁴ A.M. Sloughter, p. 8.

legitimiteta“ i odsustva „koncepta odgovornosti“, što je ostavljalo otvoreno pitanje djelovanja globalnih institucija i MNCs u konteksta njihovih profitabilnih interesa, što nije garantiralo efektivnost rješavanja zajedničkih globalnih problema.

U drugom pravcu bile su koncentrirane ideje koje su u prvi plan stavljale stvaranje novog globalnog „network sistema“ kroz frekventne interakcije između nacionalnih i subnacionalnih međusobno korespondirajućih institucija nacija-država, što bi omogućilo da ovaj „globalni network sistem“ razvije sopstvenu autonomiju, odgovornost i identitet svoga djelovanja u različitim segmentima globalnih odnosa, ostvarujući pritom frekventne interakcije sa drugim subjektima globalnih odnosa (NGOs, MNCs, globalnih komercijalnih banaka i sl.), djelujući kao neka vrsta „globalnog network sistema“ gdje proces donošenja odluka ne bi bio centraliziran i ne bi bio praćen prisilnom komponentom, a čija bi autentičnost i odgovornost proisticala iz njihove unutarnje nacionalne legitimnosti.²⁵ Nova priroda moći i uspostavljanje ovog „globalnog network sistema“ vodi sve izraženijoj horizontalnoj i vertikalnoj difuziji, odnosno disagregaciji nacije-države. Ovaj proces difuzije-disagregacije države ne čini državu manje ili više moćnom, manje ili više značajnim subjektom globalnih odnosa, niti pak vodi definitivnom nestajanju države-nacije iz globalnih procesa.²⁶ Međutim, ono čemu ovaj proces vodi je promjena prirode djelovanja države, koja više ne može da djeluje kao unitarna država u globalnim odnosima sa prerogativima klasičnog koncepta državne suverenosti.

Promjena prirode moći i promjena prirode djelovanja države na globalnoj ravni vodi kreiranju novog „svjetskog poretka“ kao sistema globalnog odlučivanja u kojem se kroz proces disagregacije i difuzije moći nacionalne države i drugih participanata međunarodnih odnosa obezbjeđuje novi globalni network, kroz čije se funkcioniranje

²⁵ “Government network can help address the governance tri-lemma, offering a flexible and relatively fast way to conduct the business of global governance, coordinating and even harmonizing national government action while initiating and monitoring different solutions to global problems. Yet they are decentralized and dispersed, incapable of exercising centralized coercive authority. Further, they are government actors. They can interact with a wide range of NGOs, civic and corporate, but their responsibilities and constituencies are far broader. These constituencies should be able to devise ways to hold them accountable, at last to the same extent that they are accountable for their purely domestic activity”. (Ibid, p. 11).

²⁶ F. Fukuyama, “State Building – Governance and World Order in the 21st Century”, Cornell University Press, Ithaca. New York. 2004.

obezbjedjuje mogućnost doseganja minimuma standarda zajedničkog preživljavanja i prosperiteta čovječanstva.²⁷

Pad i uspon moći nacije-države

Promjena prirode mobilnost rada, kapitala, novog sistema znanja i informacija čini suvremenu nacionalnu državu nemoćnom da potpuno kontrolira ove mobilne faktore proizvodnje, što ima određujući utjecaj na difuziju moći nacionalne države u suvremenim svjetskim odnosima.²⁸

Sa sposobnošću da efektivnije kontroliraju transfer tehnologija, monetarnu i finansijsku politiku, multinacionalne korporacije, velike komercijalne banke, globalne institucije te moćni javni mediji, koji su sposobne proizvesti i kontrolirati promjene u procesu proizvodnje, globalnih financija i globalnih političkih procesa,²⁹

²⁷ "A disaggregated world order would be a world latticed by countless government networks. These would include horizontal networks and vertical networks- networks for collecting and sharing information of all kinds, for policy coordination, for enforcement cooperation, for technical assistance and training, perhaps for ultimately for rule making. They would be bilateral, multilateral, regional or global. Taken together, they would provide the skeleton or infrastructure for global governance." (A.M. Sloughter, p. 15-16).

²⁸ "Although current capital mobility has precedents from the pre-World War I era, the composition of capital flows has changed. Short-term capital today is more mobile than ever before. Moreover, long-term flows now are somewhat differently constituted than in the earlier period. Investment in the early twentieth century took the form of tangible assets rather than intangible ones. Portfolio flows predominated over direct investment in the earlier period (that trend has been reversed since World War II); within portfolios, stocks have increased in relative importance to roughly equal bonds today. And finally, before 1914, direct investment was undertaken largely by companies investing in mining and transportation, whereas today multinational companies predominate, with a large proportion of their investment in service." (M. Wolf, p. 180).

²⁹ «Control of money, credit, and fiscal policy was one of the three pillars on which Jean Bodin, the brilliant French lawyer who coined the term sovereignty, set the nation-state in his 1576 Six Books of the Republic. It has never been study pillar. By the late 19 century the dominant currency was no longer state-minted coins or state-printed bank notes, but credit created by fast –growing privately controlled commercial banks. The nation-state countered with central bank. By 1912, when United States established the Federal Reserve System, every nation-state had its own central bank to control the commercial banks and their credit. But throughout the nineteenth century, one nation /state after another put itself /or was put/, under the control of the nonnational gold standard, which impose strict limits on the

sve značajnije zauzimaju poziciju pregovaračkog partnera sa nacionalnim državama sa čime se međunarodni /međudržavni/ odnosi sve više transformiraju u svjetske odnose, u kojima država gubi klasičnu moć utjecaja i samostalnog donošenja odluka.

Ekonomska moć MNCs sve više supstituira moć nacionalne države da kontrolira i utiče na nacionalni kapital sa čime se relevantnost nacionalne države na ekonomskom i financijskom polju dramatično mijenja.³⁰ Ekonomska moć multinacionalnih korporacija i velikih komercijalnih banaka, koje prate poslovanje multinacionalnih korporacija, sve više potiskuje određujuću ulogu nacionalne države u globalnim ekonomskim i financijskim odnosima. Imajući u vidu ogromnu količinu novca koji cirkulira na svjetskim deviznim tržištima,³¹ država više nije u mogućnosti da samostalno obezbjeđuje sopstveno snadbijevanje novcem, da kontrolira svoju deviznu i kamatnu politiku. Zahvaljujući visokom stupnju mobilnosti kapitala i radne snage, veliki procent biznisa i trgovine danas se odvija unutar i između velikih MNCs i nalazi se van domašaja kontrole države.

Moć koju ostvaruju na ekonomskom i financijskom planu pojačava rast političke moći MNCs što otvara šire okvire novog oblika konflikta između rada i kapitala. Rastuća moć MNCs sve više potiskuje međudržavne ka međukorporacijsko-državnim odnosima, što otvara novi vid konflikta koji sve više izrasta u konflikt između procesa, koji se odvijaju unutar i između MNCs (proces intranacionalizacije i transnacionalizacije kapitala), i političkih procesa, koji se odvijaju između država, još uvijek značajnih subjekata međunarodnih političkih odnosa. Ovaj konflikt između

country's money and fiscal policies. And the gold exchange standard, established in the Bretton Woods agreements after World War II, while a good deal more flexible than the pre-World War I gold standard, still did not give individual countries full monetary fiscal sovereignty..." (P. Drucker, p. 160).

³⁰ "While the hope that governments will practice self-discipline is fantasy, the global economy impose new and more severe restraints on government. It is forcing government to back into fiscal responsibility. Floating exchange rates have created extreme currency instability, which in turn has created an enormous mass of "world money". This money has no existence outside the global economy and its main money markets. It is not being created by economic activities like investment, production, consumption, or trade. It is created primarily by currency trading. It fits none of the traditional definitions of money, whether standard of measurement, storage of value, or medium of exchange. It is totally anonymous. It is virtual rather than real money. But its power is real." (Ibid, 162).

³¹ Na stranim deviznim tržištima u 1995. cirkuliralo je dnevno u prosjeku preko \$1.230 milijardi, što je činilo apsolutno nemoćnim čak i najbogatije države da kontroliraju devizni kurs. (Financijal Times, 11 March, p.1).

sve međuzavisnijih država i MNCs, izrasta u novi vid globalnog konflikta između procesa globalizacije, s jedne strane, i identiteta lokalne zajednice, s druge strane, što ovaj konflikt neizbježno čini kulturnim i socijalnim konfliktom. U ovom novom obliku konflikta socijalna (welfare) država izrasta u značajnog partnera u globalnom socijalnom konfliktu između MNCs i društva.³²

Kroz sve izraženiju globalnu ekonomsku integraciju, država znatno gubi sposobnost kontrole nad tokovima kapitala, kretanju dobara i usluga. Država gubi moć kontrole migracijskih tokova radne snage, te gubi monopol nad stokiranjem i upravljanjem velikim brojem informacija.³³ Visok stupanj mobilnosti kapitala, dobara i usluga čini znatno otežanim državnu kontrolu u oblasti kreiranja i provođenja poreske politike, redistribucije javnih prihoda, te kreiranje makroekonomske politike. Ubiranje raznih vrsta poreza postaje sve teže za vladu zbog postojanja dugačke liste tzv. "fiscal termites" koji umnogome umanjuju moć vlade da suvereno odlučuje u ovoj, oduvijek za države rezerviranoj, oblasti. Visok stupanj preko-granične maloprodajne trgovine, rast elektronske komercijale, dramatična ekspanzija trgovine unutar MNCs, otežano oporezivanje mobilnog kapitala, te sve izraženija mogućnost zamjene bankovnih računa sa elektronskim novcem /tzv. smart card/, sve više dovode državu u novu poziciju u fiskalnoj politici.

³² "To be fair, globalization has brought dramatic benefits in some countries. Ironically, the greatest successes have been in East Asia – those very nations that did not play by the rules of the so called Washington consensus of privatization, deregulation, fiscal austerity, and lower trade barriers. Many of those countries protected their markets, redistributed land, invested in education, targeted and subsidized their exports, and purposefully ran mercantilist trade surpluses, all of which Washington winked at during the Cold War. But in recent years, most of these countries succumbed to pressures to open their economies and deregulate their financial systems. As a result, they become the major victims of the recent global economic crisis that thrust literally millions of working people back into poverty." (J. Mazur, "Labor's New Internationalism", *Foreign Affairs*, January-February 2000, vol. 79, no.1, p. 82).

³³ "The most powerful engine of change in the relative decline of states and the rise of non state actors is the computer and telecommunications revolution, whose deep political and social consequences have been almost completely ignored. Widely accessible and affordable technology has broke governments' monopoly on collection and management of large amounts of information and deprived governments of the deference they enjoyed because of it. In every sphere of activities, instantaneous access to information and the ability to put it to use multiplies the number of players who matter and reduces the number who command great authority. The effect on the loudest voice – which has been governments' – has been the greatest" (J. T. Mathews, "Power Shift", *Foreign Affairs*, January-February 1997, p. 51).

Također visok stupanj globalne mobilnosti radne snage čini znatno otežanim oporezivanje zarada radnika koje čine glavni izvor fiskalnih prihoda države.

Posebno veliki utjecaj na slabljenje moći države u fiskalnoj politici proizvest će masovna upotreba interneta. Poteškoće u lociranju internet servera, nemogućnost kontrole nad internet transakcijama (lodiranje softvera, filmova, muzike i sl.) sa čime se znatno izbjegava plaćanje poreza, autorskih prava i sl., vodi znatnom smanjenju moći države da kontrolira financijske i ekonomske tokove, što ima velikog utjecaja na slabljenje njene budžetske pozicije.³⁴

U susretu sa transnacionalnim oblikom proizvodnje država gubi znatan dio svoje sposobnosti da efektno utiče na makroekonomsku politiku i da kontrolira posljedice nove makroekonomske strategije. Visok stupanj medjuzavisnosti u globalnim ekonomskim procesima i transakcijama prisiljava nacionalnu državu da veliki procenat svoje makroekonomske politike prenese na regionalne ili globalne institucije. Globalne financijske i monetarne institucije, kao npr. Međunarodni monetarni fond (International Monetary Fund - IMF) i Svjetska banka (World Bank), Evropska centralna banka..., imaju veliki utjecaj na nacionalnu financijsku i monetarnu politiku država preko direktnog dizajniranja i monitorisanja financijskog i monetarnog programa njihovih strukturalnih prilagodjavanja. Isto tako Svjetska trgovačka organizacija (World Trade Organization – WTO) obavezuje države članice da usklade svoje unutarnje pravne propise sa međunarodnim trgovačkim pravom kojim se reguliraju globalne financijske, monetarne i tržišne transakcije. Sa ovim se umnogome restriktira regulatorna uloga države na vanjskom planu.³⁵

Proces globalizacije koji se odvija preko MNCs složen je proces u kojem prodaja, usluge, javni odnosi i pravni poslovi isključivo bivaju lokalno determinirani, određeni uvjetima moći lokalne vlade i lokalnog tržišta, dok je proizvodnja dijelova, planiranje, istraživanje financiranje, marketing, cijene i menadžment determinirani isključivo procesima koji se odvijaju na globalnom planu, odnosno na svjetskom tržištu. Ova dvostruka unutarnja i globalna karakteristika procesa globalizacije određuje temeljnu determinantu suvremenih međunarodnih odnosa u kojima se

³⁴M. Wolf, p. 185-186.

³⁵ T. J. Sinclair, *Passing Judgment: "Credit Rating Processes as Regulatory Mechanisms of Governance in the Emerging World Order"*, *Review of International Political Economy*, Spring 1994, p. 133-159.

odvija glavni sukob između globalne i lokalne dimenzije svjetske ekonomije, u kojem funkcija nacionalne države i njenog suvereniteta biva stubokom promijenjena.³⁶

Međutim, i pored toga što moć države da regulira ekonomske, trgovačke, monetarne i finansijske odnose na tradicionalan način sve više opada, njena uloga u novoj konstelaciji međunarodnih odnosa sve više raste u novom značenju. MNCs sve više trebaju državu za regulaciju njihovih odnosa u sve napregnutijim socijalnim odnosima sa organiziranim sindikatima rada. Država mora i dalje obezbjeđivati osnovne okvire reprodukcije /socijalna politika, obrazovanje, zaštita imovinskih prava, zaštita industrijske i intelektualne svojine.../ što u tom pravcu vodi sve izraženijem jačanju njene unutarnje regulatorne funkcije u kooperaciji sa transnacionalnim kapitalom.³⁷

Smanjenje moći države da kontrolira mobilnost kapitala, radne snage, da efektivno kontrolira fiskalnu i monetarnu politiku ne znači da proces globalizacije čini državu slabijom i manje potrebnom nego što je to bilo u ranijem periodu. Značaj države u procesu globalizacije mijenja svoju prirodu i iskazuje se prije svega u njenoj sposobnosti kreirati uvjete potrebne za efektivno uključivanje zemlje u globalne integracione procese. Ovdje se prije svega misli na sposobnost države obezbjeđiti odgovarajući kvalitet i potrebnu zaštitu vlasničkih prava, odgovarajući kvalitet i efektivnost građanskih usluga, personalnu sigurnost ljudi i odgovarajuće obrazovanje sopstvenog stanovništva. Da bi se ovi preduvjeti za efektivno uključivanje u integracione procese dosegli, država mora biti čvrsto integrirana u globalnu impregniranu ekonomsku, političku i institucionalnu strukturu sa visokim stupnjem vibracija (fleksibiliteta) i identiteta sopstvenog stanovništva i njegove lojalnosti prema sopstvenoj državi iz čega i proističe njena sposobnost obezbjeđiti unutarnju stabilnost i sigurnost, što je jedan od bitnih preduvjeta za efektivno uključivanje države u globalne integracione procese, što je i preduvjet njenog političkog preživljavanja.³⁸

³⁶ "Whereas the fear in the 1970s was that multinationals would become an arm of government, the concern now is that they are disconnecting from their home countries' national interests, moving jobs, evading taxes, and eroding economic sovereignty in the process." (J.T. Mathews, p. 56) .

³⁷ "Losing its financial and monetary sovereignty may make the nation-state stronger rather than weaker." (P.F. Drucker, p. 164).

³⁸ "Globalization does not make state unnecessary. On the contrary, for people to be successful in exploiting the opportunities afforded by international integration, they need states at both ends of their transactions. Failed states, disorderly states, weak states, and

Globalna difuzija moći države

U procesu globalizacije moć države da obezbjeđuje nacionalnu sigurnost svakako je promijenjena ali ne i eliminirana. Mogućnosti rata, kao metoda rješavanja konfliktnih interesa između država, nije otklonjena mada je efektivnost rata kao metoda rješavanja konflikta znatno smanjena i suštinski promijenjena. Međutim, proces globalizacije donio je nove oblike prijetnje sa novim sadržajima koji će tražiti nove efektivnije metode otklanjanja novih prijetnji i novih izazova državi, na koje ona sama ne može efektivno odgovoriti.

Proces globalizacije ne samo da je učinio moć i silu manje učinkovitijom u rješavanju konflikata interesa u međunarodnoj zajednici i otklanjanju prijetnji sigurnosti države, već je učinio i sam pojam sigurnosti znatno složenijim. Globalni terorizam, organizirani kriminal, trgovina drogama, trgovina ljudima, korumpiranost lokalnih vladajućih režima, pranje novca, etnički i vjerski konflikti, prevrti i pobune, siromaštvo u kombinaciji sa enormnim rastom populacije i ekološke degradacije, sa sve moćnijim utjecajem ekstremno radikalnih vjerskih i političkih pokreta na široke slojeve stanovništva, čine unutarnje sigurnosno pitanje sve izraženije globalnim pitanjem. Novi oblici prijetnje miru i stabilnosti u svijetu nužno traže uspostavljanje novog međunarodnog poretka koji bi bio sposoban odgovoriti na nove izazove globalizacije.

Proces globalizacije znatno će utjecati na unutarnju socijalnu diversifikaciju države što će bitno promijeniti odnose između pojedinca i države. Drastično smanjenje cijene transporta, fantastičan razvoj mogućnosti komuniciranja, osobito nakon razvoja interneta, mogućnosti brze i frekventne komunikacije između pojedinaca i društvenih grupa sa različitim ili identičnim nacionalnim, vjerskim i kulturnim identitetima, sa čime se sve više smanjuje moć države da kontrolira centraliziranu mrežu informacija i komunikacija kao instrumenta sopstvene moći, što sve više vodi fragmentaciji tradicionalnih zajednica, što vodi rapidno brzom promjeni socijalnog i kulturnog identiteta pojedinca i grupa.

Globalno disperzijom informacione tehnologije stvaraju se mogućnosti da se razvije široke decentralizirane mreže komunikacija između brojnih grupa i zajednica, koje su utemeljene na poslovnim interesima, etničkom, vjerskom ili kulturnom

corrupt states are shunned as the black holes of the global economic system.” (M. Wolf, p. 190).

identitetu, kriminalnim ili političkim ciljevima, ili pak na socijalnom statusu njenih članova. Zahvaljujući visokom stupnju decentralizacije i “network-modelu” organizacije, za razliku od države koja je fundirana na “organizacionom piramidalnom hijerarhijskom modelu”, ove grupe postižu visok stupanj fleksibilnosti u korišćenju novih tehnologija, što ih čini značajnim novim ne-državnim faktorima globalnih odnosa.

Organizacije koje su utemeljene na “network model” koje su danas poznate kao nevladine organizacije (Non Governmental Organization - NGO) zauzimaju veoma značajno mjesto u novom globalnom hijerarhijskom poretku moći. Zahvaljujući njihovom broju, njihovim aktivnostima, fleksibilnosti, te finansijskoj moći, teško je danas zamisliti uspješno djelovanje suvremene države bez kooperacije sa ovim organizacijama.³⁹ Svojom aktivnošću nevladine organizacije sposobne su značajno utjecati i promijeniti politiku čak i najmoćnijih zemalja, otvoriti nove mogućnosti rješavanja međudržavnih problema koje same države nisu u mogućnosti riješiti, upozoriti države i međunarodnu zajednicu na brojne socijalne, humanitarne, ekonomske ili ekološke probleme koji bi mogli dovesti do međudržavnog ili čak globalnog konflikta.⁴⁰

Velike kriminalne i terorističke “mreže” koje kontroliraju ogromne sume novca⁴¹ pojavljuju se kao značajna prijetnja državi u globalnoj ekonomiji. Deregulacija i privatizacija državnih poduzeća, brzo mijenjanje komercijalnih

³⁹ «They breed new ideas; advocate, protest, and mobilize public support; do legal, scientific, technical, and policy analysis; provide services; shape, implement monitor, and enforce national and international commitments; and change institutions and norms.» (J.T. Mathews, p. 53).

⁴⁰ “NGOs’ easy reach behind others states’ borders forces governments to consider domestic public opinion in countries with which they are dealing, even no matters that governments have traditionally handled strictly between themselves. At the some time, cross-border NGO networks offer citizens groups unprecedented channels of influence. Women’s and human rights groups in many developing countries have linked up with more experienced, better funded, and more powerful groups in Europe and the United States. The latter work the global media and lobby their own governments to pressure leaders in developing countries, creating a circle of influence that is accelerating change in many parts of the world.” (Ibid, p. 54).

⁴¹ Procjenjuje se da je samo organizirani kriminal početkom 2000s kontrolirao preko 750 milijardi dolara godišnje, od toga između 400 i 500 milijardi dolara samo kroz trgovinu opojnih droga.

partnera, rast kretanja velike mase stanovništva preko nacionalnih granica, brza ekspanzija globalnog finansijskog sistema, sve manje čini države sposobnim da se suoče sa problemom organiziranog kriminala i globalnog terorizma, što ih sve više gura ka nužnosti suradnje i kooperacije sa brojnim privatnim nevladinim organizacijama. Isto tako raste utjecaj brojnih finansijskih organizacija i institucija (World Bank, International Monetary Fund...) u određivanju uvjeta pod kojim države mogu tražiti, dobijati i koristiti međunarodnu finansijsku podršku, što sve više gura državu ka nužnosti kooperacije sa ovim institucijama.

Nužnost medjusobnog kooperiranja država na planu borbe protiv globalnih terorističkih i kriminalnih mreža, te u dobijanju finansijske podrške za sopstveni razvoj, sa nevladinim organizacijama privatnog sektora, vodi sve više difuziji moći nacije-države, što otvara novo polje odnosa između države i privatnog sektora u kojem se pored kooperacije razvija i sukob oko nove preraspodjele moći.

Sve izraženija nužnost ulaženja države u koaliciju sa NGOs, što je prouzročilo i znatnu difuziju moći od države ka NGOs, država je prinuđena otvoriti vanjskom utjecaju brojna polja sopstvene isključive nadležnosti i time relativizirati brojne elemente državnog suvereniteta. Tako npr. pitanje intervencije u unutarnje stvari nacije-države koja su bila u isključivoj nadležnosti država stubokom se mijenja od završetka hladnog rata. Međunarodne organizacije kao što su UN, EU, Helsinki Watch, OSCE, traže pravo vanjske intervencije u unutarnju isključivu nadležnost države ne samo u slučaju ugrožavanja međunarodnog mira već i u slučajevima masovnog narušavanja temeljnih prava čovjeka unutar nacionalnih državnih granica, u slučajevima kada država svojim činjenjem ili nečinjenjem krši norme međunarodnog prava.⁴² Traži se pravo stranog prisustva i nadgledanje izbora za

⁴² See more about justification of external military intervention with an aim to end suppression within state and to protect refugees and other inhabitants in Adam Roberts, *Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights*, 69 INT'L AFF. 434 (1993). Also, many international lawyers are inclined to see a legal basis for intervention of the international community in the internal affairs of state in the case "when government is acting in a tyrannical manner its population, in the aim protect minorities from genocide or violent oppression, combat gross and persistent violation of human rights, and act to protect extreme cases of violence against a people." J.A. Gallant, *Humanitarian Intervention and Security Council Resolution 688: A Reappraisal in Light of a Changing World Order*, 1992 AM. U.J. INT'L POL'Y 881, at 890. A similar opinion can be seen in the statement of former UN Secretary General Javier Perez de Cuellar: "We are clearly witnessing what is probably an irresistible shift in public attitudes toward the belief that the defense of the oppressed in the

nacionalne institucije vlasti što je apsolutno bilo nezamislivo sa aspekta tradicionalnog gledanja na suverenitet nacije-države. Traže se nove pravne norme i novi standardi ponašanja u okviru kojih se sve više naziru okviri „globalnog suvereniteta“ u kojem se odvija snažna difuzija moći nacije-države.

Proces jačanja funkcionalne koalicije između države i globalnih institucija praćen je procesom difuzije političke i ekonomske moći od države ka MNCs, te ka globalnim međunarodnim organizacijama i institucijama, odnosno ka globalnim institucijama.⁴³ Ovaj proces difuzije političke i ekonomske moći, dakako i vojne moći, koji je ekstremno kulminirao poslije kolapsa Sovjetskog saveza, praćen je dvostrukim kontradiktornim trendovima.

Na jednoj strani, ovaj globalni proces transformacije međunarodne zajednice u svjetsku zajednicu viđen je uglavnom kao integracije između visokoindustrijaliziranih zemalja, velikih transnacionalnih korporacija i finansijskog kapitala, koji su gradili svjetski sistem na promociji dominacije sistema vrijednosti najrazvijenijih zapadnih zajednica.⁴⁴ Na drugoj strani, proces difuzije moći u međunarodnoj zajednici ostavio je najveći dio svjetske populacije u siromašnim i marginaliziranim društvima, koja su suočena sa brojnim socijalnim, etničkim i vjerskim podjelama i tenzijama, što podstiče

name of morality should prevail over frontiers and legal documents.” D. J. SCHEFFER ET AL., POST-GULF WAR CHALLENGES TO THE U.N. COLLECTIVE SECURITY SYSTEM: THREE VIEWS ON THE ISSUE OF HUMANITARIAN INTERVENTION 4 (United States Institute of Peace).

⁴³ S. Strange, "What Future for the State", *The Defective State Deadalus*, Vol. 124, 2/1995, p. 67.

⁴⁴ "...FDI (Foreign Direct Investment) important as it is, continues to circulate between the three main blocs of the Thriad: the great bulk of it is exchanged between the reach nations. In 1981-90, 75 per cent of investment flows were accounted for by the United States and Canada, the EU and EFTA, and Japan, countries together representing 14 per cent of the world's population in 1990. If one adds the nine most important developing-country recipients of FDI and the eight coastal provinces of China plus Beijing, these represented another 14 per cent of the world's population and took 16.5 per cent of FDI in the same period. Thus over 90 per cent of FDI was confined to just over a quarter of the world's population". (P. Hirst, "The Global Economy-Myths and Realities", *International Affairs*, 73, 3, p. 415).

njihovu globalnu kulturno-vjersku homogenizaciju zahtijevajući novi globalni sistem distribucije moći i socijalne pravde.⁴⁵

Stisnut između globalnih procesa integracije i dezintegracije, proces globalne difuzije moći kreira novo globalno socijalno i političko okruženje u kojem rastuća socijalna frustracija čini kulturni i vjerski homogenizam marginaliziranih velikih društvenih grupa sve vidljivijim i sve moćnijim. U ovom novo-nastajućem socijalnom kontekstu glavna prijetnja globalnoj sigurnosti mogla bi biti određena kao nedostatak funkcionirajuće demokratske strukture novog svjetskog poretka što bi moglo voditi daljim globalnim socijalnim i kulturnim tenzijama u suvremenoj svjetskoj zajednici.⁴⁶

Promjena prirode suvereniteta države

Jedno od temeljnih pitanja koje se nameće u eri globalizacije jeste pitanje da li globalne strukturalne promjene vode ka fundamentalnoj transformaciji suvereniteta države u okviru čega se mijenja i sama priroda moći a time i priroda nacionalne i globalne sigurnosti.

Globalne strukturalne promjene nisu imale istog efekta na sve države. Države su u proces globalnih strukturalnih promjena ušle sa različitim kulturnim i historijskim background-om, sa različitom ekonomskom strukturom, sa različitim nivom tehnološkog i demokratskog razvoja, sa različitim političkim opcijama i pretenzijama, što je imalo za posljedicu njihov različit položaju u

⁴⁵ ``We have entered a time of global transition marked by uniquely contradictory trends. Regional and continental associations of States are evolving ways to deepen cooperation and ease some of the contentious characteristic of sovereign and nationalistic rivalries. National boundaries are blurred by advanced communications and global commerce, and the by the decisions of States to yield some sovereign prerogatives to larger, common political associations. At the same time, however, fierce new assertions of nationalism and sovereignty spring up, and the other cohesion of State is threatened by brutal ethnic, religious, social, cultural or linguistic strife. Social peace is challenged on the one hand by new assertions of discrimination and exclusion and, on the other, by acts of terrorism seeking the undermine evolution and change through democratic means.`` (B. B. Ghali, *An Agenda for Peace*, United Nations, New York, 1992.).

⁴⁶ ``As a consequence of growing economic global interdependence, domestic conflict over welfare and the economic and coercive structure of the internal welfare system can no longer be isolated from the struggle between states and the imperatives of global market competition that work to redistribute wealth and material capabilities among state.`` (Edward A. Kolodžijev, *Renaissance in Security Studies*, *International Studies Quarterly* (1992), 36, p. 428.

procesu globalnih strukturalnih promjena. Sam proces globalizacije iziskivao je, s jedne strane, pojačanu ulogu države u regulaciji tržišnih odnosa, u regulaciji djelovanja transnacionalnog kapitala u formi garancije profita, garancije zaštite vlasništva, zaštite stranih investicija, zaštite intelektualne svojine, kreiranja poreske i valutne politike, kao i radnog zakonodavstva i zaštite radnika, što je dakako imalo velikog utjecaja na pravac i tempo utjecaja strukturalnih promjena na transformaciju suvereniteta država.

Da bi efektno mogla odgovoriti ovim potrebama globaliziranog kapitala država je nužno zahvatala sve veći dio BNP u formi budžetskih rashoda, sa čime se je funkcija države sve više pomjerala od funkcije socijalne zaštite stanovništva ka funkciji obezbjeđenja konkurentnosti transnacionalnog kapitala.⁴⁷

Sve izraženija dominacija transnacionalnog kapitala učinit će odnose država više relaksantnim i manje konfliktnim, iz čega će proisteći i viši stupanj interaktivnosti u njihovim odnosima, dakako i viši stupanj ovisnosti djelovanja država na globalnoj sceni. Premda se regulatorne aktivnosti država i dalje fokusiraju na nacionalnom suverenitetu, država u procesu globalizacije teško može obavljati samostalno klasične funkcije suvereniteta bez koordinacije i suradnje sa drugim državama i međunarodnim institucijama i transnacionalnim organizacijama, sa čime se umnogome mijenja i sama priroda suvereniteta države.⁴⁸

Globalna proizvodnja, uspostavljanje globalnih financija, organiziranje velikih komercijalnih banaka, stvaranje of shore kompanija, koje djeluju na

⁴⁷ P.G. Cerny, *The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency and the Future of the State*, London: Sage, 1989, p. 205.

⁴⁸ „Why would individual states be motivated to seek to solve problems together? First, they may be forced into it by powerful social agents or movements of various kinds. I think this is one reason why today states talk to each other about global problems. It's not necessarily because they've found their own way to these problems, it is that they were forced to confront them. Secondly, and related to this, I think states have learnt that, through collaboration and the creation of common regimes and common international regulatory frameworks, they can find ways of coordinating their activity which reduce the cost to them of acting alone; reduce uncertainty and risk; spread and share information; produce public goods which they can't develop in isolation; and increase their collective effectiveness.“ (D. Held, „Globalization, Cosmopolitanism and Democracy”, IDEES of the Centre d'Estudies de Temes Contemporanis, Generalitat de Catalunya, 2001).

području više država, vodilo je u derogaciju sposobnost države da utiče na globalne ekonomske i financijske tokove, da kontrolira svoju valutnu i financijsku politiku, da kontrolira sticanje imovina stranaca i da regulira pitanje vlasništva na teritoriju pod njenom jurisdikcijom i slično. Isto tako država se u sučeljavanju sa regulatornim aktivnostima globalnih poslovnih asocijacija suočava sa znatnim limitiranjem svoje regulatorne sposobnosti, što umnogome čini njenu pravnu suverenost ograničavajućom.⁴⁹

Transnacionalna proizvodnja, intra-korporacijska trgovina, elektronske novčane transakcije, što čini samu suštinu moderne globalizacije, dramatično traže pomjeranje od klasičnog, ekskluzivno teritorijalno-političkog koncepta državnog suvereniteta, ka „globalnom funkcionalnom suverenitetu“.⁵⁰

⁴⁹T.J. Sinclair, 'Passing judgment: credit rating processes as regulatory mechanisms of governance in the emerging world order', *Review of International Political Economy* I, Spring 1994, pp. 133-59.

⁵⁰ In particular, supra-territorial capitalism has cost contemporary states one of the principal marks of sovereignty: namely, complete and exclusive control of the national currency and associated financial markets. For example, globally circulating monies have greatly complicated a state's management of its money supply, exchange rates and interest levels. With volumes on the world's wholesale foreign exchange markets running at \$1,230 billion per day in 1995, even the most powerful states cannot singly maintain their target exchange rates. Meanwhile, global banking has offered ample scope for money laundering, tax evasion and reckless lending. Indeed, laundered money, which today moves as much as \$500 billion per annum through banks in the United States alone, has financed mafia-type organizations that have grown to rival the state in certain districts of Brazil, China, Colombia, Italy, Pakistan, Russia, and Thailand. Likewise, Eurobonds lie beyond the regulatory authority of the state in whose currency they are denominated. Trans-border equity listings avoid supervision by the state in which the company headquarters is located. Trillions of dollars in global derivatives business, too, operate in relative detachment from territorial jurisdiction. Indeed, few government regulators are close to understanding the 'rocket science' of the more complex derivatives instruments. On the whole, the power of global finance capital is such that governments have felt constrained to appease the markets with insistently applied policies to lower inflation and public sector deficits-often with painful consequences for weaker sectors of the population. More tangible forms of global capital also readily override state sovereignty. For example, trans-border manufacturing and trading companies regularly frustrate tax collectors through transfer pricing and offshore corporate registration. These firms can also with relative ease relocate production facilities and sales outlets to other jurisdictions if they find a particular state's regulations overly burdensome. Usually this threat alone is sufficient to make a state amenable to, inter alia, privatization and liberalization.

Da bi obezbjedila nesmetano i uspješno inkorporiranje u regionalne i globalne kooperacije, u okviru kojeg jedino može preživjeti, država je sve više zainteresirana ustupiti dio svoje klasične (pravne) suverenosti regionalnim i međunarodnim organizacijama i globalnim institucijama.⁵¹ Brojne države u svoje ustave unose „dobrovoljna“ ograničenja svoje suverene nadležnosti nastojeći time obezbjediti što povoljniji položaj u procesu globalnih strukturalnih promjena.⁵² Uz to, brojna ograničenja državnog suvereniteta u procesu globalizacije, često su rezultat pritiska transnacionalnog kapitala, prije svega na male i manje moćne nacionalne države, koje su prisiljene pribjeći restrikciji suvereniteta da bi preživjele.⁵³

Thus governments have not pursued 'deregulation' or flocked to the WTO as a result of sovereign initiative, but because (rightly or wrongly) they assume such steps to be indispensable to jobs creation, technology transfer and general economic prosperity in a globalizing world.

⁵¹ „Today, some of the most fundamental problems we face, for example, the regulation of trade, the management of financial instability, exploding inequalities, the protection of the environment and the defence of the genetic basis of humankind are not issues which can any longer be solved by states or a people acting alone. Most modern political theory presupposes the idea of a self-determining people that can set it's own fate. Today, we're in the world of 'overlapping communities of fate', where the fate of different peoples is interconnected, set either by powerful states or by processes - from financial markets to the environment - which are global in their scope and ramification.“ (D. Held, 2001).

⁵² “Several state constitutions in fact explicitly prescribe the cession of sovereignty in the interest of regional collaboration. (The Italian, Portuguese and Spanish constitutions contain such provisions in respect of the European Union. Latin American governments participating in the Mercosur trade pact are currently exploring similar formulations.) Since 1978 the International Monetary Fund has, through so-called Article IV consultations, undertaken detailed authoritative reviews of the macroeconomic policies of its member governments. The IMF and World Bank have exercised even greater influence over a government's monetary and fiscal policies when these agencies design and monitor a structural adjustment program (SAP), as they have done at one time or another since the late 1970s for over 100 countries. The recently created World Trade Organization marks another striking growth of supra-state governance. For example, the WTO charter commits member states to alter their statutes and procedures to conform with trans-world trade law and in trade disputes a WTO ruling against a state is binding unless every member of the organization votes to overturn the judgment. In these ways and others, many decisions concerning the regulatory environment for capitalism now come to rather than from the state”.

⁵³ For example, weaker states in particular tend to need an IMF/World Bank stamp of approval before they will obtain flows of FDI or a rescheduling of their trans-border debts, let

Sve izraženija transformacija klasičnog pravnog suvereniteta države u procesu globalizacije, dramatično vodi u institucionalnu i teritorijalnu decentralizaciju države, u kojoj lokalne institucije države bivaju moćnije linkirane sa transnacionalnim korporacijama, međunarodnim i regionalnim institucijama ili institucijama drugih država, nego sa centralnim institucijama svoje matične države, sa čime se gubi unutarnja teritorijalna i institucionalna koherentnost nacionalnog suvereniteta države.⁵⁴

Kako su MNCs jedan od najmoćnijih instrumenata obezbjeđivanja države sa nužno potrebnim finansijskim sredstvima za njeno funkcioniranje, sa novim tehnologijama i sa vojnom opremom, to država sve izraženije inklinira prilagodjavanju svojih unutarnjih regulatornih propisa potrebama i interesima MNCs te stvaranju odgovarajućeg ambijenta atraktivnog za transnacionalni kapital, što suverenitet nacionalne države sve izraženije uvodi u visok stupanj fluidnosti i difuzije, što nije ništa drugo do refleks borbe između transnacionalno organiziranog kapitala i lokalno-nacionalno sindikalno organiziranog rada. U tom konfliktu između transnacionalnog kapitala i sindikata dolazi do velike krize geo-političkog koncepta suvereniteta države.

Ka novom globalnom sigurnosnom kompleksu

Opadanje značaja zemljišta kao faktora proizvodnje i sve izraženiji rast značaja mobilnosti kapitala i mobilnosti rada, sa dramatičnim razvojem aplikativnih tehnologija u razvoju transporta i informatike, i sa sve izraženijim izrastanjem faktora novog kompleksa znanja i inventivnosti u određujući demijurg globalnog

alone new credits. Meanwhile, global business lobbies like the WEF and the Alliance for GATT Now a pressure group of 285 firms spearheaded by Texas Instruments, have been among the strongest proponents of the WTO.

⁵⁴ In China, Guangdong, Xinjiang, Shandong, and Yunnan Provinces have similarly distanced themselves from Beijing in dealing with trans-border companies. Tatarstan has done the same vis-à-vis Moscow. In southern India the state of Andhra Pradesh is, in the context of a campaign to attract FDI, negotiating its own structural adjustment loan with the World Bank, separately from the central government in New Delhi. (see more in D. S. G. Goodman and G. Segal, eds, "China deconstructs: politics, trade and regionalism" (London: Rutledge, 1994). And Financial Times, 26 March 1997, p. 6.

ekonomskog razvoja, značaj državnih granica u procesu globalizacije početkom ovog stoljeća, drastično opada u odnosima između država.⁵⁵

Visok stupanj tehnološke povezanosti i visoka rezonanca mobilnosti kapitala i rada, vodi sve izraženijem rastu međuzavisnosti u međunarodnoj zajednici drastično smanjujući mogućnost rješavanja konflikta vojnim mjerama, osobito među razvijenim zemljama.⁵⁶ Pomjeranje istočnoevropskih zemalja i novih zemalja nasljednica Sovjetskog saveza, kao i zemalja Trećeg svijeta, ka modelu tržišne ekonomije sa demokratskim institucijama, nosilo je nove promjene sa političkim naznakama sa čime ekonomski razvoj ovih zemalja i njihova povezanost sa razvijenim zemalja sve više potiskuje vojni faktor kao način rješavanja međudržavnih problema i u ovom dijelu svijeta.

Nakon sloma koncepta „Hladnog rata“ tradicionalna uloga države u obezbjeđenju nacionalne sigurnosti sve se više pomjera od vojno-političkog ka tehnološko-tržišnom faktoru što dovodi do sve intenzivnijeg međuzavisnog odnosa

⁵⁵ “In one way or another, discussions of globalization usually highlight the question of borders, i.e. the territorial demarcations of state jurisdictions, and associated issues of governance, economy, identity and community. Around this theme of borders one can distinguish three common understandings of the term 'globalization'. The first identifies globalization as an increase of cross-border relations. The second treats globalization as an increase of open-border relations. The third regards globalization as an increase of trans-border relations. Although these three notions overlap, they also have qualitatively different emphases. The third conception is the newest and offers the most distinctive and helpful insight into contemporary world affairs. Subsequent sections of this article will therefore build on the notion that globalization involves a growing transcendence of borders” (J. A. Scholte, “Global Capitalism and State, International Affairs”, Royal Institute, Vol. 73, no. 3, July 1997).

⁵⁶ “Liberal theories emphasize that changes in the global economy shift the cost/benefit ration for war and that changed incentives, in turn, influence the likely-hood of conflict. With the respect to the globalization of production the only prominent argument in this regard is advanced by Richard Rosecrance, who maintains that recent production shifts by multinational corporations have caused the structure of the most advanced countries to change in a way that reduces greatly the economic benefits of seizing territory, thereby lowering the likely-hood of war” (S. G. Brooks, 2005, Producing Security: Multinational Corporations, Globalization, and the Changing Calculus of Conflict, Princeton University Press, Princeton and Oxford, p. 45).

vojnog i ekonomskog sistema sigurnosti, sa čime ekonomska i vojna sigurnost države nose visok stupanj međusobne sublimacije, ali i kontradikcije.

Eliminacija sigurnosne autarkičnosti odrazit će se kako na djelovanje malih država koje nisu bile u mogućnosti da adekvatno obezbijede svoj sigurnosni sistem izolirano, tako i velikih super sila kojima u odsustvu tehnološke internacionalizacije prijeti opasnost tehnološkog zaostajanja, što nosi opasnost i slabljenja njihove vojne moći. Internacionalizacija u vojno-tehnološkom kompleksu isključuje samodovoljnost a samim tim i sposobnost i najmoćnijih država da samostalno vode velike i komplicirane vojne operacije.

Kako tehnološki razvoj sve izraženije vodi sužavanju razlika između proizvodnje namjenjene za civilne i vojne potrebe, svaka izolacija u vojno tehnološkom razvoju vodila bi ne samo slabljenju vojne odbrambene moći države, već i u drastično opadanje stupnja disperzivnosti proizvodnih aktivnosti MNCs, što bi imala dramatičan utjecaj na ekonomsku poziciju prvenstveno visokorazvijenih zemalja, kao domicilnih zemalja velikih MNCs. Otuda će strukturalne promjene inherentno sve više potiskivati državu ka sve višem stupnju otvorenosti i medjuzavisnosti, što će stubokom mijenjati njihovu sigurnosnu politiku, tražeći novi pristup kako nacionalnom tako i globalnom konceptu sigurnosti.

Novi odnos između država i novih globalnih nedržavnih subjekata vodi u nužnost definiranja novog koncepta nacionalne i posebno globalne sigurnosti. U novim uvjetima sigurnost države se postiže lakše pošto nova globalna ekonomija sve više smanjuje razloge za vođenje oružanih konflikata u cilju uspostavljanja vojne i političke kontrole nad drugim državama, što je u prethodnoj fazi razvoja međunarodne zajednice najčešće bio preduvjet ekonomskog razvoja nacije-države. Strukturalnim promjenama koje su nastale krajem prošlog stoljeća ne samo da se umanjuje potrebe za političkom kontrolom nad teritorijima drugih država, čime se umanjuje potreba za vođenjem osvajačkih ratova, već se značajno reduciraju beneficije koje su u prethodnoj fazi razvoja proisticale iz vojno-političke kontrole teritorija drugih država. Zahvaljujući strukturalnim promjenama, na kojima ja baziran proces globalizacije proizvodnje, svaka vojno-politička kontrola stranih teritorija vodi direktnom smanjenju atraktivnosti za strane direktne investicije u zoni konflikta, što vojno-političku okupaciju čini ekonomski destimulativnom za državu. Istovremeno svaka vojno-politička kontrola stranog teritorija nužno zahtjeva, kako političku, tako i ekonomsku centralizaciju, što nužno vodi ka reduciranju inventivno-proizvodne profilakse u politički kontroliranim regijama što drastično

smanjuje ekonomsko-tehnološke beneficije vojne okupacije.⁵⁷ Iste negativne vibracije mogu se detektirati i u regijama sa visokim stupnjem kulturnih, vjerskih ili rasnih tenzija, ili uspostavljenog modela kulturne, rasne ili vjerske dominacije i hegemonizma.

Kako nova znanja, nove tehnologije, inovacije i informacije, kao mobilni faktori globalne proizvodnje, teško da mogu biti stavljeni pod kontrolu države putem povećanja vojne sile, to državu sve više čini nemoćnom da ih kontrolira na ovaj način. Istovremeno, mogućnost stranog kapitala da proizvodi na lokalnom tržištu za potrebe lokalnog stanovništva umanjuje značaj niza političkih mjera koje država poduzima u cilju zaštite domaćeg tržišta.⁵⁸ Proizvodnja dobara na lokalnom tržištu za lokalnog potrošača, čini strane MNCs sve senzibilnijim prema kupovnoj sposobnosti odnosno prema životnom standardu lokalnog stanovništva, sa čime se uspostavlja potpuno novi link između globalne proizvodnje i razvoja lokalne zajednice, odnosno lokalne zajednice i stranog kapitala.

Zahvaljujući ovoj promjeni u odnosima između faktora proizvodnje i države, uspostavljen je novi oblik odnosa između država kao i države i društva. U tim odnosima vojna sila gubi tradicionalni značaj za dalji ekonomski razvoj nacionalne države i međunarodne zajednice. Strukturalne promjene koje su se desile u relacijama između faktora proizvodnje vode prerastanju znanja u određujući faktor proizvodnje, koji sve više prerasta u kompleksnu filozofiju novog razvoja,⁵⁹ koja sve dramatičnije zahtjeva i novu filozofiju međunarodnih odnosa i novi model globalnog sigurnosnog kompleksa.

U novoj filozofiji globalne sigurnosti od određujućeg je značaja pomjeranje fokusa od koncepta prijetnje i ugroženosti ka konceptu mogućnosti preživljavanja i stvaranja osjećanja globalne sigurnosti, kao kohezivnim faktorima post-modernističke globalne zajednice.⁶⁰ Zastupnici ove filozofije globalnog sigurnosnog

⁵⁷ Ibid, p. 161

⁵⁸ See more in Stephen G. Brooks, *Producing Security* (2007), Princeton University Press, Princeton and Oxford, p. 16-46.

⁵⁹ P.F. Drucker, p. 166

⁶⁰ "In the uncertain world of subsistence societies, the need for absolute standards and a sense that an infallible higher power will ensure that things ultimately turn out well filled a major psychological need. One of the key functions of religion was to provide a sense of certainty in insecure environment. Physical as well as economic insecurity intensify this need.."(R.

kompleksa (B. Buzan, O. Waever, M. Kelstrup, P. Lemaitre, C. Bretherton, G. Ponton), prvenstveno polaze od koncepta tzv. društvene sigurnosti (societal security), definirane u etno-nacionalnom terminu, u okviru koje se apostrof stavlja na regionalnu integraciju u okviru koje se efektivnije doseže etno-nacionalni identitet i osjećanje mogućnosti preživljavanja etno-nacionalnih zajednica, što vodi daljoj intenzifikaciji globalne integracije i međuzavisnosti, sa čime se umnogome jačaju refleksi novog oblika razmišljanja o nužnosti suradnje i kooperacije između država, što amortizira uzroke brojnih nacionalnih, etničkih i vjerskih konflikata u eri globalizacije.

Ovaj novi oblik razmišljanja u postmodernističkom pristupu međunarodnim odnosima odbacuje postojanje samo jedne interpretacije realnosti u svijetu o tome kako je međunarodna zajednica organizirana i šta država mora uraditi da bi preživjela, kao što to čine realisti i institucionalisti. Za njih kompleksnost ponašanja čovjeka, dakle i zajednice, određena je prije svega različitim kulturnim, vjerskim i historijskim determinantama, te otuda za njih je mnogo značajnije razumijevanje alternativnih interpretacija globalne i nacionalne sigurnosti, što vodi eliminaciji unilateralnog određenja mira i sigurnosti.⁶¹

Pomjeranje fokusa sigurnosnog pitanja od prijetnje i ugroženosti ka kompleksu suradnje i kooperacije u cilju dosezanja mogućnosti preživljavanja, traži novi tzv. komunitarni diskurs sigurnosti, u okviru kojeg osjećanje sigurnosti preživljavanja određujuće utiče na ponašanje čovjeka, što zajednicu vodi u koncept nove realnosti, u kojoj se kooperacija iskazuje kao određujuća determinanta demokratizacije i mogućnosti preživljavanja zajednice, i time dosezanja sopstvenog kulturnog, nacionalnog i etničkog identiteta. Slijedeći nit ovakvog razmišljanja sve se više vrši otklon od državno-centričnog sistema međunarodnih odnosa ka komunalnom i globalnom društvu u kojem se sve izraženije kreira globalna ekonomija, globalne pravne norme i globalne komunikacije, što vodi stvaranju elemenata globalne kulture i globalnog identiteta. što vodi ka dramatičnoj krizi klasičnog teritorijalno-političkog koncepta suvereniteta države.

Inglehart, "Globalization and Postmodern Values", *The Washington Quarterly*, Winter 2000, pp. 223-224).

⁶¹ "If the world is thought of in terms of anarchy then 'power politics' will be seen as the solution to the problem of insecurity. On the other hand, if anarchy and power politics are not seen as being an endemic feature of global history then other more peaceful approaches to security might be tried." (J. Baylis and S. Smith, 2005, "The Globalization of World Politics", Oxford University Press, p. 315).

Kriza klasičnog geo-političkog suvereniteta države praćena je sa novim globalnim prijetnjama čije se rješenje više ne može tražiti u koordinatama tradicionalnog djelovanja teritorijalno ograničene moći države. Ekološke katastrofe, globalno siromaštvo, velike epidemije, globalni terorizam kao i globalno povezani organizirani kriminal, nužno traže globalni sistem djelovanja, u kojem država dobija novu ulogu u kreiranju novog globalnog društva, dakle i novu ulogu u kreiranju osjećanja mogućnosti preživljavanja čovjeka i zajednice, što i čini temelj novog funkcionalnog koncepta globalnog suvereniteta.⁶²

LITERATURA

Knjige:

A. M. Sloughter *"A New World Order"*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2004.

A. Roberts, *Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights*, 69 INT'L AFF. 434, 1993.

D. Held, *"Globalization, Cosmopolitanism and Democracy"*, IDEES of the Centre d'Estudies de Temes Contemporanis, Generalitat de Catalunya, 2001.

D. S. G. Goodman and G. Segal, eds, *"China deconstructs: politics, trade and regionalism"* London: Rutledge, 1994.

E. A. Kolodžijev, *Renaissance in Security Studies*, International Studies Quarterly, 1992.

F. Fukuyama, *"State Building – Governance and World Order in the 21st Century"*, Cornell University Press, Ithaca. New York. 2004.

⁶² "What globalization can bring to bear on the topic of security is an awareness of widespread systemic development without any resulting need to downplay of the role of the state, or assume its obsolescence. The question that has to be addressed by the student of contemporary security is not whether security should be reconceptualized around individuals or societies as alternatives to the state, but how the practice of states is being reconfigured to take account of new concerns with human rights and social identity." (I. Clark, "Globalization and International Relations Theory", Oxford University Press, 1999, p. 125).

I. Clark, *“Globalization and International Relations Theory”*, Oxford University Press, 1999.

J. Baylis and S. Smith, *“The Globalization of World Politics”*, Oxford University Press, 2005.

P.G. Cerny, *The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency and the Future of the State*, London: Sage, 1989.

S. G. Brooks, *Producing Security: Multinational Corporations, Globalization, and the Changing Calculus of Conflict*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2005.

Z. Khalilzad and I. O. Lesser (eds), *“Sources of Conflict in the 21st Century, Project AIR Force”*, Rand, 1998.

Članci:

A. M. Slaughter, *“The Real New Order”*, Foreign Affairs, November/December, 1997.

B. B. Ghali, *An Agenda for Peace*, United Nations, New York, 1992.

J. A. Scholte, *“International Affairs”* (*Royal Institute of International Affairs” 1944*) Vol. 73, No. 3, Globalization and International Relations (Jul., 1997), p. 427-452.

J. Mazur, *“Labor’s New Internationalism”*, Foreign Affairs, January-February 2000, vol. 79, no.1, p. 82.

J. T. Mathews, *“Power Shift”*, Foreign Affairs, January-February 1997, p. 51.

J. Sachs, *“International Economics, “Unlocking the Mysteries of Globalization”* Foreign Policy, 110/1998, p. 218.

J. Sachs, 2005, *“The End of Poverty”*, Penguin Books, p. 30-31.

- M. Wolf, "Will the Nation-State Survive Globalisation?", *Foreign Affairs*, January-February 2001, p. 182.
- P. Hirst, "The Global Economy- Myths and Realities", *International Affairs*, 3/1997, p.411.
- P. G. Cerny, "Globalization and the Changing Logic of Collective Action," *International Organization*, Vol. 49, no. 4, Autumn 1995.
- P. F. Drucker, "The Global Economy and the Nation-State", *Foreign Affairs*, September-October 1997, vol. 76. no. 5, p. 168-169.
- R. O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., "Globalization: What's New? What's Not (And So What)", *Foreign Affairs*, Spring 2000, p. 108.
- R. L. Heilbroner in M.I T. Klaire, "The New Challenges to Global Security", *Current History*, April 1993, p. 156.
- R. Kaplinski, "Micro-Electronic and the Third World", *Radical Science Journal*, 55/1981.
- R. Inglehart, "Globalization and Postmodern Values", *The Washington Quarterly*, Winter 2000, pp. 223-224.
- R. Rosecrance, "Economic and National Security: The Evolutionary Process", p. 209-210, in *Security Studies for the 21st Century*, 1997.
- S. G. Brooks and W. C. Wohlforth, "Power, Globalization, and the End of the Cold War", *International Security*, vol. 25, 3/2000, p. 35-36.
- S. Strange, "The Defective State", "What Future for the State", *Daedalus*, Vol. 124, 2/1995, p. 59-60.
- T. J. Sinclair, *Passing Judgment: "Credit Rating Processes as Regulatory Mechanisms of Governance in the Emerging World Order"*, *Review of International Political Economy*, Spring 1994, p. 133-159.
- Ruso, Žan Žak, *Društveni ugovor, Školska knjiga, Zagreb, 1978.*

Soboul, Albert, Francuska revolucija, Naprijed, Zagreb 1989.

Sokol, Smiljko, Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije, Globus, Zagreb 1989.

Pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti sa osvrtom na ulogu finansijsko-obavještajnog odjela

Money Laundering and the Financing of Terrorist Activities with Emphasis on the Role of the Financial Intelligence Department

Mr. sci. Denis Pajić

Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru
denis.pajic@unmo.ba

Sunčica Vežzović

Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru
suncica.vezzovic@unmo.ba

Sažetak: U radu se izlažu osnovna pitanja vezana za pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti, te veza između ova dva aspekta kriminala. Pranje novca predstavlja proces prikrivanja ilegalnih izvora prihoda ostvarenih putem krivičnih djela, sa ciljem uključivanja tih prihoda u tokove legalnog finansijskog poslovanja. Terorizam je globalna prijetnja koja pogađa sve zemlje svijeta i predstavlja prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti. S obzirom da države odbijaju direktno sponzorisane terorizma, terorističke grupe se, u cilju povećavanja fondova neophodnih za finansiranje svojih aktivnosti, preusmjeravaju prema kriminalnim aktivnostima. U tom dijelu se ističe veza između „prljavog novca“ i finansiranja terorističkih aktivnosti. U radu su istaknuti načini i vidovi borbe protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, te rad državnih agencija i njihovih odjela koji regulišu ova pitanja.

Ključne riječi: pranje novca, terorizam, finansiranje terorističkih aktivnosti, finansijsko-obavještajni odjel

Historija članka

Dostavljen: 30.08.2013.

Revidiran: 29.11.2013.

Prihvaćen: 09.12.2013.

Abstract: *The paper presents main issues related to money laundering and financing of terrorist activities, and the relationship between these two aspects of crime. Money laundering is the process of disguising illegal sources of income earned through criminal acts, with the aim of including these revenue flows into the legal financial operations. Terrorism is a global threat that affects all countries of the world and poses a threat to international peace and security. Given that states refuse direct sponsoring of terrorism - terrorist groups, thus, in order to increase the funds necessary to finance their activities, redirect to criminal activities. In this regard, the relationship between "dirty money" and the financing of terrorist activities is highlighted. The paper emphasizes the ways and forms of combating money laundering and financing of terrorist activities and the work of state agencies and their departments that regulate these issues.*

Keywords: *Money Laundering, Terrorism, Financing of terrorist activities, Financial Intelligence Department*

JEL Classification: K14

Article History

Submitted: 30.08.2013.

Resubmitted:

29.11.2013.

Accepted: 09.12.2013.

UVOD

Zadnjih dvadeset godina svijet je suočen sa porastom kriminala vezanim za pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti. Terorizam predstavlja smišljenu upotrebu nezakonitog nasilja ili prijetnje nezakonitim nasiljem, sa ciljem usađivanja straha, i globalnu prijetnju međunarodnom miru i stabilnosti. To se naročito pokazalo nakon napada na SAD 11. septembra 2001. godine. Nakon ovih nemilih događaja povećala se pažnja državnih organa i agencija u vezi finansijskog aspekta terorizma ili finansiranja terorističkih aktivnosti. Da bi teroristi mogli ostvarivati svoje ciljeve potrebna su im finansijska sredstva. Najveći problemi sa kojima se susreću teroristi prilikom organizovanja terorističkih činova, jesu pribavljanje finansijskih sredstava i njihov siguran transfer. Bitno je istaći činjenicu da u većini slučajeva teroristi koriste „prljav novac“ za finansiranje svojih aktivnosti, pa veliki problem predstavlja i njegovo „pranje“. Na godišnjem sastanku FATF (The Financial Action Task Force on Money Laundering – radna grupa za finansijske mjere u suzbijanju pranja novca)¹ 2000. godine, eksperti SAD su prezentirali mišljenje da mjere protiv pranja novca mogu imati značajnu ulogu u borbi protiv terorizma. Pri tome su naglasili da otkrivanje i onemogućavanje da finansijska sredstva stignu do terorista, nalažu da kriminalističke službe dobro prouče ovaj problem, s obzirom na to da se prihodi terorista, način na koje troše novac, kao i metode koje koriste za kretanje fondova, razlikuju od onih koje koriste profitno orijentirane kriminalne mreže.² SAD eksperti su iste zaključke ponovili i na kasnijim sastancima. Eksperti FATF-a su

¹ FATF je međuvladino tijelo zaduženo za kreiranje i promoviranje politike suzbijanja pranja novca. FATF je

osnovan 1989. godine na Samitu šefova država ili vlada industrijski najrazvijenijih zemalja (G 7). Grupa za finansijsku akciju protiv pranja novca uspostavljena je kao skupina zemalja za finansijsku akciju na samitu u Parizu 1989. godine, od tadašnje grupe razvijenih zemalja G-7 i Evropske komisije. Danas FATF čine 34 države članice, 32 jurisdikcije i dvije regionalne organizacije, Vijeće zaljevske saradnje (the Gulf Cooperation Council) i Evropska komisija (the European Commission). U rad FATF-a također su uključene druge međunarodne i regionalne organizacije, njih 27, koje su pridruženi članovi ili posmatrači. FATF proučava i prati trendove pranja novca i finansiranja terorizma, te procjenjuje mjere koje se preduzimaju na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Te mjere definisane su u tzv. 40 Preporuka i 9 Specijalnih preporuka FATF-a. Preporuke FATF-a predstavljaju sveobuhvatan plan mjera koje se trebaju preduzeti u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma i temelj su relevantnih konvencija i direktiva.

² S. Taseva, "Pranje novca i terorizam", Mjesečni stručni časopis, Pravni savjetnik, , 10/II, 101.

istakli da je za analizu ovog problema potrebno shvatiti izvore sredstava koje koriste terorističke grupe za finansiranje njihovih operacija. Kao najvažniji izvori su: trgovina drogom, trgovina bijelim robljem i prostitucija, ucjena i kidnapovanje, krađe, prevare, krijumčarenje i trgovina falsifikovanom robom, direktno sponzorstvo od pojedinih država, prodaja publikacija (legalna i ilegalna) i fondovi ostvareni legalnim aktivnostima.³

U nastavku rada objasniti ćemo povezanost „prljavog novca“ sa finansiranjem terorističkih aktivnosti, kao i mehanizme koji stoje na raspolaganju državama u borbi protiv terorizma.

Povezanost između pranja novca i finansiranja terorizma

Pod pojmom „pranje novca“⁴ podrazumijevamo svaku tehniku pretvaranja nepošteno i nezakonito stečenog bogatstva u pošten i zakonit prihod. Primarni cilj pranja novca je prikrivanje nezakonito stečenog prihoda i izbjegavanje otkrivanja kriminalnih finansijskih malverzacija, te s tim izbjegavanje plaćanja poreza. Novac, kada je opran, postaje na taj način dio legalnog platnog prometa.⁵

Finansiranje terorizma je prikupljanje i distribuiranje sredstava sa namjerom da se iskoriste za vršenje terorističkih akata. Finansiranje terorizma se najčešće povezuje sa fenomenom pranja novca, ono predstavlja sponu između pranja novca i terorizma. Često se finansiranje terorizma naziva i „obrnuto pranje novca“ ili „prljanje novca“. Da bi teroristi mogli finansirati svoje aktivnosti najčešće koriste prljavi novac. Takve nelegalno stečene prihode potrebno je prije svega uključiti u tokove legalnog finansijskog poslovanja. Ovo poslovanje ne predstavlja samo bankarski sistem.

³ Ibid., 102.

⁴ Termin “Money Laundering” udomaćio se u medijima osamdesetih godina u vezi sa aferom Watergate i razvojem kolumbijskog organiziranog kriminaliteta. Pojam potiče još iz dvadesetih godina prošlog vijeka kada su u vrijeme prohibicije kriminalci, kao što je Al Capone, novac koji su stekli preprodajom alkohola, prikazali kao dobit praonica veša kojih su bili vlasnici.

⁵ B. Petrović, B. Dobovšek, Mreže organiziranog kriminaliteta, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 44.

Finansijeri terorističkih aktivnosti, osim bankarskih sistema, koriste i druge oblike transfera sredstava, poput fizičkog prijenosa gotovinskih sredstava preko državne granice, alternativne sisteme prijenosa, humanitarne i neprofitne organizacije i dr.⁶ Dva su osnovna izvora ili porijekla finansiranja terorizma, zakonit i nezakonit.

Zakoniti izvori finansiranja terorizma mogu se odnositi na donacije (vezano za dijasporu kod aktivnosti organizacija Al-Qaede i pokret na Šri Lanki). Dalje, moguće je i poslovanje gdje teroristička organizacija uspostavlja određene zakonite djelatnosti čije prihode koristi za svoje nezakonite aktivnosti.

Nezakoniti načini finansiranja terorizma su svakako „brži“ načini prikupljanja sredstava i tu je učestali kriminalitet vezan uz proizvodnju i trgovinu droga, bez obzira o kojoj se terorističkoj organizaciji radi. Karakterističan je i tzv. „revolucionarni porez“ koji predstavlja oblik „reketa“, odnosno iznuđivanja novčanih sredstava pod prijetnjom nasiljem.⁷ Po Zapadnoj Evropi uočeni su i slučajevi zloupotrebe čekova i kreditnih kartica radi finansiranja određenih terorističkih aktivnosti, prije svega Al-Qaede, koju nadalje karakterizira povezanost i sa drugim oblicima kriminala, zloupotrebu droga u Afganistanu i Sjevernoj Africi, razbojništva, otmice i krivotvorenje identifikacijskih dokumenata, a procjenjuje se i visoki rizik njihove moguće umiješanosti u razvijenu trgovinu krivotvorenim novcem u Somaliji.⁸

Dakle, pranje novca je integralno povezano sa problemima korupcije, organizovanim kriminalom, finansijskim prevarama, švercom i finansiranjem terorističkih aktivnosti.⁹ Metode za pranje novca terorističkih grupa su identične onima koje koriste tradicionalne kriminalne grupe: prvo, novac se ulaže u razne banke u regionu, koje izdaju potvrde o depozitima. Zatim se ovakve potvrde pomoću posredničkih kompanija ulažu na račune u bankama „prekoobalnih i neoporezivih država“, u kojima je pristup moguć unošenjem koda. U trećoj fazi dio novca se transferira u više evropskih banaka, od kojih se podižu čekovi ili nalozi za plaćanje iz različitih računa. Na kraju se vrši transfer novca na račune na teritoriji gdje djeluju

⁶ D. Bolta, „Sprječavanje finansiranja terorizma“, Policijska i sigurnost, vol 19. No. 4, 2011, 423.

⁷ Kolumbijske paravojne grupe učestalo koriste otmice kao oblik finansiranja svojih aktivnosti.

⁸ D. Bolta, 422-423.

⁹ A. Šaković, Metodika sprječavanja i istraživanja ekonomskog kriminaliteta, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Magistrat, Sarajevo 2002, 147.

terorističke grupe, bez da se pojavi bilo kakva sumnja.¹⁰ Metode koje koriste terorističke grupe za pranje kriminalnih prinosa, koriste i organizovane kriminalne grupe. Međutim, iako i terorističke i organizovane kriminalne grupe koriste iste metode pranja novca, ipak se ove dvije vrste kriminalnih grupa razlikuju po njihovim krajnjim motivima. Za razliku od npr. trgovaca drogom i drugih kriminalnih grupa koje su prvenstveno zainteresovane za ostvarivanje materijalne koristi, terorističke grupe uobičajeno nemaju finansijski cilj.¹¹

I pranje novca i finasiranje terorizma ima svoje faze koje trebaju biti ostvarene da bi ovi akti imali karakter krivičnih djela. Osnovni postupak pranja novca se odvija kroz tri faze:

- deponovanje, stavljanje (polozi)
- transformacije, polaganje (raslojavanje)
- integracija.

Deponovanje podrazumijeva fizički ulazak gotovine kriminalnog porijekla u finansijski sistem putem bankarskih pologa, novčanih naloga ili elektronskim transferom preko državnih granica ili fizičkim transportom gotovine izvan zemlje. Transformacija podrazumijeva promjenu nezakonitog porijekla izvora sredstava, odnosno odvajanje nelegalnih prihoda od njihovih nelegalnih izvora.

U posljednjoj fazi, fazi integracije, osoba ili organizacija ima cilj da se kriminalna aktivnost nastavi reciklažom sredstava plaćanja, odnosno ponovnim reinvestiranjem u kriminalnu sredinu. Ova faza nalazi načine da se nedopušteni fondovi uklope u ekonomiju i prikažu kao dobiveni od legitimnog iznosa.¹² Nakon što se ovi nedopušteni fondovi uvedu u glavne ekonomske tokove, onda mogu da se slobodno koriste i distribuiraju terorističkim organizacijama.

¹⁰ S. Taseva, "Pranje novca i terorizam", Mjesečni stručni časopis, Pravni savjetnik, , 10/II, 102.

¹¹ Ibid.

¹² A. Šaković, 149-154.

I krivično djelo finansiranja terorizma ima svoje faze koje ga karakterišu kao takvog.

Te faze su:

- faza prikupljanja ili akumulacije sredstava
- prijenos akumuliranih sredstava ćelijama terorističkih organizacija ili pojedincima radi njihovog operativnog korištenja
- upotreba ovako skupljenih sredstava.

Zajednička komponenta pranja novca i finansiranja terorizma su finansijske transakcije, koje su u oba slućaja iste, te mehanizmi koje države imaju na raspolaganju u borbi protiv ovih pojava.

Bitno je istaći da države odbijaju direktno sponzorisanje terorizma, i zbog toga su se teroristićke grupe, u cilju povećavanja fondova neophodnih za finansiranje svojih aktivnosti, preusmjerile prema kriminalnim aktivnostima. Sponzorisanje teroristićkih aktivnosti od strane država danas nije aktualno, bar ne otvoreno, mada u vrijeme „hladnog rata“ nije bilo neobićno i tzv. „sponzorstvo države“ koja je davala sigurnost teroristima, te je finansirala njihove teroristićke aktivnosti izvan države.¹³

Pranje novca i finansiranje teroristićkih aktivnosti predstavlja međunarodni fenomen i zbog toga je u sprječavanju ovih krivićnih djela potreban angažman svih relevantnih međunarodnih organizacija.

Najvažniji međunarodni pravni standardi u oblasti pranja novca i finansiranja terorizma

Kriminalitet je jedna masovna i dinamićna društvena pojava, koja ne poznaje granice, i koja konstantno prijete međunarodnom miru i stabilnosti, te je s obzirom na to potrebno ovaj problem posmatrati na globalnom planu. Pod vodstvom Ujedinjenih nacija donesen je niz konvencija i preporuka koje regulišu materiju pranja novca i finansiranja teroristićkih aktivnosti. Neke od njih su npr. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i

¹³ D. Bolta, 423.

psihotropnih supstanci,¹⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala,¹⁵ Krivičnopravna konvencija o korupciji,¹⁶ Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom i finansiranju terorizma,¹⁷ te Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma.¹⁸ Posljednja Konvencija uređuje, između ostalog, sprječavanje i otkrivanje pranja novca u vezi sa terorizmom. Ovom Konvencijom predviđena je obavezna inkriminacija finansiranja terorizma. U cilju uspostavljanja i jačanja internacionalnog režima za borbu protiv finansiranja terorizma, Konvencija ustanovljava tri osnovne obaveze za države članice: obavezu inkriminacije finansiranja terorizma kao posebnog krivičnog djela, obavezu unapređivanja saradnje sa drugim državama članicama i obezbjeđivanja međunarodne pravne pomoći na ovom planu, kao i obavezu ustanovljavanja sistema otkrivanja i prijavljivanja od strane finansijskih organizacija, transakcija i lica za koje se sumnja da su u vezi sa finansiranjem terorizma. Na nivou Evropske unije donijete su i tri direktive: Direktiva broj 91/308/EEC o sprječavanju upotrebe finansijskog sistema za pranje novca iz 1991. godine; Direktiva broj 2001/97/EC iz 2001. godine o dopuni Direktive broj 91/308/EEC i Direktiva broj 2005/60/EC o sprječavanju upotrebe finansijskog sistema za pranje novca i finansiranje terorizma iz 2005. godine. Ovim direktivama se na nivou Evropske unije definiše pranje novca i finansiranje terorizma, uređuju prava i obaveze finansijskih i nefinansijskih organizacija i profesija na području preventive i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma, uređuje nadzor nad obaveznicima i uređuju prava i obaveze Jedinica za finansijske istrage zemalja članica.¹⁹

¹⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci, Beč 19.12.1988., važi na osnovu Odluke o ratifikaciji Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, broj 14/09, ratificirana od strane BiH 01.09. 1993.

¹⁵ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Palermo, 15.11.2000., Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori, broj 5/02.

¹⁶ Krivičnopravna konvencija o korupciji, ETS 173, Strasbourg, 27.01.1999., Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori, broj 4/06, ratificirana od strane BiH 30.03.2003. godine.

¹⁷ Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom i finansiranju terorizma, ETS 198, 16.05.2005., Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori, broj 4/06, ratificirana od strane BiH 30.03.2004.

¹⁸ Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma, usvojena od Generalne skupštine UN-a 9.12.1999., Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori 3/2003.

¹⁹ S. Miljković, G. Bošković, Ž. Nikač „Internacionalni naponi za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma”, Strani pravni život 1/2011, 118-119.

Relevantne međunarodne norme i standardi sadržani su, pored do sad navedenih, i u sljedećim dokumentima: četrdeset preporuka FATF-a i devet Specijalnih preporuka FATF-a. Bosna i Hercegovina je, kao članica Vijeća Evrope i Moneyval komiteta obavezna poštovati i provoditi odluke istih, u smislu međunarodnih obaveza inkorporiranih u domaći pravni sistem. Ove obaveze Bosne i Hercegovine vezane su za različite oblasti, uključujući pravnu, ekonomsku, finansijsku, bankarstvo, oblast osiguranja, te obavještajno policijsku i dr.

Krivična djela finansiranje terorizma i pranje novca u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina je država sa neujednačenim i raznolikim krivičnim zakonodavstvom. Naime, u BiH postoje četiri krivična zakona: Krivični zakon Bosne i Hercegovine,²⁰ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine,²¹ Krivični zakon Republike Srpske²² i Krivični zakon Brčko Distrikta.²³ Krivičnim zakonom BiH inkriminisana su krivična djela Pranja novca i Finansiranja terorističkih aktivnosti. Bitno je spomenuti i Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti,²⁴ koji u svom poglavlju VIII govori o zadacima i nadležnostima finasijsko-obavještajnog odjela (u daljem tekstu: FOO), o kojem će u nastavku rada biti dato opširnije izlaganje.

KZ BiH u Glavi XVII (Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom), inkriminiše u čl. 201. krivično djelo Terorizma, te u st. 5. istog člana navodi šta čini teroristički čin.²⁵

²⁰ Krivični zakon Bosne i Hercegovine - KZ BiH, Službeni glasnik BiH br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10.

²¹ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine – KZ FBiH, Službene novine Federacije BiH br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11.

²² Krivični zakona Republike Srpske – KZ RS, Službeni glasnik Republike Srpske br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12.

²³ Krivični zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine – KZ BD, Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH br. 10/03, 6/05, 21/10, 47/11, 52/11.

²⁴ Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, Službeni glasnik BiH br. 53/09.

²⁵ Teroristički čin podrazumijeva neke od sljedećih radnji, koja s obzirom na svoju prirodu ili kontekst može ozbiljno oštetiti državu ili međunarodnu organizaciju: napad na život osobe koji može prouzrokovati njenu smrt, napad na

Osnov inkriminacija koje su sadržane u čl. 201. KZ BiH je Evropska konvencija o suzbijanju terorizma koju su države članice Vijeća Evrope usvojile u Strazburu 27. januara 1977. godine, a koju je BiH ratificirala 16. jula 2003. godine. Krivično djelo terorizma naš zakonodavac je odredio prema Okvirnoj odluci Vijeća Evropske unije o suzbijanju terorizma koja je donesena 13. juna 2002. godine, prema kojoj se namjerni akti o kojima je riječ smatraju terorističkim krivičnim djelima.²⁶

KZ BiH sadrži član 202. Finansiranje terorističkih aktivnosti, a koji je u skladu sa Međunarodnom konvencijom o suzbijanju finansiranja terorizma.²⁷

fizički integritet osobe, protupravno zatvaranje, držanje zatvorenom ili na drugi način oduzimanje ili ograničavanje slobode kretanja druge osobe, s ciljem da nju ili nekoga drugog prisili da što izvrši, ne izvrši ili trpi (otmica) ili uzimanje talaca, nanošenje velike štete objektima Bosne i Hercegovine, vlade druge države ili javnim objektima, transportnom sistemu, objektima infrastrukture uključujući informacioni sistem, fiksnoj platformi koja se nalazi u kontinentalnom pojasu, javnom mjestu ili privatnoj imovini, za koju štetu je vjerovatno da će ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne privredne štete, otmica zrakoplova, broda ili drugog sredstva javnog saobraćaja ili za prevoz roba,

²⁶ Z. Tomić, Krivično pravo II, Posebni dio, 2. izd., Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, 474.

²⁷ Članom 202. KZ BiH propisano je da: ko na bilo koji način, neposredno ili posredno, da ili prikupi sredstva s ciljem njihove upotrebe ili znajući da će biti upotrijebljena, u cjelini ili djelimično za izvršenje:

- a) krivičnog djela iz članova: 191. (Uzimanje talaca), 192. (Ugrožavanje osoba pod međunarodnopravnom zaštitom), 194. (Neovlašteno pribavljanje ili raspolaganje nuklearnim materijalom); 194a. (Ugrožavanje nuklearnog objekta); 196. (Piratsvo), 197. (Otmica zrakoplova ili broda ili zauzimanje fiksne platforme), 198. (Ugrožavanje sigurnosti zračne ili morske plovidbe ili fiksni platformi), 199. (Uništenje i uklanjanje znakova koji služe sigurnosti zračnog saobraćaja), 200. (Zloupotreba telekomunikacijskih znakova), 201. (Terorizam), 202a. (Javno podsticanje na terorističke aktivnosti), 202b. (Vrbovanje radi terorističkih aktivnosti), 202c. (Obuka za izvođenje terorističkih aktivnosti) ovog zakona;
- b) svakog drugog krivičnog djela koje može proukovati smrt ili težu tjelesnu povredu civila ili lica koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima u oružanom sukobu, kada je svrha takvog djela, po njegovoj prirodi ili konekstu, zastrašivanje stanovništva, ili prisiljavanje organa vlasti BiH ili drugih vlasti ili međunarodne organizacije da nešto učini ili ne učini, kaznit će se kaznom zatvora najmanje tri godine.

Prikupljena sredstva namijenjena za izvršenje ili nastala izvršenjem krivičnog djela iz st. 1. ovog člana bit će oduzeta.

Učinitelj ovog krivičnog djela može da bude svaka osoba, za krivičnu odgovornost potreban je direktni umišljaj, jer učinitelj može da postupa samo sa ciljem da data ili prikupljena sredstva upotrijebi za učinjenje nekog od krivičnih djela koja su naznačena ili sa znanjem da će se u cjelini ili djelimično upotrijebiti za njihovo učinjenje. Za postojanje djela se ne traži i da je došlo do učinjenja nekog od krivičnih djela za koja su sredstva data ili prikupljena.²⁸ Propisana kazna za finansiranje terorističkih aktivnosti je najmanje tri godine, što je novina koja se desila zadnjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH,²⁹ jer je ranije zakonodavac postavljao zatvoreni kazneni okvir za ovo krivično djelo, u kojem se kazna kretala od jedne do deset godina. Novo rješenje je bolje jer ostavlja veći raspon za kažnjavanje učinioca ovakvih krivičnih djela

Krivično djelo Finansiranje terorističkih aktivnosti je pod istim nazivom propisano i u Krivičnom zakonu FBiH, Glava XVIII (Krivična djela terorizma), s tim što prema Federalnom krivičnom zakonu propisana kazna je ista kao ranije propisana u Krivičnom zakonu BiH, dakle kazna zatvora od jedne do deset godina.

Pranje novca je inkriminisamo čl. 209. Krivičnog zakona BiH u okviru glave XVIII (Krivična djela protiv privrede i jedinstva tržišta te krivična djela iz oblasti carina). Propisivanje ovog krivičnog djela je rezultat preuzetih obaveza Bosne i Hercegovine na osnovu međunarodnih konvencija, kao i činjenice da su aktivnosti pranja novca, kao sastavnog dijela organizovanog kriminala, našle plodno tlo na području Bosne i Hercegovine, a i s obzirom na tranzicijski karakter države, poslijeratno stanje, postupak privatizacije, inostrana investicijska ulaganja, itd.³⁰ Odredbe o pranju novca nalaze se i u entitetskim zakonima, kao i u Krivičnom zakonu BD. U st. 1. čl. 209. predviđen je osnovni oblik ovog krivičnog djela. Djelo predstavlja poseban vid krivičnog djela prikrivanja, jer radnja počinjenja djela može biti svaka radnja koja se sastoji u prikrivanju ili pokušaju prikrivanja „prljavog novca ili imovine“. Radnja izvršenja je alternativno određena i to kao: primanje, zamjena, držanje, raspolaganje, upotreba u privrednom ili drugom poslovanju, prikrivanje na drugi način ili pokušaj prikrivanja.³¹ Zadnjim izmjenama i dopunama Krivičnog

²⁸ Z. Tomić, 478.

²⁹ Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 8/10.

³⁰ Grupa autora, Komentari krivičnih zakona u BiH, Vijeće Evrope, Sarajevo, 2005., 672, 686 - 687.

³¹ A. Bjelopoljak, "Sumnjive transakcije i off shore zone sa aspekta krivičnog djela pranja novca", magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, 2011. 182.

zakona BiH³² propisana kazna za osnovni oblik krivičnog djela Pranja novca je zatvorska kazna od jedne do osam godina. Također, zadnjim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH dodat je i novi st. 2,³³ te je izmjenjen i st. 3. čl. 209. u dijelu koji se odnosi na teži oblik ovog krivičnog djela.³⁴ U stavu 5. predviđeno je i obavezno oduzimanje imovinske koristi iz stavova od (1) do (4) ovog člana. Skoro na isti način, sa nekim malim razlikama, krivično djelo Pranje novca je regulisano i u KZ FBiH (čl. 272).

Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti

Bosna i Hercegovina je u maju 2004. godine donijela svoj prvi Zakon o sprječavanju pranja novca³⁵ koji je stupio na snagu 29. decembra 2004. godine, čije usvajanje je bilo „razlog“ uspostave Finansijsko – obavještajnog odjela (u daljem tekstu: FOO) kao specijalizovane državne jedinice za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Međutim, svjestki standardi kao i zahtjevi i standardi Evropske unije i Konvencije Vijeća Evrope su nalagali da pomenuti Zakon o sprječavanju pranja novca iz 2004. godine ne ispunjava sve međunarodne standarde u oblasti sprječavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u mnogim odredbama svog sadržaja.³⁶ Zbog toga je bilo potrebno donijeti novi Zakon iz ove oblasti koji bi Bosnu i Hercegovinu približio evroatlantskim integracijama. Naime, Bosna i Hercegovina je kao članica Vijeća Evrope dužna provoditi odredbe Konvencija Vijeća Evrope koje se odnose na sprječavanje problema pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, s obzirom da je Bosna i Hercegovina potpisnica ovih Konvencija. Zbog toga su nadležna tijela i institucije Bosne i Hercegovine, kao i njenih entiteta, početkom 2008. godine pristupile izradi donošenja novog Zakona. Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti usvojen je od strane oba doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine u junu 2009. godine, a objavljen je 7. jula 2009. godine u Službenim novinama BiH, br. 53/09. Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti sadrži četrnaest poglavlja i 78 članova. Osmo poglavlje ovog Zakona sadrži odredbe o

³²Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH br. 8/10.

³³ Ako je počinitelj djela iz stava (1) ovog člana istovremeno i počinitelj ili saučesnik u krivičnom djelu kojim je pribavljen novac ili imovina iz stava (1) ovog člana, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

³⁴ (...)ako vrijednost novca ili imovinske koristi iz stava (1) ovog člana prelazi iznos od 200.000 KM, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine.

³⁵ Zakon o sprječavanju pranja novca, Službeni glasnik BiH broj 29/04.

³⁶ A. Bjelopoljak, 182.

zadacima i nadležnostima Finansijsko – obavještajnog odjela. FOO je postao operativan 29. decembra 2004. godine, odnosno danom stupanja na snagu prvog Zakona o sprječavanju pranja novca Bosne i Hercegovine. Odredbama čl. 11. Zakona o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu,³⁷ (u daljem tekstu: SIPA-e) FOO se nalazi i uspostavljen je kao poseban odjel, organizaciona jedinica u sastavu SIPA-e.³⁸ Ovo odjeljenje je zapravo pandan evropskim i svjetskim finansijsko – obavještajnim jedinicama koje su organizirane i nadležne za poslove sprječavanja i otkrivanja pranja novca, što je bila i jedna od međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine.³⁹ Članom 13. Zakona o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu propisani su zadaci FOO-a.⁴⁰ Kada govorimo o tipovima finansijsko – obavještajnih jedinica (u daljem tekstu: FOJ), sve tipove možemo svesti pod četiri naziva: administrativni tip FOJ-a, policijski tip FOJ-a, sudski ili tužilački tip FOJ-a i mješoviti ili „hibridni“ tip FOJ-a. Tip ili model FOO-a u Bosni i Hercegovini je mješoviti-hibridni. Sama klasifikacija FOO-a kao mješovitog tipa proistekla je iz unutrašnje strukture FOO-a u kome se pored državnih službenika i uposlenika nalaze i policijski službenici. Pored BiH države koje su uredile hibridni tip FOJ-a su: Danska, Jersey, Guernsey i Norveška. U javnosti se često kaže da je FOO Bosne i Hercegovine policijski tip FOJ, pa ga neki svrstavaju u policijsko – mješoviti ili hibridni tip.⁴¹ Međudržavne finansijsko – obavještajne jedinice imaju obavezu da sarađuju između sebe. Saradnja FOJ je propisana članom 46. Varšavske konvencije. Osnovna mu je intencija saradnja radi prikupljanja i ispitivanja, ili ako je potrebno, istraživanja bitnih podataka o bilo kojoj činjenici koja bi mogla upućivati na pranje novca ili finansiranje terorizma u skladu sa

³⁷ Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 27/04, 35/05, 49/09

³⁸ A. Bjelopoljač, 184.

³⁹ E. Mujanović, “Pranje novca kao globalni sigurnosni izazov (stanje u Bosni i Hercegovini)”, Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, Kriminalističke i sigurnosne studije, Sarajevo 2007., br. 3-4, 125.

⁴⁰ Finansijsko obavještajni odjel ima sljedeće zadatke:

- a) prima, prikuplja, evidentira, analizira, istražuje i prosljeđuje tužiocu informacije, podatke i dokumentaciju primljenu u skladu sa Zakonom i drugim propisima BiH o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti
- b) ostvaruje međunarodnu saradnju na polju sprječavanja i istrage pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti
- c) pruža tužiocu stručnu podršku iz područja finansija

⁴¹ Ibid, 185-190.

domaćim ovlastima. Svaki upućeni zahtjev mora biti popraćen sažetim prikazom svih bitnih činjenica sa kojima FOJ raspolaže, a zamoljena će država pružiti sve informacije tražene u zamolbi.⁴²

Zadaci i nadležnosti finansijsko-obavještajnog odjela

Poglavlje VIII Zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti sastoji se od tri odjeljka, A, B i C, koji ukupno sadrže 14 članova. U ovim odjeljcima su određeni i detaljno razrađeni svi zadaci i nadležnosti koje FOO ima u svom radu. FOO obavlja poslove koji se odnose na sprječavanje, istraživanje i otkrivanje operacija pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u skladu sa odredbama Zakona o državnoj agenciji za istrage i zaštitu pod nadzorom direktora Državne agencije za istrage i zaštitu (u daljem tekstu: Direktor). Također, FOO radi na promovisanju saradnje između nadležnih organa Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta u oblasti sprječavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, kao i na promovisanju saradnje i razmjene informacija sa nadležnim organima drugih država i međunarodnih organizacija zaduženih za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti.

Odjeljak A reguliše pitanja otkrivanja i istraživanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, slanje zahtjeva obveznicima za dostavljanje podataka o sumnjivim transakcijama ili licima, privremene obustave transakcija, a sve u skladu sa važećim zakonodavstvom BiH. Odjeljak A je regulisao postupanje FOO-a shodno članu 21. Treće Direktive EU.⁴³ Da bi kvalitetno i u skladu sa važećim Zakonima u Bosni i Hercegovini FOO obavljao svoju funkciju potrebno je da prima, sakuplja, evidentira, istražuje i analizira podatke, informacije i dokumentaciju, koju dobije u skladu sa odredbama Zakona, te da tu dokumentaciju, podatke i informacije uredno dostavlja nadležnom tužilaštvu. U slučaju da na osnovu prikupljene dokumentacije, podataka i informacija FOO ocijeni da postoje osnovi sumnje da je u pitanju krivično djelo pranja novca ili finansiranja terorističkih aktivnosti povezano sa nekom transakcijom ili licem, dužan je nadležnom tužilaštvu dostaviti pismeno obavještenje sa prikupljenom dokumentacijom. Također, FOO je dužan dostaviti izvještaj o učiniocu i osnovama sumnje o počinjenom krivičnom djelu pranja novca i

⁴² S. Cindori, Sustav sprječavanja pranja novca, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2010., 52.

⁴³ A. Bjelopoljak, 176.

finansiranja terorističkih aktivnosti. Bitno je istaći da su ovim Zakonom, u skladu sa čl. 47. st. 2. obveznici dužni FOO-u bez odgađanja dostaviti tražene informacije, podatke i dokumentaciju najkasnije u roku od osam radnih dana od prijema zahtjeva FOO-a, dok je raniji zakon propisivao rok od sedam dana. Članom 48. st. 1. propisana je mogućnost privremene obustave transakcije u trajanju od najviše pet radnih dana, dok je prijašnji Zakon propisivao rok od pet dana.⁴⁴ FOO izdaje pismeni nalog za privremenu obustavu transakcije ili transakcija u gore navedenom roku, mada mu je ostavljena i mogućnost za izdavanje usmenog naloga za privremenu obustavu transakcije ili transakcija, ali je u tom slučaju FOO dužan najkasnije sljedećeg radnog dana dostaviti i pismeni nalog obvezniku. U čl. 48. st. 4. propisan je i sadržaj pismenog naloga.⁴⁵ O prestanku važenja naloga za privremenu obustavu transakcije ili transakcija FOO pismenim putem, bez odgađanja, obavještava obveznika koji odmah može obaviti transakciju, ako FOO nakon izdavanja ovog naloga utvrdi da više nema osnova za sumnju u pranje novca ili finansiranje terorističkih aktivnosti. Članom 50. ovog Zakona FOO-u je dato ovlaštenje da može pismeno naložiti obvezniku kontinuirano praćenje finansijskog poslovanja klijenta u vezi s kojim postoje razlozi za sumnju na pranje novca ili finansiranje terorističkih aktivnosti ili drugo lice za koje je moguće osnovano zaključiti da je pomagalo ili učestvovalo u transakcijama ili poslovima lica u vezi s kojim postoji sumnja, te redovno obavještavanje FOO-a o transakcijama ili poslovima koje kod obveznika izvrše ili imaju namjeru izvršiti navedena lica. FOO mora odrediti rok trajanja ovog naloga, koji u kontinuitetu može trajati najduže tri mjeseca, a u opravdanim slučajevima može se produživati svaki put za još jedan mjesec, s tim da provođenje ovih mjera može ukupno trajati najduže šest mjeseci. Članom 51. Zakona FOO je ovlašten da zahtijeva od organa BiH, FBiH, RS-a i Distrikta, te od ostalih obveznika s javnim ovlaštenjima informacije, podatke i dokumentaciju koja je potrebna za obavljanje poslova FOO-a u skladu sa odredbama ovog Zakona. Organi i institucije sa javnim ovlaštenjima su dužni FOO-u dostaviti

⁴⁴ Ibid, 177.

⁴⁵ Pismeni nalog o privremenoj obustavi transakcije ili transakcija treba da sadrži:

- a) datum i vrijeme od kada počinje teći rok trajanja privremene obustave
- b) broj transakcijskog računa
- c) podatke o vlasniku računa
- d) naziv obveznika i ostale njegove podatke
- e) iznos novčane transakcije ili transakcija koji se privremeno obustavlja ili obustavlja od izvršenja
- f) druge podatke koji se odnose na obveznika i sumnjivu transakciju ili transakcije

podatke, informacije i dokumentaciju najkasnije u roku od osam radnih dana od dana prijema zahtjeva.

Odjeljak B Zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti odnosi se na međunarodnu saradnju, koja je osnovna pretpostavka svakog sistema borbe protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Međunarodna saradnja je bila uređena i ranijim Zakonom u segmentu razmjene podataka, informacija i dokumentacije u predmetnoj oblasti. Međutim, ovaj Zakon tu saradnju uređuje detaljnije, a u cilju usklađivanja sa međunarodnim standardima. Ovim odjeljkom se na nov način uređuje ovlaštenje FOO da privremeno obustavi izvršenje sumnjive transakcije na prijedlog strane Finansijsko – obavještajne jedinice, pod uslovima i rokovima koji su jednaki kao i da „domaću“ privremenu obustavu transakcije.⁴⁶ FOO može od stranih organa za provođenje zakona, tužilačkih ili upravnih organa, finansijsko – obavještajnih jedinica i međunarodnih organizacija uključenih u sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti zahtijevati podatke, informacije i dokumentaciju. Također, po osnovu reciprociteta FOO može dostavljati podatke, informacije i dokumentaciju prikupljenu u BiH finansijsko – obavještajnim jedinicama drugih zemalja, na njihov zahtjev ili na vlastitu inicijativu, a u skladu sa Zakonom. Prije dostavljanja ovih podataka, informacija i dokumentacije FOO zahtijeva pismenu garanciju da će se iste koristiti samo u svrhe propisane ovim Zakonom. Za svako dalje prosljeđivanje ovih podataka, informacija i dokumentacije policijskim i pravodusnim organima strane zemlje potrebna je prethodna saglasnost FOO-a. Također, FOO može stranoj finansijsko – obavještajnoj jedinici dostaviti pisani prijedlog za privremeno odlaganje izvršenja određene sumnjive transakcije, te na obrazloženi pisani prijedlog strane finansijsko – obavještajne jedinice FOO može pismenim nalogom naložiti obvezniku privremeno odgađanje obavljanja sumnjive transakcije najviše za pet radnih dana, iz čega jasno proizilazi princip reciprociteta, koji je osnovni temelj međunarodne saradnje.

Odjeljak C definiše obavezu vođenja evidencija od strane FOO o obavještenjima i informacijama u skladu sa odredbama čl. 46. ovog Zakona, evidencija o izdanim nalogima za privremenu obustavu i evidencija o podacima koji se prosljeđuju u inostranstvu, taksativno navodeći koje podatke navedene evidencije treba da sadrže.

⁴⁶ A. Bjelopljak, 177.

Usklađenost zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti sa evropskim zakonodavstvom

Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranju terorističkih aktivnosti je usklađen sa Preporukama FATF 40+9 i sa zahtjevima i standardima Evropske unije u oblasti sprječavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Standardi EU u ovoj oblasti propisani su Direktivom 2005/60/EC Evropskog parlamenta i Vijeća o sprječavanju korištenja finansijskog sistema u svrhe pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti iz 2005. godine (poznata kao Treća direktiva) i Konvencijama Vijeća Evrope 141. i 198. Konvencije Vijeća Evrope o pranju, traženju, pljenidbi i konfiskaciji imovine stečene kroz kriminalne radnje.⁴⁷ Kada govorimo o Evropskoj uniji i ovlaštenjima koja ona ima u području pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, onda možemo govoriti o tri djelokruga Unije:

- područje u izričitom djelokrugu Unije
- područje u izričitom djelokrugu država članica
- područje u kojem Unija i države članice dijele ovlasti.

Za uspješnu provedbu odluka Unije u borbi protiv terorizma, saradnja i konzistentnost sva tri područja nekadašnjih stupova Unije jest *conditio sine qua non*.⁴⁸

Posebne preporuke grupe za finansijske akcije vezane za borbu protiv finansiranja terorizma

Grupa za finansijske akcije pridružila se naporima međunarodne zajednice u borbi protiv finansiranja terorizma donošenjem Posebnih preporuka o finansiranju terorizma (Special Recommendations on terrorist Financing) u oktobru 2001. godine.⁴⁹ Donošenjem devet Specijalnih preporuka važnih za terorizam odgovoreno je na terorističke napade 11. septembra 2001. godine. Samo sedam sedmica nakon napada na New York i Washington, 30. oktobra 2001. godine FATF je izdao osam Specijalnih preporuka izrađenih u cilju suprotstavljanja finansiranja terorizma kojima se osnažuju postojeće mjere predviđene Konvencijom UN za suzbijanje finansiranja terorizma. Stavljajući naglasak na određivanje finansiranja terorizma krivičnim djelom

⁴⁷ Ibid, 178.

⁴⁸ Ž. Pedić, 66-67.

⁴⁹ S. Miljković, G. Bošković, Ž. Nikač, 119-120.

i zamrzavanje imovine terorista. Preporuke su sadržajno usmjerene na tri glavna kanala koja teroristi koriste za premještanje svojih sredstava: alternativni sistemi prenosa ili doznake novca, transfer novca elektroničkim putem i neprofitne organizacije. U cilju ispravka učinjenog propusta u međunarodnim mjerama koje se odnose na sprječavanje fizičkog prijenosa novca predviđenog za finansiranje terorizma ili pranja novca, FATF je izdao i novu, devetu Specijalnu preporuku koja se odnosi upravo na to specifično pitanje.⁵⁰ Prva preporuka predviđa da svaka zemlja treba da ratifikuje i u potpunosti implementira Konvenciju Ujedinjenih nacija za sprječavanje finansiranja terorizma iz 1999. godine i rezoluciju UN o prevenciji i suzbijanju finansiranja terorističkih djela. Druga specijalna preporuka obrađuje kriminalizaciju finansiranja terorizma i popratnog pranja novca. Treća Specijalna preporuka naglašava da bi svaka država trebala imati ovlaštenje „zamrzavanja“ sredstava ili imovine terorista ili terorističkih organizacija, te onih koji ih finansiraju, ovlaštenje privremenog oduzimanja profita ili imovine namijenjene za terorističke aktivnosti, odnosno ovlaštenje trajnog oduzimanja imovine namijenjene za terorizam ili finansiranje terorizma, finansiranje terorističkih aktivnosti ili za terorističke organizacije.⁵¹ Četvrtom preporukom se obavezuju finansijske institucije (banke i nebankarske finansijske institucije) da podnose izvještaje o sumnjivim transakcijama nadležnim institucijama u slučaju da postoji sumnja ili da postoji razumna sumnja da je finansiranje vezano za finansiranje terorizma.⁵² Međunarodna saradnja i izručenje osoba osuđenih za finansiranje terorizma, terorističkih djela ili osoba koje pripadaju terorističkoj organizaciji, sastavni su dio pete Specijalne preporuke. Šesta specijalna mjera nalaže donošenje mjera prethodnog dobivanja licence za rad fizičkih i pravnih osoba. Poboljšanje transparentnosti svih vrsta transfera novca elektroničkim putem, unutar zemlje i međunarodno, cilj je sedme Specijalne preporuke FATF olakšavajući pri tome tijelima provođenja zakona da slijede elektronički prijenos novca od strane kriminalaca i terorista. Osmo Specijalna preporuka potiče zemlje na preispitivanje prikladnosti zakona i propisa s obzirom na subjekte koji bi mogli biti zloupotrijebljeni za finansiranje terorizma, što se posebno odnosi na sprječavanje zloupotreba vrlo ranjivih neprofitnih organizacija. Deveta Specijalna preporuka FATF navodi opasnosti fizičkog prijenosa gotovine i vrijednosnih papira na donosioca preko državne granice, te zahtjeva od država uspostavljanje mjera za otkrivanje i prijavljivanje prijenosa, ali i zadržavanje ili oduzimanje istih ukoliko se

⁵⁰ S. Cindori, 62.

⁵¹ Ibid, 63.

⁵² S. Miljković, G. Bošković, Ž. Nikač, 122.

smatra da su povezani s finansiranjem terorizma ili pranjem novca.⁵³ Bitno je istaći da se FATF pretvara u međunarodni forum za razmatranje problema pranja novca i finansiranja terorizma, te da je njegov djelokrug usmjeren na tri osnovna područja:

- a) postavljanje standarda za nacionalne programe sprječavanja pranja novca i finansiranja terorizma
- b) praćenje napretka članica u implementiranju mjera koje se odnose na borbu protiv pranja novca
- c) prepoznavanje i proučavanje metoda i trendova pranja novca i finansiranja terorizma⁵⁴
- d) korištenje tzv. alternativnih doznaka (the alternative remittance systems) dobrotvorne organizacije ili druge poslovne subjekte kako bi prikrili korištenje navedenih metoda prijenosa novčanih sredstava (posebno se ističe tzv. hawala sistem - alternativni način prijenosa novčanih sredstava koji funkcioniše izvan, odnosno paralelno sa tradicionalnim bankarskim ili drugim finansijskim kanalima prijenosa novčanih sredstava).⁵⁵

ZAKLJUČAK

Jedna od najvećih posljedica rata koji se odigrao 90.-tih godina u Bosni i Hercegovini jeste pojava organizovanog kriminala, u sklopu kojeg je i pojava pranja nelegalno stečenog novca, te korištenje takvog novca za finansiranje terorističkih aktivnosti. Bosna i Hercegovina je tranzitna zemlja čije je tlo pogodno za razvoj kriminala. Međutim, bitno je istaći da Bosna i Hercegovina u prevenciji pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti radi na planu suzbijanja ovih oblika kriminala, kroz osnivanje raznih državnih insitucija. Shodno tome osnovana je i Radna grupa za sprječavanje pranja novca i finansiranje terorističkih aktivnosti.

I pored svih napora koji su do sada ostvareni u suzbijanju ovih opasnih oblika kriminala, vidljivo je i dalje da tek predstoji da se obavi veliki dio posla oko usklađivanja ovih pravnih rješenja. Pranje novca, i u sklopu sa njim finansiranje terorističkih aktivnosti, je postalo izuzetno negativna društvena pojava koja izaziva

⁵³ S. Cindori, 64-65.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Tipologije finansiranja terorizma, Primjeri iz inozemne prakse, Republika Hrvatska, Ministarstvo finansija, Ured za sprječavanje pranja novca, Zagreb 2012., http://www.uzuvrh.hr/userfiles/file/tipologije%20FT-HRV_.pdf, 12. avgust 2013.

nepredvidive društvene opasnosti. Proces pranja novca i finansiranja terorizma je jedan zatvoreni krug koji nikad ne prestaje, i uz sve napore mnogih svjetskih i evropskih jakih država, u svijetu nije moguće iskorijeniti ove probleme.

Perači novca i finansijeri terorizma koriste pravne praznine, nedorečenosti i neefikasnost pravnih poredaka da bi vršili svoje kriminalne aktivnosti i na taj način sebi stjecali protupravnu imovinsku korist, odnosno neosnovano se bogatili. Problem ne predstavlja samo donošenje pravnih propisa koji će regulisati ovu oblast, nego i njihova implementacija. Također, potrebno je podizati svijest i edukovati nosioce poslova na planu sprječavanje i borbe protiv finansiranja terorizma.

Bitno je istaći i da je borba protiv ovih oblika kriminala ne samo dužnost nadležnih državnih institucija, nego je to dužnost i svih građana. Događaji od 11. septembra 2001. godine uveliko su pokrenuli mnoga pitanja na međunarodnom planu, donesene su mnoge Konevcije, Preporuke, Direktive, a poseban značaj ima devet Specijalnih preporuka FATF-a koje predstavljaju daleko veći izazov nego što se to na prvi mah može činiti. Prije napada na SAD implementacija mjera vezanih za ova pitanja bila je na nacionalnom nivou, što je stvaralo mnoge poteškoće. Problem su predstavljale pogotovo zemlje u tranziciji i nerazvijene zemlje. Međunarodna reakcija na probleme suprotstavljanja pranju novca i finansiranju terorizma ukazuje na činjenicu da je riječ o globalnom fenomenu. Uspostavljanje međunarodne saradnje na ovom planu bi imalo za svrhu lakše praćenje svojine koja je namijenjena finansiranju terorizma. Bosna i Hercegovina taj problem rješava upravo kroz postojanje finansijsko – obavještajnog odjela koji ima, između ostalih zadataka, i zadatak da prima, skuplja, evidentira, istražuje i analizira dokumentaciju, podatke i informacije koje su povezane sa finansiranjem terorističkih aktivnosti. Brža razmjena informacija između postojećih finansijsko – obavještajnih jedinica u pogledu sumnjivih transakcija bi također dovela do bržeg i efikasnijeg suprotstavljanja ovim problemima. Finansijsko – obavještajnim jedinicama treba u svakom momentu omogućiti pristup svim bankarskim i drugim aktivnostima, bez obzira na odredbe o tajnosti podataka. Bosna i Hercegovina u ovom momentu ima uređeno zakonodavstvo koje može da efikasno odgovori problemima finansiranja terorizma i pranja novca, samo se postavlja pitanje njihove implementacije.

Zaštita od prijetnje terorizma obaveza je države u njenoj temeljnoj funkciji osiguranja uvjeta za miran i siguran život svih njenih građana, slobodan od nasilja i straha, demokratski, tolerantan, stvaralački i prosperitetan, u poštivanju reda i zakona. Za Bosnu i Hercegovinu bilo kakva pojava terorizma usmjerena protiv nje

predstavljala bi teško ugrožavanje njenih temeljnih vrijednosti i interesa. Zbog toga je za Bosnu i Hercegovinu prioritet razvitak sveobuhvatnih mjera, nacionalnih i međunarodnih, prevencije i zaštite od svih oblika prijetnje terorizma. Iako pitanje finansiranja terorizma ne predstavlja osnovni problem pojave terorističkih organizacija, niti terorističkih aktivnosti, ipak ono predstavlja jednu od jačih karika ovog globalnog problema, pa slabljenje te centralne tačke bi uveliko dovelo i do efikasnijih rezultata u borbi protiv savremenog terorizma. Iskustva pokazuju da ovaj posao nije lagan i da treba uložiti napore da bi se na kraju postigao krajnji rezultat - međunarodni mir i stabilnost.

LITERATURA

Knjige:

A. Šaković, Metodika sprječavanja i istraživanja ekonomskog kriminaliteta, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Magistrat, Sarajevo, 2002.

B. Petrović/B. Dobovšek, Mreže organiziranog kriminaliteta, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo

B. Petrović/N. Peršak, Sigurnost i suradnja kao reakcija na organizirani kriminalitet u srednjoj i jugoistočnoj Europi, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Grupa autora, Komentari krivičnih zakona u BiH, Vijeće Evrope, Sarajevo, 2005.

S. Cindori, Sustav sprječavanja pranja novca, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2010.

Z. Tomić, Krivično pravo II, Posebni dio, 2. izd., Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Članci:

D. Bolta, „Sprječavanje finansiranja terorizma“, Policija i sigurnost, vol. 19. No 4., 2011.

E. Mujanović, „Pranje novca kao globalni sigurnosni izazov (stanje u Bosni i Hercegovini)“, Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, Kriminalističke i sigurnosne studije, Sarajevo 2007.

S. Taseva, „Pranje novca i terorizam“, Mjesečni stručni časopis, Pravni savjetnik, , 10/II, Sarajevo

S. Mijalković/G. Bošković/Ž. Nikač, „Internacionalni naponi za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma“, Strani pravni život 1/2011

Magistarski rad:

A. Bjelopoljak, „Sumnjive transakcije i off shore zone sa aspekta krivičnog djela pranja novca“, magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, 2011.

Internet stranice:

Tipologije finansiranja terorizma, Primjeri iz inozemne prakse, Republika Hrvatska, Ministarstvo finansija, Ured za sprječavanje pranja novca, Zagreb 2012., http://www.uzuvrh.hr/userfiles/file/tipologije%20FT-HRV_.pdf (22. maj 2013),

Ž. Pedić, „Odnos između međunarodnog I evropskog pravnog okvira za suzbijanje terorizma”,57, <http://www.google.ba/url?sa=t&rcct=j&q=žana%20pedić%20odnos%20između%20> (22. maj 2013).

Zakoni:

Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11

Krivični zakona Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 49/03,
108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12

Krivični zakona Brčko Distrikta BiH, Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH br.
10/03, 6/05, 21/10, 47/11, 52/11

Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, Službeni
glasnik BiH br. 53/09

Konvencije:

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i
psihotropnih supstanci, Beč, 19.12.1988., važi na osnovu Odluke o ratifikaciji
Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, broj 14/09 ratificirana od strane BiH
01.09. 1993.

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala,
Palermo, 15.11.2000., Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori, broj 5/02
Krivičnopravna konvencija o korupciji, ETS 173, Strasbourg, 27.01.1999., Službeni
glasnik BiH – Međunarodni ugovori, broj 4/06, ratificirana od strane BiH
30.03.2003. godine

Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda
stečenog krivičnim djelom i finansiranju terorizma, ETS 198, 16.05.2005., Službeni
glasnik BiH- Međunarodni ugovori, broj 4/06, ratificirana od strane BiH
30.03.2004.

Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma, usvojena od Generalne
skupštine UN-a 9.12.1999., Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori 3/2003

Francuska revolucija i Rusoizam – osvrt na uticaj učenja Žan Žak Rusoa na političko djelovanje francuskih revolucionara (1789-1795)

The French Revolution and Rousseauism - Review of the Impact of Jean Jacques Rousseau's Teaching to the Political Activities of French Revolutionaries (1789-1795)

Mr.sc. Emina Huseinspahić

Viši asistent, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

e.huseinspahic@gmail.com

Sažetak: Francuskoj revoluciji prethodila je duža intelektualna i ideološka priprema koju su u značajnoj mjeri obilježila djela Žan Žak Rusoa, posebice njegov Drušveni ugovor. Otuda je Ruso jedan od brojnih francuskih mislilaca čija su učenja uticala na ovaj epohalni događaj i koja su nadahnjivala francuske revolucionare u toku čitavog revolucionarnog perioda. Često se smatralo da je upravo Ruso najjavio Francusku revoluciju i poslužio joj kao vodič. Od Berka, preko Kinea, pa do Tena, mnogi su u Francuskoj revoluciji prepoznali upravo njegov pretežan uticaj. I bili su u pravu, posebice ako se ima u vidu i široko prihvaćeno mišljenje Fransa Firea o tome kako se upravo Revolucija proglasila Rusoovim baštinikom, te kako je Rusoov princip sukladno kojemu niko ne može da vlada ukoliko nije ovlašten od strane naroda, okupljao, bez razlike, sve revolucionarne struje. Uzimajući u obzir Rusoov nesumnjiv doprinos kao i činjenicu da je njegova politička teorija u cjelini, a posebice njegova koncepcija nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti, uprkos pojedinim unutrašnjim suprotnostima, vrhunac i krajnja konsekvencija predrevolucionarne građanske političke misli, namjera je autorice da u radu prikaže uticaj rusozma na Francusku revoluciju i na političko djelovanje revolucionarnih vođa.

Ključne riječi:

Francuska revolucija, rusoizam, opća volja, narodna suverenost

Historija članka

Dostavljen: 25.08.2013.

Revidiran: 22.01.2014.

Prihvaćen: 23.01.2014.

Abstract: *The French Revolution was preceded by a long intellectual and ideological preparation that was significantly marked by works of Jean Jacques Rousseau, especially by his Social contract. Hence, the Rousseau is one of many french thinkers whose teachings influenced this epochal event and inspired french revolutionaries during the whole revolutionary period. It is considered that Rousseau announced the French revolution and was its guide. From Burke to Quinet and Taine, many in the French revolution recognized precisely his dominant influence. And they were right, especially if we take into consideration the widely accepted Francois Furet's opinion on how exactly the Revolution proclaimed itself the heir of Rousseau and that Rousseau's principle according to which no one can rule unless authorized by the people, gathered without differences, all the revolutionary currents. Taking into account his undoubted contribution and the fact that his political theory in general, and especially his concept of indivisible and inalienable popular sovereignty, despite certain internal contradictions, is the culmination and ultimate logical consequence of the pre-revolutionary bourgeois political thought, the author's intention in this work is to show how Rousseauism influenced the French revolution and the political activities of the revolutionary leaders.*

Keywords: *French revolution, Rousseauism, General Will, National Sovereignty*

JEL Classification: K10, K19

Article History

Submitted: 25.08.2013.

Resubmitted:

22.01.2014.

Accepted: 23.01.2014.

UVOD

Među brojnim francuskim misliocima čija su učenja uticala na Francusku revoluciju i djelovanje francuskih revolucionara, posebice jakobinaca¹, bio je i Žan Žak Ruso. I premda postoje različiti stavovi i odnosi tumača ovog svjetsko-historijskog događaja spram istog, te unatoč činjenici da je Ruso bio istovremeno i hvaljen i okrivljen, posebice od strane pravnih historičara, valja istaći da „historijsko djelovanje“ njegovog učenja, baš kao i revolucionarne posljedice njegove misli, nikada nisu dovedeni u pitanje.²

Često se smatralo da je upravo Ruso najavio Francusku revoluciju i poslužio joj kao vodič. Od Berka³, preko Kinea⁴ pa do Tena,⁵ mnogi su u Francuskoj revoluciji prepoznali pretežan uticaj Rusoa. Tako je Kine Rusoa smatrao

¹ Jakobinci, u toku Revolucije, zastupnici revolucionarnih i demokratskih ideja; naziv dobili po sjedištu njihovog jakobinskog kluba u pariškom samostanu jakobinaca (dominikanaca). Najznačajniji predstavnici jakobinaca u toku Revolucije bili su: Robespjer, Sen-Žist i Kuton. (Vidi u: A. Soboul, *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb 1989, 469.)

² S. Nikolić, „O Rusoovoj radikalnosti: sloboda, jednakost, događaj politike“, *Filozofija i društvo*, 3/ 2012, 120.

³ Edmund Burke (1729-1797), engleski političar i politički teoretičar. Žestoki protivnik Francuske revolucije. Poznat po svom djelu *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*. (A. Soboul, 463.)

⁴ Edgar Quinet (1803-1875), francuski pisac, historičar i politički teoretičar. Poznat po značajnom doprinosu razvoju tradicije liberalizma u Francuskoj. Takođe, poznat po svom učenju kontra religije i crkve, te po veličanju Francuske revolucije. Autor je brojnih radova među kojima su najpoznatiji: *Stvaranje, Novi duh, Moderna Grčka i Revolucije u Italiji*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487409/Edgar-Quinet>, 05. august 2013.

⁵ Hippolyte Taine (1828-1893), francuski mislilac, kritičar i historičar. Jedan od najznačajnijih predstavnika pozitivizma u 19. stoljeću. Autor brojnih radova među kojima su posebno značajni *Francuski filozofi 19. stoljeća, Povijest engleske književnosti i Filozofija umjetnosti u Italiji*. Djelo koje mu je priskrbilo slavu i epitet svjetski poznatog mislioca i historičara je djelo pod nazivom: *Porijeklo savremene Francuske* uz osvrt na Stari režim, Revoluciju i moderno doba, u kojemu je Ipolit Ten, nakon Francusko-pruskog rata i Pariške komune, nastojao da otkrije uzroke ovih događanja kao i uzroke ekstremne centralizacije političke moći u Francuskoj za koje je vjerovao da su doveli do „moderne“ političke nestabilnosti u Francuskoj. Godine 1878. Ipolit je postao član Francuske akademije (Académie Française). <http://www.dictionarhofarthistorians.org/taine.htm>, 05. August 2013.

zakonodavcem Revolucije, ističući da „Revolucija iz njega niče baš kao što drvo klija iz sjemena“ i tvrdeći da je Rusoov *Društveni ugovor* „zakonik“ Revolucije.⁶

Tvorcu *Društvenog ugovora* najprije se pripisivalo da je nadahnuo načela sprovedena u djelo nakon 10. augusta 1792. godine, a potom i da je inspirisao revolucionarnu politiku vođenu u periodu od poraza žirondinaca⁷ do uspostavljanja Termidora.⁸ Uopćeno govoreći, smatra se da je ovaj rusoiistički uticaj dostigao vrhunac u periodu jakobinske diktature. Opće pravo glasa i uzdizanje neposredne demokratije kao da su slijedili pouke iz *Društvenog ugovora*. Politika dirigovane privrede izgledala je kao da stoji u skladu sa filozofijom sukladno kojoj pojedinci, prilikom zaključivanja društvenog ugovora, otuđuju ne samo svoje osobe, nego i dobra, potčinjavajući ih pritom općoj volji. Može se tako vrlo lako učiniti da mjere koje su preduzete u prilog siromašnih, baštine stavove sadržane u *Drugoj raspravi* kao i njenu glasnu kritiku nejednakosti bogatstva. Ako je vjerovati Luj Blanu, ali i nakon njega, socijalističkoj tradiciji u historiji Revolucije, u drugoj fazi Revolucije prevladavala je Rusoova misao.⁹ Pisac *Rasprave o nejednakosti i Društvenog ugovora* bio bi izvor ideje da pravičan politički i društveni poredak mora, ne samo da štiti pojedince i društvo od samovolje vlasti, nego i da podrazumijeva pozitivnu akciju jedne starateljske vlasti u prilog najsiromašnijih.

Najzad, neki su mislili da su upravo u *Društvenom ugovoru* pronašli intelektualni korijen autoritarnog i diktatorskog aspekta jakobinske politike vođene od juna 1793. do jula 1794. godine. Prema mišljenju Benžamena Konstana, jakobinske vođe su upravo kod Rusoa i Mablija, crpili ideju da građani treba da budu potpuno potčinjeni da bi nacija bila suverena. Ipolit Ten je ukazivao na srodnost između demokratskog samostana koji je Ruso izgradio po uzoru na Spartu i Rim, s jedne strane, i autoritarne, isposničke i kreposne republike jakobinaca, s druge strane.¹⁰

⁶ F. Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996, 884.

⁷ Žirondinci (girondins), vodeća politička grupacija u Zakonodavnoj skupštini, potom desnica u Konventu; često nazivani i smutljivci. Nakon „beskrvne“ revolucije od 5. Maja 1793. godine većina vodećih žirondinaca je pogubljena. (A. Soboul, 475.)

⁸ Termidor (le thermidor), 9. Termidor, tj. 27. 07. 1794., dan kada je Konvent zbacio Robespjera i njegove pristalice s vlasti. Bio je to kraj jakobinske diktature i početak perioda Termidorske konventske vladavine. (A. Soboul, 475)

⁹ F. Fire, M. Ozuf, 884.

¹⁰ *Ibid.*

U novije doba, Ruso je pak predstavljen kao jedan od začetnika totalitarne dimenzije Francuske revolucije. Tvrdeći da postoji jedan apsolutan, logičan i jedini valjan društveni poredak, te da politička volja može i mora pokušati da ga ostvari uprkos brojnim otporima koje pruža stvarnost, Ruso je, prema mišljenju mnogih mislilaca, predstavljao izvor vjerovanja u svemoć volje koje je pokretalo revolucionarni apsolutizam, posebice između 1792. i 1794. godine.

Rusoizam i Francuska revolucija

I uistinu, Francuska revolucija je nosila pečat susreta između jedne velike misli i jednog historijskog pokreta. I ukoliko bi za to bio potreban makar i jedan dokaz, isti bismo našli u hvalospjevima kojima su različiti revolucionarni skupštinski sazivi obasipali Rusoa sve do 1795. godine. Već u oktobru mjesecu 1790. godine Rusoova bista sa jednim primjerkom *Društvenog ugovora* postavljena je u salu Skupštine. U decembru iste godine Skupština je izglasala odluku kojom su Rusoou odate javne počasti, a u augustu 1791. godine skupštinski zastupnici su nanovo zahtijevali da se Rusou dodijele „časti koje zahvalna otadžbina podjeljuje velikim ljudima“.¹¹ Godine 1793., Robespjer¹², koji je bio oličenje i otjelovljenje Francuske revolucije, njenih temeljnih ideja i iskustava, „od oduševljenog liberalizma 1789,

¹¹ *Ibid.*

¹² Maximilien Robespierre (Maksimilian Robespjer), 1758-1794, advokat iz Arrasa, zastupnik Trećeg staleža u Državnim staležima (1789), član Pariške komune, Konventa i drugog Komiteta javnog spasa; jedan od prvih ideologa Jakobinskog kluba, vođa jakobinaca i uz Sen Žista i Kutona, glavni organizator jakobinske diktature. Čuven po svojoj nepotkupljivosti, a kasnije i po nemilosrdnosti spram političkih protivnika, te po osobnoj askezi zbog čega je smatran prototipom idealnog revolucionara. Još u vrijeme rasprava o suđenju kralju Robespjer je, pozivajući se na vrlinu, zahtijevao da manjina, po moralnom pravu, nametne svoju volju većini koja nije imala ni snage ni vizije da se uzdigne u najviše sfere političkog, revolucionarnog idealizma. On je smatrao da karakter i osobno poštenje više utiču na opredjeljivanje mase, nego talenat i sposobnost, te se pariškoj sankiloteriji uspio nametnuti upravo kao „nepotkupljivi“. Uloga Robespjera u toku revolucije bila je najviše naglašena u periodu jakobinske diktature (montanjarske konventske vladavine) koji je bio obilježen terorom. Robespjer je teror, koji je provodila francuska revolucionarna vlada, pravdao logikom teške situacije naglašavajući da vrlina kao obilježje ustavne vladavine, u revoluciji mora biti praćena i terorom. Robespjer je optužen za krvoprolića i diktatorske ambicije, uhapšen i osuđen na smrt 28. jula 1794. godine. (Vidi u: C. Brachvogel, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd 1937, 228.)

preko demokratskih težnji 1792, do disciplinovanog razočarenja 1794¹³ nerijetko je koristio skupštinsku govornicu da oda priznanje Rusou. Iz ovog perioda naročito je značajan njegov govor posvećen kultu Vrhovnog bića u kojemu Robespjer odaje hvalu Rusou i zaziva njegov autoritet. 1794. godine Konvent¹⁴ je usvojio odluku o premještanju Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, dok je 1795. godina takođe obilovala pohvalnim govorima skupštinskih zastupnika o liku i djelu Žan Žak Rusoa.

Dakle, sve do 1795. godine revolucionarne vođe su prepoznavale sebe u Rusou čvrsto slijedeći učenja ovog francuskog mislioca. Pa ipak, to nije bilo dovoljno da bi se tvrdilo kako je *Društveni ugovor* zakonik Francuske revolucije. Ovo iz razloga što shvatanje da je Revolucija u klici sadržana u ovom Rusoovom djelu, te da samo razvija njegove posljedice, znači, između ostalog, i zanemarivanje bitne i neosporne činjenice da su se sve do 1792. godine, i sami protivnici Francuske revolucije pozivali na Rusoa i njegova učenja. Oni su nerijetko isticali Rusoovu tvrdnju da se nijedan razuman čovjek neće upustiti u mijenjanje maksima i ustanova francuske monarhije koje su učvrćene njenim tristogodišnjim trajanjem.¹⁵ Ovdje valja istaći da se Ruso užasavao nasilja, te je isticao da bi „sloboda bila odveć skupo plaćena krvlju čak i jednog jedinog čovjeka“. Građanima Ženeve je poručivao: „ako možete, oslobodite se, ali budite radije robovi nego oceubojice“. Isticao je i to da je sve legitimno i u skladu sa vrlinom u odbrani javnog spasa, ali i to da javni spas ne znači ništa ako pojedinci ne žive u sigurnosti.¹⁶

Neprijatelji Revolucije i Skupštine su isticali da je Ruso prihvatao ideju predstavnništva, ali pod uvjetom da predstavnici budu vezani imperativnim mandatima. Pozivajući se na Rusoova *Razmatranja o vladavini u Poljskoj*, oni su nastojali ukazati na to da je Skupština prekoračila i iznevjerila mandate koji su bili sadržani u knjigama žalbi. Bez sumnje, u ovom pozivanju na Rusoa i njegova *Razmatranja o vladavini u Poljskoj*, da se primjetiti argumentovana strategija čiji je prevashodni cilj bio da se protivnik dovede u proturječnost sa samim sobom, odnosno, da se pokaže kako Skupština koja se poziva na Rusoa svojim postupcima

¹³ I. Vejvoda, „Robespierre i revolucija“, *Filozofska istraživanja*, 30/ 1989, 831.

¹⁴ Konvent, revolucionarna skupština koja je djelovala od 21.09.1792. do 26.10.1795. godine. Najveći značaj ove skupštine ogleda se u činjenici da je ista ukinula monarhiju, proglasila republiku i osudila na smrt kralja Luja XVI, (A. Soboul, 469.)

¹⁵ F. Fire, M. Ozuf, 886.

¹⁶ S. Sokol, *Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije*, Globus, Zagreb 1989, 31.

ustvari iznevjerava djelo čijim se baštinikom proglašava.¹⁷ Ovakav manevar, koji nije nužno podrazumijevao stvarno pristajanje uz rusoiističke principe, pokazivao je da bar u očima brojnih protivnika Revolucije, poistovjećivanje rusoizma i rada Skupštine nije bilo u toj mjeri izvjesno da bi pokušaj njihovog razdvajanja bio uzaludan. Otuda, počev od 1792. godine, svi oni koji su osuđivali Revoluciju, prestaju se pozivati na Rusoa.

S druge pak strane, sama činjenica da su se vođe Revolucije sve do 1795. godine proglašavali Rusoovim nasljednicima, stvarala je isto onoliko problema koliko ih je i rješavala. Ovo iz razloga što su među različitim političkim frakcijama koje su se u revolucionarnom periodu smjenjivale na vlasti, postojale duboke, gotovo nepremostive razlike.¹⁸ I ako su se članovi Ustavotvorne skupštine, potom Robespjer i jakobinci, te na koncu termidorci, jedni za drugima prepoznavali u Rusou i pozivali na njegova učenja, postavlja se pitanje u čemu se sastoji rusoiističko naslijeđe u Revoluciji, koje je politike Ruso začetnik, te šta su tačno revolucionarne vođe u njemu pronalazili?

Da li je, kako se često tvrdilo, riječ o načelima na kojima su revolucionari temeljili novi poredak? Naime, u peticiji u kojoj se zahtijevalo prenošenje Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, za Rusoa se tvrdilo da je jedan od tvoraca prvog francuskog pisanog ustava iz 1791. godine obzirom da je upravo on u sistem pretočio načela slobode, jednakosti i suverenost naroda. Međutim, Ustavom iz 1791. godine uspostavljen je predstavnički sistem. I premda je odlučno osuđivao predstavništvo, Ruso je ipak bio proglašen utemeljiteljem jednog ustava koji je predviđao uspostavljanje predstavništva. Istina, Ruso je u svojim *Razmatranjima o vladavini u Poljskoj* dopuštao izvjestan oblik predstavništva, ali pod uvjetom da isto bude utemeljeno na imperativnom mandatu.

S druge pak strane, Ustavotvorna skupština već u ljeto 1789. godine odbacuje načelo imperativnog mandata i ova prvotna odluka tokom cijele Revolucije nikada nije dovedena u pitanje. Tako je predstavnička skupština, ta centralna ustanova koju je uspostavila Francuska revolucija, bila tuđa rusizmu. Ovo iz razloga

¹⁷ V. Stanovčić, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, 1991, 49.

¹⁸ Detaljnije o razlikama među političkim frakcijama, te njihovom djelovanju u toku revolucionarnog perioda vidi: E. Dimitrov, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, 1991, 127-143.

što je cjelokupna teorija o općoj volji kod Rusoa pretpostavljala ili odsustvo predstavništva ili pak imperativni mandat. Sukladno istoj, zakon su morali donositi svi, jer su samo u tom slučaju podanici bili ujedno i tvorci zakona, te je svaki čovjek bio slobodan. U onom pak momentu, kada počnu da odlučuju i zakone donose predstavnici naroda, a ne sam narod, više se ne uvažava središnji princip rusoističke političke teorije.¹⁹

Opća volja i predstavništvo - izražavanje opće volje kroz predstavničko tijelo

Već prilikom okupljanja Skupštine državnih staleža, a posebice nakon njenog konstituisanja u Nacionalnu skupštinu, nameće se ideja da skupštinski zastupnici izražavaju opću volju. Tako u ogledu koji izraz opća volja uživa, treba zacijelo primjetiti naslijeđe rusoizma.

Sukladno tradicionalnom gledištu, Skupština državnih staleža prenosila je „glas“ naroda i kraljevine. S jednim glasom moglo se slagati, on se mogao slušati, ali mu se nije moralo u cjelosti udovoljavati. Međutim, ukoliko narod odluči umjesto „glasa“ da formuliše „volju“, jedini zadatak koji preostaje jeste da se ista izvrši. U tom smislu, može se reći da revolucionarno gledište, koje za razliku od tradicionalnog, podrazumijeva strogu podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj, izražava rusoistički uticaj. Pa ipak, valja istaći da se ovdje taj uticaj sprovodi posredstvom formulacija i šematskih pojmova (opća volja, suveren), a ne preciznom artikulacijom Rusoovih zamisli. To se najbolje da primjetiti u nastojanju skupštinskog zastupnika Sen - Žista²⁰ da pokaže kako je Ustav iz 1791. godine legitiman premda je nailazio na protivljenje naroda, pa otuda nije niti predstavljao izraz opće volje.²¹

Sen – Žist je isticao da je Ruso ostao nedorečen kada je općoj volji pripisao svojstva neprenosivosti i nezastarivosti. On je smatrao da je istu trebalo odrediti i kao pravičnu i razumnu, ističući da nije manji zločin kada narod tiraniše samog sebe od onog kada ga tiraniše neko drugi. Sen-Žist je, dakle, zamjerao Rusou što nije istakao,

¹⁹ F. Fire, M. Ozuf, 887.

²⁰ Saint-Just Louis (Sen-Žist Luj), 1767-1794, jedan od vodećih političkih lidera u toku Francuske revolucije. Bio je najmlađi član Konventa i Komiteta javnog spasa. Isticao se kao žestoki protivnik kralja i monarhije. Bio je jedan od najvjernijih Robespjerovih saboraca. (A. Soboul, 474.)

²¹ F. Fire, M. Ozuf, 889.

da volja naroda, da bi uistinu obavezivala, mora da bude pravična i razumna.²² Međutim, ovdje valja istaći da je ovaj revolucionarni vođa gotovo u potpunosti previdio čitavo jedno poglavlje *Društvenog ugovora* koje je Ruso posvetio objašnjenju zašto opća volja ne može da bude nepravična i u kojemu njegova cjelokupna argumentacija teži da pokaže kako nije moguće da narod sam sebe tiraniše.²³ Shodno tome, nesporazum u pogledu Rusoa je potpun obzirom da Sen – Žist nije uočio jednu od ključnih tačaka Rusoove teorije o općoj volji.

Njegovo pisanje o Rusoovoj teoriji o općoj volji zanimljivo je i zbog toga što budući montanjarski vođa kod Rusoa nije pronašao ideju da se ne mora voditi računa o voljama „koje su sklone odstupanju“. Pomenuta ideja poslužiće kasnije pravdanju jakobinske diktature, pa bi se otuda moglo pomisliti da je ona u izvjesnom pogledu sadržana u Rusoovom učenju. Međutim, Sen – Žist je ne uočava, pa čak i kritikuje Rusoa da ju nije niti formulisao. I upravo ovo je dokaz da ne treba precjenjivati uticaj preciznog sadržaja rusoističke političke teorije na francuske revolucionare. Jer upravo oni su najčešće u predmetnoj teoriji čitali i razumijevali princip da je opća volja izvor svekolike vlasti.

Treba li onda u zahtjevima za neposrednom demokracijom i u pretočavanju iste u praksu između 1792. i 1794. godine, gledati i prepoznati pravu primjenu rusoističke teorije? Neosporno je da je Rusoova misao odigrala u tom pogledu značajnu ulogu. Već su se koncem 1789. i početkom 1790. godine brojni francuski novinari, među kojima i poznati Lustalo, ali i rado slušani govornici poput opata Fošea, koristili tekstovima iz *Društvenog ugovora* da bi pokazali kako se, budući da je suverenost naroda neotuđiva, uloga građanina ne može i ne smije svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju onako kako im je volja. No, da bi se na pravi način procijenila priroda Rusoovog doprinosa, treba razmotriti zahtjeve i praksu kroz koje se izražava princip neotuđive narodne suverenosti.

Kod pobornika narodne stvari neotuđivost suverenosti se izražava, prije svega, u zahtjevu da zakoni koje priređuju i predlažu predstavnici budu potvrđeni od strane naroda pri čemu su predstavnici tek priređivači zakona, a narod je taj koji ih svojim odobravanjem, usvaja. Često se pritom navodi formulacija iz *Društvenog ugovora* koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se

²² S. Just, *Esprit de la révolution et de la constitution de France*, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791, 164, <http://books.google.ba>, 7. august 2013.

²³ Ž.Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, 109-113.

zakonom“.²⁴ Ovo načelo ratifikacije, odnosno, potvrđivanja zakona od strane naroda sadržano je i u Ustavu iz 1793. godine i takva jedna ustanova, bez sumnje potiče iz Rusoove misli.²⁵

I premda bi se na prvi pogled moglo učiniti teško spojivim sa načelom striktno autonomije naroda, Ruso precizira da prijedlozi zakona ne dolaze od strane samih građana, nego inicijativa po tom pitanju pripada jedino vladi. Godine 1793. francuski revolucionari se ograničavaju da na predstavnike prenesu pravo koje je Ruso dodijelio vladi, odnosno izvršnoj vlasti, ali princip i dalje ostaje isti. Treba se stoga složiti da je rusoznam pružio Revoluciji ideju o jednoj konkretnoj i jasno definisanoj instituciji; ratifikaciji, odnosno potvrđivanju zakona od strane naroda. Međutim, jednako tako treba istaći i činjenicu da Ustav iz 1793. godine nikada nije stupio na snagu, pa tako ovo autentično naslijeđe rusoznam nije nikada niti primjenjeno.

Osim prava potvrđivanja zakona, za narodne aktiviste suverenost naroda podrazumijeva i pravo stalnog nadzora nad predstavnicima, te njihovog opozivanja svaki čas, pa otuda i značaj koji su sankiloti²⁶ pridavali trajnom radu sekcija kao stalnih radnih skupštinskih tijela. Kada je u septembru 1793. godine takav rad ukinut, sankiloti su širom Francuske organizovali sekcijaska udruženja čiji je zadatak bio da se svakodnevno okupljaju i raspravljaju o odlukama Skupštine. Ovaj zahtjev za stalnom kontrolom nad izabranim predstavnicima vođe sankilota su potkrepljivali

²⁴ *Ibid*, 149.

²⁵ Detaljnije vidi: čl. 56-60. Ustava iz 1793. godine, O izradi zakona, u: Š. Kurtović, Hrestomatija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb, 2000, 149.

²⁶ Sankiloti (les sans-culottes), rodoljubi, revolucionari, “bezgaćnici“, naziv za građane Francuske koji su u doba revolucije nosili duge hlače, a ne kao plemići hlače do koljena. Njihova krilatica je bila: „Kruha i slobode“. A. Soboul, 474. U Kritičkom rečniku Francuske revolucije, autora Fransa Firea i Mone Ozuf, sankilot je opisan kao neko ko teži zajedništvu i ko se bratski obraća svakom građaninu i svakoj građanki. On želi da bude jednostavan, sa malim zadovoljan, ljubazan i pristupačan. Obraćanje na ti za sankilota je politički gest. Bratski usmjeren, sankilot smatra da je potpuno opravdana njegova nemilosrdna mržnja spram aristokrate koji je samoživ i gord. Obzirom da je odlučio da se postavi izvan društvenog ugovora, o čemu svjedoči i njegovo napuštanje otadžbine, aristokrata zaslužuje da ga mrze i proganjaju. Za sankilota, društvo je cjelina koju predstavlja jedna jedina i nedjeljiva republikanska država. Sankilot društveni svijet vidi kao dopunjavanje i bratstvo. S tim u vezi, on ne teži toliko preobražaju društvenog poretka, koliko tome da isto postane pravičnije. (F. Fire, M.Ozuf, 419-421.)

pozivanjem na Rusoa i njegovu čuvenu formulaciju po kojoj se „volja ne predstavlja“.²⁷ Za sankilote, predstavnici su tek opunomoćenici naroda. Pa ipak valja istaći da nas ovakav njihov stav i pomenuta formulacija ne bi smjeli navesti na zaključak da oblici i procedure narodne kontrole koje su oni zahtijevali, potiču od Rusoa.

U *Razmatranjima o vladavini u Poljskoj* hvalom je obasuta kontrola izabranih predstavnika koja se u cjelosti temelji na imperativnom mandatu. No, sankiloti, ne samo da nisu preuzeli ideju o imperativnom mandatu, nego su se i precizni zahtjevi koje su formulisali, temeljili na posve drugačijoj viziji predstavništva. I ako nadzor treba da bude trajan, a opozivost diskreciona, to je iz razloga što se izabrani predstavnici ne smatraju nosiocima jedne precizne, unaprijed formulisane volje. Narodna volja ne prethodi predstavništvu, pa se narod svaki put mora uvjeriti da mu donesene odluke odgovaraju. Procedure koje se predlažu su na izvjestan način protivteža diskrecionoj vlasti koja je predstavnicima prešutno priznata. Pa, imajući u vidu sve rečeno, ne može se tvrditi, kao što to čini određen broj historičara Revolucije, među kojima posebno Albert Sobul, da sankiloti, premda formalno ne preuzimaju teoriju o imperativnom mandatu, predlažu procedure koje znače i izlaze na isto. Ovo posebice iz razloga što nadzor i stalni pritisak naroda na njegove predstavnike proizilaze iz shvatanja predstavništva koje je posve različito od onog koje brani Ruso.²⁸

Rusoizam i Jakobinci

Da li su jakobinske vođe svojim shvatanjima bili bliži Rusoovim poukama nego što su to bili žirondinci i sankiloti? U svojim govorima za skupštinskom govornicom Robespjer se nerijetko pozivao na Rusoa. Istina, ni on ne preuzima teoriju o imperativnom mandatu, ali koristi Rusoa sa ciljem da ukaže predstavnicima da oni ne smiju imati drugačiju volju negoli je volja naroda. Ustvari su stavovi Robespjera i njegovo pozivanje na Rusoa uveliko zavisili od političkog oportuniteta. I on je, poput Sjejesa,²⁹ u raspravi o kraljevskom vetu koja je vođena s jeseni 1789.

²⁷ Ž.Ž. Ruso, 149.

²⁸ F. Fire, M. Ozuf, 890.

²⁹ Sieyes Emmanuel (1748-1836), opat, član Ustavotvorne skupštine i Konventa, jedan od direktora u vrijeme vladavine Direktorija, Drugi konzul za Konzulata, poznat po glasovitoj brošuri *Šta je treći stalež?* (A. Soboul, 474.)

godine, pobijao ideju o prizivu na narod mimo volje njegovih predstavnika smatrajući da bi ista, u tom trenutku, ojačala kraljevsku vlast.³⁰

U augustu mjesecu 1791. godine kada se u Skupštini raspravljalo o reviziji ustavnih odredbi, on se pozivao na Rusoa i njegov *Društveni ugovor*, a sve u cilju suprotstavljanja skupštinskom zastupniku Tureu koji je insistirao na činjenici da narod svoju vlast može vršiti samo putem delegacije odnosno predstavništva. Pozivanje na Rusoa u ovom je slučaju poslužilo Robespjeru u borbi protiv fejana.³¹ Dvije godine poslije, u proljeće 1793. godine, u jeku političkog sukoba između žirondinaca i montanjara, Robespjer se nanovo poziva na Rusoa, ovaj put na njegovu teoriju predstavništva. Tada on nastoji da se osloni na narodnu vlast koja mu je bila potrebna kako bi što lakše srušio Žironda. S druge pak strane, samo nekoliko sedmica nakon uklanjanja žirondinaca iz Skupštine, on brani prava predstavništva ističući da „sve što narod može zahtijevati od Konventa jeste da se isti drži pravca u kojemu se odvija Revolucija, što ovaj u datom trenutku i čini“. U februaru mjesecu 1794. godine, nakon što je ugušio narodni pokret, Robespjer je izjavio da „demokracija nije nipošto stanje u kojemu narod neprekidno okupljen, sam rješava sve javne poslove“. Shodno navedenom, da se primjetiti da Robespjer zaziva Rusoovo podozrenje u predstavništvo svaki put kada mu se učini da se „Skupština ne drži pravca u kojemu se Revolucija razvija“. Kada se pak kreće u dobrom pravcu i kada su na „komandnim položajima“ dobri upravljači, pritom se misli na političke istomišljenike, rusozam iščezava, a naglasak se stavlja na nužnost predstavništva.³²

Ovdje valja istaći i to da jakobinci, koji su „diktaturu javnog spasa“ odnosno „revolucionarnu vladavinu“³³ potajno smatrali posljedicom rusoiističke političke teorije, nikada pred Skupštinom nisu opravdavali ovaj oblik vladavine pozivanjem na Rusoa i njegovo shvatanje društvenog ugovora. Čak naprotiv. U decembru mjesecu 1793. godine Robespjer je za skupštinskom govornicom izjavio da je teorija o

³⁰ F. Fire, M. Ozuf, 890.

³¹ Fejani (Fejantinci), ustavni rojalisti i umjereni demokrati; svoj klub su osnovali u bivšem samostanu fejantinaca, cistercitskog reda. Na početku Francuske revolucije veoma uticajna politička frakcija; kasnije, posebice u vrijeme montanjarske konventske vladavine, fejantinac - pogrdan naziv za sve neprijatelje Revolucije. (A. Soboul, 467.)

³² F. Fire, M. Ozuf, 890.

³³ Detaljnije o uspostavljanju privremene revolucionarne vlasti, njenoj organizaciji i trajanju vidi u: F. Maloy Anderson, *The constitutions and the other selected documents illustrative of the history of France 1789-1907*, The B. W. Wilson Company, Minneapolis, 1908, 194-204.

revolucionarnoj vladavini nova koliko i Revolucija koja ju je donijela na svjetlo dana, pritom ističući da za njom ne treba tragati u knjigama političkih mislilaca koji Francusku revoluciju nisu niti predvidjeli.³⁴ Ustvari se revolucionarna vladavina i apsolutno podređivanje individualnih prava volji koja je proglašena za opću mogla ponajbolje opravdati upravo pozivanjem na Rusoa i njegov *Društveni ugovor*. Pa ipak, to se nije desilo.

Zašto su se jakobinske vođe, Robespjer i Sen – Žist, lišili pozivanja na Rusoa kojega su navodili u svim drugim prilikama, ako su već vjerovali da je i u ovoj stvari bilo moguće založiti njegov autoritet? Tu šutnju moguće je razumjeti jedino ispitujući sadržaj njihovih govora o revolucionarnoj vladavini iz kojeg je vidljivo da se za njenim opravdanjem nije tragalo u složenoj i obimnoj teoriji o potpunom otuđivanju individualnih prava u korist opće volje, nego u jednostavnoj, pa čak i banalnoj šemi o neprijateljima Revolucije protiv kojih se, posebice temeljem Zakona o sumnjivim licima, vodio rat, uz sve prijeteće slike i strasti koje ona podrazumijeva.³⁵

To zasigurno ne znači da je teror³⁶ objektivni proizvod rata i revolucionarnih okolnosti, jer ovdje predstave i revolucionarni mentalitet igraju odlučujuću ulogu. Stoga, ukoliko se želi razumjeti šta je ustvari omogućilo diktaturu javnog spasa i učinilo istu prihvatljivom u očima njenih poklonika, treba se obratiti mentalnim šemama rata i neprijatelja, a ne *Društvenom ugovoru*. Tek tada postaje jasno da se teror kao sistem temelji na dvostrukom principu; tretiranju političkog protivnika kao neprijatelja i odsustvu čvrste definicije ovog potonjeg, kao i to da je upravo vlast ta koja svaki put zacrtava liniju između građana koji, budući da pripadaju narodu, imaju pravo na zakonsku zaštitu i neprijatelja Revolucije koji ne pripadaju narodu i „od kojih se dobija, ali i kojima se istovremeno upućuje samo olovo“, pri čemu se ne pravi razlika u tome da li je neprijatelj oličen u rojalistima, bijesnima, hebertistima, zelenašima, jer svi su oni „nevaljalci“ za jakobince. Imajući sve ovo u vidu može se reći da je teror u svojoj suštini zapravo sistem isključivanja u kojemu je linija podjele postala posve fluidna i podložna manipulaciji od strane upravljača - jakobinaca. Međutim, valja istaći da isti nije bio dio rusoističkog

³⁴ C. Brachvogel, 62.

³⁵ F. Fire, M. Ozuf, 892.

³⁶ Teror (la terreur – strah, užas, strahovlada), naziv za revolucionarnu jakobinsku vladavinu koja je započela padom Žironde 31. maja 1793. godine, i trajala do obaranja Robespjera i jakobinaca, 27. .7. 1794. godine. (A. Soboul, 475.)

naslijeđa. I zapravo, treba vjerovati Robespjeru kada izjavljuje da revolucionarna vladavina ne potiče iz knjiga filozofa, pa tako niti iz Rusoovog *Društvenog ugovora*.³⁷ Znači li to onda da rusoizam nije imao uticaja na Francusku revoluciju? Teško, obzirom da se Revolucija nije svodila na protuplemičku strast i redefinisane granice između naroda i njegovih, te neprijatelja Revolucije. Osim toga, drugi značajni elementi revolucionarnog mentaliteta nosili su pečat rusoizma. I premda ne pruža određene političke tehnike i procedure, Rusoovo djelo je doprinijelo obrazovanju jednog stanja duha. Treba istaći i to da Ruso nije bio „zakonodavac“ Revolucije, kako to navodi Kine, međutim, na nju vrši ono što se može nazvati autoritativnim duhovnim uticajem.

Na koncu valja istaći da su se, uprkos uspostavljanju predstavničke vladavine u toku Francuske revolucije i kršenju preciznih Rusoovih uputstava sadržanih u *Društvenom ugovoru*, brojni pobornici predstavničkog sistema prepoznali u Rusou i odali mu hvalu za uspostavljanje principa novog sistema vladavine. Otuda se ne može zadržati na tvrdnji da su francuski revolucionari pogrešno pročitani i razumljeni Rusoa, nego treba pokušati pronaći razloge koji su doveli do takvog razumijevanja. Naime, oni su u predstavničkoj vladavini, prije svega, vidjeli posljedicu jednakosti voljâ. Obzirom da su individualne volje supstancijalno iste, niti jedan pojedinac nema, po prirodi, pravo svoju volju nametati drugima, odnosno vladati, ukoliko ga za to nisu ovlatile volje njemu jednakih i ravnih.³⁸ Ovakvim se zaključivanjem predstavništvo najčešće opravdavalu u spisima i govorima njegovih pobornika. Dakako, predstavnička vladavina je uvela razliku između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, ali valja istaći da to nije bila prirodna razlika. Jer, oni koji upravljaju ne zauzimaju svoja mjesta temeljem svoje naročite prirode ili pak svojih posebnih svojstava, nego samo zato što su ih za to ovlastili pojedinci koji su im supstancijalno jednaki i istovjetni. Shodno tome, predstavništvo se, u krajnjoj liniji, temelji na supstancijalnoj jednakosti i istovjetnosti upravljača i onih kojima se upravlja, čak i onda kada isto zadržava međusobnu razliku u ulogama ili pak položaju. Rusoov *Društveni ugovor* ocrta strukturu u kojoj su podanici zapravo upravljači, pa su ta dva izraza gotovo istovjetna. Razumljivo je stoga zašto je, počev od Ustavotvorne skupštine, pa do Konventa, Revolucija sebe proglašavala Rusoovim baštinikom i zašto je princip sukladno kojemu niko ne može da vlada ako nije ovlašten od strane naroda, okupljao, bez razlike, sve revolucionarne struje.³⁹

³⁷ F. Fire, M. Ozuf, 892.

³⁸ Detaljnije vidi: S. Sokol, 23-25.

³⁹ F. Fire, M. Ozuf, 894.

Isto se može reći i o ideji da je suverena vlast nedjeljiva. „Volja je opća ili to nije; ona je volja naroda u cjelini ili samo jednog njegovog dijela“, ističe Ruso.⁴⁰ Uticaj ovog principa na francuske revolucionare bio je jedan od razloga zbog kojih su oni u svim uzastopnim revolucionarnim skupštinama odbacivali bilo kakav oblik ravnoteže među vlastima, odnosno, bilo kakav sistem teže i protivteže. Ali ovdje treba precizno razaznati u čemu se tačno sastoji doprinos rusozima. Ovo iz razloga što ideja da je suverena vlast nedjeljiva nije Rusoov izum. Naime, cjelokupna teorijska i praktična tradicija francuskog monarhijskog apsolutizma prožeta je načelom sukladno kojemu postoji samo jedna najviša vlast, i to kraljevska, kojoj su sve ostale podređene. Shodno tome, upravo je apsolutistička monarhija nametnula u Francuskoj ideju i činjenicu da postoji samo jedno mjesto za suverenu vlast, pa se otuda Rusoovo zavještanje Revoluciji ne sastoji baš sasvim u ideji da je suverenost nedjeljiva.⁴¹ Prije bi se moglo reći da je ono mnogo više sadržano u njegovoj ideji da je narod jedan, te da kao pojedinac ima jednu volju. Međutim, i ovakvo shvatanje nije neosporno niti općeprihvaćeno, posebice ako se uzme u obzir da su brojni drugi mislioci upravo u narodu vidjeli nesređeno mnoštvo pojedinaca u sukobu ili pak skup podijeljen različitim mišljenjima i interesima. Pa ipak, valja istaći da je upravo Ruso, insistirajući više nego drugi mislioci na tome da je narod u suštini jedno, odnosno, da može biti objedinjen, pritom ga definišući kao subjekta lišenog volje, doprinio da odlučna operacija koju je sprovodila Revolucija, postane intelektualno moguća i prihvatljiva, te da se oni koji izražavaju volju naroda postave na mjesto koje je nekada zauzimao kralj.⁴²

Osim Rusoove teorije o organizaciji vlasti čiju osnovu čine opća volja i načelo narodne suverenosti, snažan uticaj na francuske revolucionare, a posebice na jakobinske vođe, izvršile su i njegove ideje o dobroti naroda i ljubavi koju mu treba ukazivati, te o vrlini. Vezano prve ideje, Robespjer je nerijetko isticao da mu je ista pomogla da razumije veliku moralnu i političku istinu koju je Ruso najavio još mnogo prije Revolucije, a to je da ljudi uvijek iskreno vole samo one koji i njih vole; da je samo narod dobar, pravičan i uzvišen, a da su, s druge strane, korupcija i tiranija isključiva svojstva onih koji narod preziru, potcrtavajući na koncu, da niko o

⁴⁰ Ž. Ž. Ruso, 107.

⁴¹ F. Fire, M. Ozuf, 894.

⁴² *Ibid.*

narodu nije pružio ispravniju ideju od Rusoa, jer niko narod nije više ni volio.⁴³ Ruso je bio opsjednut idejom o dobroti čovjeka, te idejom o značaju i vrijednosti osobnih osjećanja. Zlo je posmatrao kao spoljašnjost; kao ogledalo u odnosu čovjeka sa drugim, pritom čvrsto vjerujući da zlo ne može postojati u samoj ljudskoj prirodi. Slijedom navedenog, preporučivao je povratak prirodi u svakom smislu. Takođe valja istaći da je Ruso civilizaciji pretpostavljao prirodno stanje u kojemu je svaki čovjek dobar, pritom naglašavajući da je to prirodno stanje narušeno porocima koji se stiču putem nauka i umjetnosti, uz konstataciju da je osnovni izvor poroka nejednakost koja vlada među ljudima.⁴⁴

Široko prihvaćena među francuskim revolucionarima bila je i Rusoova ideja o vrlini. Konkretizovana kroz ideju da republika zahtijeva vrlinu i žrtvovanje pojedinačnih interesa javnom dobru, ona je zauzimala centralno mjesto u okviru političke misli 18. stoljeća. Istina, Robespjer je, poput ostalih revolucionarnih vođa, ovu ideju više vezivao za Monteskejca i Mablija. Pa ipak, nikada nije propustio istaći da se Rusoov doprinos po pitanju iste sastojao u posebnom načinu na koji ovaj upotrebljava izraz vrlina, povezujući klasičnu republikansku vrlinu sa dobrotom. Naime, slika spartanske ili pak rimske vrline podrazumijeva strogu odlučnost, pa čak i krutost u predanosti javnoj stvari. Za Rusoa pak, vrlina, iznad svega, označava i dobrotu, osjećajnost i blagost u privatnom ponašanju. I premda Ruso ne komentariše izričito odnos između ova dva aspekta vrline, valja istaći da njihovo difuzno spajanje podaruje spartanskoj vrlini čari subjektivnosti i osjećajnosti što je, bez sumnje, odigralo odlučujuću ulogu u naklonosti koju je ideal krepodne republike uživao koncem 18. stoljeća. Takođe, valja istaći i to da je godine 1793/1794, upravo ovaj spoj blagosti ponašanja u privatnom životu i nepopustljivosti u borbi za javni spas, obilježio mentalitet kako jakobinskih vođa, tako i sankilota. O tome svjedoči i tvrdnja jednog od najpoznatijih revolucionarnih vođa, Sen – Žista, da su oba ova svojstva vezana za „revolucionarnog“ čovjeka koji je, prema njegovom mišljenju, neumoljiv prema nevaljalcima i neprijateljima Revolucije, ali je osjećajan i toliko ponosan na slavu svoje otadžbine koju ljubomorno čuva na način da ništa ne radi nepromišljeno. Ovo odsustvo razlike između privatne moralnosti i javne vrline koje je obilježilo jedan dio revolucionarnog mentaliteta, svakako je proizvod rusoizma.⁴⁵

⁴³ D. P. Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*, University of Chicago Press, Chicago, 1989, 32-35.

⁴⁴ V. Radaković, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvjetiteljstva“ *Filozofija i društvo*, 3/2012, 201.

⁴⁵ F. Fire, M. Ozuf, 894.

ZAKLJUČAK

I premda Ruso nije bio zakonodavac Francuske revolucije, kako je to tvrdio Kine, ipak je neosporan uticaj njegovog učenja na ovaj epohalni događaj i djelovanje revolucionarnih vođa. Istina, njegov *Društveni ugovor* nije bio program Revolucije obzirom da revolucionari nisu u potpunosti slijedili njegova precizna uputstva, pa ipak su u istom pronašli opća načela o prirodi čovjeka, društvu i državi, koja su primjenjivali u toku revolucionarnih previranja. U konačnici, i nije nužno da odnos između jednog misaonog djela i akcije bude shvaćen na način na koji bi, sukladno linearnoj teporalnoj šemi, jedan prethodno smišljen projekat bio potom u potpunosti i primjenjen. Uočili su to dobro svi teoretičari Francuske revolucije koji su isticali da *Društveni ugovor* nije doveo do Revolucije, nego da je naprotiv, upravo Revolucija mnogima objasnila *Društveni ugovor*. Pa ipak, valja istaći da je ovo Rusoovo djelo pružilo akterima Revolucije sredstvo koje im je omogućilo da imenima označe i ispravno pojme nove realnosti u koje ih je historija bacila, te da se u njima snađu i osmisle svoje djelovanje.

Uticaj Rusoa bio je vidljiv i kod zasjedanja Skupštine državnih staleža, a potom i njenog pretvaranja u Nacionalnu skupštinu. Njegov pojam opće volje, ma koliko u duhovima neodređen, omogućio je skupštinskim zastupnicima koje revolucionarna događanja uvlače u dotad neviđenu situaciju, da promišljaju i imenuju entitet koji zasniva njihovu legitimnost. Takođe, Ruso je revolucionarima koji su godine 1792/1793, preuzeli formulaciju „volja se ne predstavlja“, pružio sredstvo da promisle i opravdaju činjeničnu situaciju pritiska naroda na Skupštinu kao predstavničko tijelo. Osim pojma opće volje, revolucionarne vođe su preuzele i Rusoovo načelo nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti. Ovo načelo korišteno je svaki put kada se željelo ukazati na to da se uloga građanina u postupku odlučivanja ne može i ne smije svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju shodno vlastitoj volji. Iz Rusoove misli potiče i ustanova ratifikacije odnosno potvrđivanje zakona od strane naroda koju su prihvatili revolucionari, nerijetko se pozivajući na formulaciju iz *Društvenog ugovora* koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se zakonom“.

Ruso je uticao i na revolucionarni mentalitet tokom 1793 i 1794. godine, a njegova ideja o vrlini koju je vezivao za strogu odlučnost u predanosti javnoj stvari, s jedne strane, i dobrotu, osjećajnost i blagost u privatnom životu, s druge strane, gradila je revolucionarnog čovjeka. Imajući u vidu sve navedeno, na koncu se može

istaći da je Rusoov uticaj na revolucionarni mentalitet i djelovanje revolucionarnih vođa provoden posredstvom izvjesnog broja općih ideja i principa koji su, osim opće volje i neotuđive narodne suverenosti, obuhvatali preporod, autonomiju i jedinstvo naroda, jednakost i slobodu, te dobrotu naroda i ideal vrline. Njihova relativna neodređenost na odlučujući način je doprinijela njihovoj privlačnosti, pa otuda ne čudi što su isti spajani sa konkretnim političkim rješenjima u toku Revolucije. Otuda se, bez sumnje, može reći da su francuski revolucionari kod Rusoa našli nadahnuće za izvjesna politička rješenja, ali ne i konkretne političke i ustavne tehnike. No, to ne umanjuje značaj njegovog učenja i uticaj istog na revolucionarne vođe, niti umanjuje činjenicu da je njegova politička teorija u cjelini, a posebice njegova koncepcija nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti, uprkos pojedinim unutrašnjim suprotnostima, vrhunac i krajnja konsekvencija predrevolucionarne građanske političke misli.

LITERATURA

Knjige:

Anderson, Maloy, Frank, The constitutions and the other selected documents illustrative of the history of France 1789-1907, The B. W. Wilson Company, Minneapolis, 1908.

Brachvogel, Carry, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd, 1937.

Fire, Fransoa, Ozuf, Mona, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996.

Jordan, David, The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre, University of Chicago Press, Chicago, 1989.

Just, Saint, Esprit de la révolution et de la constitution de France, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791.

Kurtović, Šefko, Hrestomatija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb, 2000.

Članci:

Dimitrov, Evgeni, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.

Nikolić, Srđan „O Rusoovoj radikalnosti: sloboda, jednakost, događaj politike“, Filozofija i društvo, 3/2012.

Stanovčić, Vojislav, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.

Vejvoda, Ivan, „Robespierre i revolucija“, Filozofska istraživanja, 30/1989, 831.

Radaković, Vanja, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvjetiteljstva“ Filozofija i društvo, 3/ 2012.

Poštovani autori,

Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta (u daljem tekstu: Centar) objavljuje poziv svim zainteresiranim autorima da dostave svoje radove za drugi broj časopisa „Društveni ogledi“ – Časopis za pravnu teoriju i praksu. Časopis se izdaje u okviru Centra s ciljem promoviranja i unapređenja naučno-istraživačkog rada u oblasti pravnih i drugih srodnih društvenih nauka.

Krajnji rok za dostavu radova je 31. maj 2014. godine, a radovi se dostavljaju na e-mail adresu drustveniogledi@ibu.edu.ba ili putem pošte na adresu ul. Francuske revolucije bb, Ilidža, 71 000 Sarajevo sa naznakom za „Društveni ogledi“ – Časopis za pravnu teoriju i praksu Centra za društvena istraživanja (ukoliko radove dostavljate poštom ili lično, obavezno je dostaviti printanu potpisanu verziju rada i jedan primjerak elektronske verzije rada na CD).

Napomena: Za sve dodatne informacije možete kontaktirati izvršne urednike časopisa na e-mail: drustveniogledi@ibu.edu.ba

S poštovanjem,

CENTAR ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA
Redakcija časopisa
Društveni ogledi

